

อำนาจหน้าที่ของสมุหพระกลาโหมในสมัยรัตนโกสินทร์

ในสมัยรัตนโกสินทร์ ก่อนการเปลี่ยนแปลงระบอบราชการแผ่นดินในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ พ.ศ. 2435 สมุหพระกลาโหมเป็นตำแหน่งอัครมหาเสนาบดีที่มีความสำคัญมากตำแหน่งหนึ่งในการบริหารราชการ ถ้าหากดูแต่เพียงผิวเผินจากนามสมุหพระกลาโหม อาจเข้าใจผิดไปว่า ตำแหน่งนี้มีหน้าที่รับผิดชอบเฉพาะกิจการด้านการทหาร เท่านั้นของรัฐมนตรีกระทรวงกลาโหมในปัจจุบัน แต่ความจริงมิได้เป็นเช่นนั้น ตามลักษณะการบริหารราชการของไทยแต่เดิมมา สมุหพระกลาโหมต้องทำงานทั้งทางด้านการทหารและพลเรือน โดยแบ่งเขตพื้นที่ความรับผิดชอบกับสมุหนายก ผู้บังคับบัญชากรมมหาดไทย และโศภนบดี ผู้บังคับบัญชากรมพระคลัง

ถึงกล่าวมาแล้วในบทที่ 1 ว่า เมื่อแรกตั้งตำแหน่งสมุหพระกลาโหมนี้ สมุหพระกลาโหมจะมีหน้าที่ดูแลกิจการทหารในทุกหัวเมืองแถบเดียว หากถอยมาในระหว่างรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (พ.ศ. 2172 - 2199) และสมเด็จพระเพทราชา (พ.ศ. 2231 - 2246) เกิดการเปลี่ยนแปลงอำนาจหน้าที่ของอัครมหาเสนาบดีทั้งสอง มีการแบ่งหัวเมืองทั้งปวงออกเป็นฝ่ายเหนือและฝ่ายใต้ ให้สมุหนายกและสมุหพระกลาโหมรับผิดชอบทั้งกิจการทหารและพลเรือนในเขตหัวเมืองที่ตนได้ปกครอง¹ เพราะฉะนั้นเขตพื้นที่ใก้การบังคับบัญชาของสมุหพระกลาโหมจึงลดลงเหลือแต่ในเขตหัวเมืองภาคใต้ "หากอำนาจหน้าที่เพิ่มขึ้นจากเดิม" แทนที่จะดูแลกิจการทหารอย่างเดียว ก็ต้องรับผิดชอบ

---

¹ดูรายละเอียดเรื่องกำหนดเวลาการแบ่งขอบเขตอำนาจของสมุหพระกลาโหมและสมุหนายก เหนือดินแดนปักข์ไต้และฝ่ายเหนือไต้ ในบทที่ 1 หน้า 23-24.

ในการปกครองหัวเมือง ความคุมดูแลรักษาให้พลในหัวเมืองเหล่านั้น ก็มิช่วยแทนแรงงานไพร่ ตลอดจนร่ำรเวศก็ความต่าง ๆ ที่อยู่ในขอบเขตอำนาจ

อย่างไรก็ตามถึงปลายกรุงศรีอยุธยา¹ อำนาจการปกครองหัวเมืองภาคใต้ของสมเด็จพระกลางไหมถูกโอนให้โกษาธิบดี เสนาบดีว่าการกรมพระคลัง และคงเป็นเช่นนั้น มาตลอดจนกระทั่งมีการเปลี่ยนแปลงในสมัยรัตนโกสินทร์ ดังนั้นในปลายสมัยอยุธยาและกรุงธนบุรี สมเด็จพระกลางไหมคงจะมีอำนาจหน้าที่แต่การบังคับบัญชากรมพระกลางไหม และกรมที่อยู่ในสังกัดของตนโดยตรง และดูแลกิจการกองเรือและเครื่องสรรพาวุธ รวมทั้งการศาลอาญาในราชธานีเท่านั้น

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกขึ้นเสวยสิริราชสมบัติทรงกรุงรัตนโกสินทร์แล้ว พระองค์ทรงโอนอำนาจการปกครองหัวเมืองภาคใต้คืนให้สมเด็จพระกลางไหมแก่หัวเมืองชายทะเลตะวันออกอีก 9 เมือง ยังคงให้เจ้าพระยาพระคลังปกครอง² ทั่วเขตพื้นที่ในสมัยรัตนโกสินทร์ หน่วยงานที่มีอำนาจในการปกครองหัวเมืองจึงรวมเป็น

¹ อาจเกิดขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ดูรายละเอียดในบทที่ 1 หน้า 27-29 .

² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2503), หน้า 24. การที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงโอนหัวเมืองคืนให้กลางไหมนั้น ทรงมีพระราชดำริว่า "เมื่อครั้งกรุงเก่าเมืองบักขี้ไต้ยกมาขึ้นแก่กรมท่านั้น เพราะกลางไหมมีความผิด บัดนี้เจ้าพระยามหาเสนาที่สมเด็จพระกลางไหมมีความชอบมาก จึงให้แบ่งหัวเมืองบักขี้ไต้ฝ่ายตะวันตกซึ่งขึ้นกรมท่า 19 เมือง กรมมหาดไทย 1 รวม 20 เมือง ... ให้ยกมาขึ้นกรมพระกลางไหม" เจ้าพระยามหาเสนา (ปดี) ผู้นี้เป็นข้าหลวงเดิมในกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ดังนั้นเหตุผลในการเปลี่ยนแปลงครั้งนี้ ส่วนหนึ่งอาจจะเป็นเพราะแรงผลักดันจากกรมพระราชวังบวรสถานมงคลด้วยก็เป็นได้

3 กรม คือ กรมมหาดไทย กรมพระกลาโหม และกรมพระคลังหรือกรมท่า แต่ละกรม มีหน้าที่รับผิดชอบคล้ายคลึงกัน¹ เพียงแต่รับผิดชอบคนละเขตพื้นที่ เพราะฉะนั้นอำนาจหน้าที่ของสมุหพระกลาโหมที่จะกล่าวต่อไปนี้ นอกจากการบังคับบัญชากรมทหารที่ตั้งอยู่ในราชธานีและการจัดการภาษีอากรผูกขาดขึ้นกรมพระกลาโหมแล้ว ส่วนใหญ่เป็นการรับผิดชอบเหนือหัวเมืองภาคใต้ซึ่งอยู่ภายใต้การบังคับบัญชา

การแจกแจงอำนาจหน้าที่สมุหพระกลาโหมเป็นด้านต่าง ๆ คือ ด้านการทหาร ด้านการควบคุมกำลังคน การปกครอง การศาล และการเก็บภาษีอากรนั้น สรุปได้จากการศึกษาผลงานของสมุหพระกลาโหมทุกท่านในสมัยรัตนโกสินทร์ รวมทั้งศึกษาจากกฎหมาย พระราชกำหนด ประกาศ และพระบรมราชธิบาย ที่ระบุถึงขอบเขตอำนาจหน้าที่ของอัครมหาเสนาบดีตำแหน่งนี้

อำนาจหน้าที่ด้านการทหาร

ภารกิจด้านการทหาร เป็นหน้าที่ดั้งเดิมของสมุหพระกลาโหมตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ตามพระอัยการ ตำแหน่งนาพลเรือนทหารหัวเมืองแบ่งข้าราชการแต่ละประชาชนเป็น 2 ฝ่าย คือ พลเรือนฝ่าย 1 และทหารอีกฝ่าย 1 ฝ่ายพลเรือนอยู่ใต้บังคับบัญชาของเจ้าพระยาจักรี สมุหนายก และฝ่ายทหาร มีเจ้าพระยามหาเสนา สมุหพระกลาโหม เป็นหัวหน้า² ถ้าพิจารณาจากพระอัยการนี้ ดูเหมือนว่าจะมีการแบ่งราชการเป็น 2 ฝ่าย แยกกิจการฝ่ายพลเรือนและทหารออกจากกันอย่างชัดเจน แต่ในทางปฏิบัติ

¹พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชดำรัสทรงแถลงพระบรมราชธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน," ประวัติศาสตร์และการเมือง (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2518), หน้า 127 - 129. เจ้าพระยาพระคลังยังมีหน้าที่ที่แยกต่างไปจากอัครมหาเสนาบดีทั้งสอง คือ ดูแลกิจการด้านการค้าของหลวงและการต่างประเทศ

²กฎหมายตราสามดวง, 1 : 225 - 327.

ไม่ได้เริ่มเมื่อนั้น ก็จะทำให้เห็นว่ามีการที่ท่าหน้าทีทหารหลายกรมอยู่ในสังกัดพลเรือน เช่น กรมช้าง กรมม้า และกรมแสงปืนใหญ่¹ ในชั้นแรกสมุหพระกลาโหมอาจจะรับผิดชอบ คำนการทหารในยามสงบแต่ผู้เดียว ต่อมาภายหลังจะเป็นค่ายเหตุผลที่พระมหากษัตริย์ อยุธยาทรงไม่ไว้วางพระทัยสมุหพระกลาโหม มีพระราชประสงค์จะดวงคู่ลยอำนาจ หรือเพราะความสละสลวยในการบังคับบัญชาจะเกณฑ์ราชการอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือทั้งสอง ประการ จึงได้มีการโยกย้ายกรมที่ท่าหน้าทีทหารหลายกรมมาไว้ในฝ่ายพลเรือน และคง อยู่ในฝ่ายนี้เรื่อยมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

นอกจากนี้มีข้อที่พึงสังเกตรประการหนึ่งคือ แม้จะมีการแบ่งข้าราชการและ พลเมืองเป็นพลเรือนและทหารแล้วก็ตาม แต่ในยามเกิดศึกสงคราม ทั้งพลเรือนและ ทหารต่างกองท่าหน้าทีสู้รบป้องกันบ้านเมืองเหมือนกันหมด ดังเหตุการณ์ที่ปรากฏทั้งใน พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาและกรุงรัตนโกสินทร์ ข้าราชการพลเรือน อาทิ เจ้าพระยาจักรี พระยาอมราช เจ้าพระยาพระคลัง ต่างเป็นแม่ทัพนำไพร่พลออกรบพุ่ง ไม่แตกต่างจากเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา พระยาสิทธิราชเดโช พระยาท้ายน้ำ ขุนนาง ฝ่ายทหารอื่น ๆ ทั้งนี้คงเป็นเพราะประชากรยังมีน้อย² จึงจำเริญต้องใช้กำลังคนที่มีอยู่ ใ้มากกว่าผู้คิด ประกอบกับอาวุธยุทโธปกรณ์ในสมัยนั้น เช่น ดาบ หอก ท้าว แล่น ประกะมิได้ไม่ยาก หาได้ทั่วไป และใช้ง่าย ไม่ซับซ้อน ถึงจะไม่ได้รับการฝึกหัดให้

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 250 - 260. และ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว, "พระราชดำรัสทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน," หน้า 156 - 157.

² สมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ ลาดูแบร์บันทีกว่ามีประชากรประมาณ 1.9 ล้านคน พ.ศ. 2365 ครัวเรือนประมาณไว้ 5 ล้านคน ส่วนสังฆราชปาเลอว์ซึกกล่าวว่ามีประมาณ 4.5 - 5 ล้านคน อ้างจาก ม.ร.ว. อภินันท์ รพีพัฒน์, สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์..., หน้า 40 - 41.

เชื่อว่าธาตุเป็นพิเศษก็สามารถใช้สู้รบได้ เพราะฉะนั้นถึงแม้ว่าสมุหพระกลาโหมจะเป็น
อัครมหาเสนาบดีฝ่ายทหาร แต่ก็มีไฉ่ยกจากกลุ่มอำนาจทางทหารแต่อยู่เคียง

ในคานการทหาร สมุหพระกลาโหมมีหน้าที่ดังนี้คือ

1. บังคับบัญชากรมฝ่ายทหาร กรมฝ่ายทหารในพระอัยการตำแหน่งนาทหาร
หัวเมือง แบ่งได้เป็น 4 ประเภท¹คือ

ก. กรมที่ทำหน้าที่เป็นกองทหารหน้ารักษาพระนครและพระราชอาณาเขต
ได้แก่ กรมอาสาแปดเหล่า อันประกอบด้วย กรมอาสาใหญ่ซ้ายขวา กรมอาสารองซ้าย
ขวา กรมแขนทองซ้ายขวา และกรมทวนทองซ้ายขวา นอกจากกรมอาสาแปดเหล่าแล้ว
มีกรมฉมวก ซึ่งแบ่งเป็น 5 กรมใหญ่ ได้แก่ กรมค้ำทองซ้ายขวา กรมคาบสองมือ กรม
อาทมาทซ้ายขวา กรมทหารเหล่านี้ เมื่อเกิดศึกสงครามจะทำหน้าที่เป็นทหารกองหน้า
ออกไปปราบปรามข้าศึกศัตรูเป็นประจำ² ในยามสงบมีหน้าที่ลาดตระเวนตามชายแดน
สืบข่าวว่าจะมีข้าศึกศัตรูยกทัพมาทางใด³

¹แบ่งตามพระบรมราชธิบายในพระบรมสมเด็จระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ซึ่งทรงแต่งไว้ใ "พระราชดำรัสทรงแถลงพระบรมราชธิบายแก่ไขการปกครองแผ่นดิน,"
หน้า 157 - 160.

²กฎหมายตราสามดวง, 1 : 302 - 7, กทช. จดหมายเทศุรัชกาลที่ 3
เลขที่ 10 จ.ศ. 1205 สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงผู้ว่าราชการการกรุงเก่า, จดหมายเทศ
ุรัชกาลที่ 4 เลขที่ 14 จ.ศ. 1214 บัญชีกนในกองทัพ (ไปราชการศึกเชียงตุง) และ
จดหมายเทศุรัชกาลที่ 4 เลขที่ 70 จ.ศ. 1216 ร่างสารตราถึงพระยาสิทธิราชฤทธิไกร

³เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดาร...รัชกาลที่ 1, หน้า 111,
153, 284 และ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 (พระนคร :
โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504), หน้า 130.

ข. กรมที่ทำหน้าที่เป็นทหารเข้ากระบวนตามเสด็จพระราชดำเนินในพระราชสงคราม ได้แก่ กรมอาสาญี่ปุ่น กรมอาสาจาม กรมฝรั่งแม่นปืน กรมเกณฑ์ตัวอย่างฝรั่ง กรมแคร์รังชี และกรมกลองชนะ¹ กรมเหล่านี้ต่างจากประเภทแรกคือ ไม่ถูกเกณฑ์ไปราชการด้วยเสมอ ๆ แต่จะไปเฉพาะเมื่อตามเสด็จพระเจ้าแผ่นดินไปการรบครั้งสงคราม

ค. กรมที่ทำหน้าที่เป็นทหารรักษาพระองค์ มีกรมพระตำรวจหน้าแปดกรม กรมพลปืน กรมนายเชือก กรมคูชัก กรมทหารใน กรมทหารเหล่านี้เป็นทหารรักษาพระองค์ ต้องนอนประจำเวรในพระบรมมหาราชวัง เข้าเฝ้าในเวลาเสด็จออกท้องพระโรง และเป็นพวกเดียวกับอาวุธเข้ามาในท้องพระโรงได้ เมื่อเสด็จพระราชดำเนินไม่ว่าจะเป็นราชการสงครามหรือในการประพาสที่ต่าง ๆ ก็ต้องตามเสด็จแห่งประจำการในที่ใกล้เคียงพระองค์

ง. กรมช่างสิบหมู่ เป็นกรมซึ่งแบ่งปันไว้ฝ่ายทหาร ด้วยแต่เดิมคงจะทำการคำนวณวิศวกรรมทหาร เช่น สร้างป้อมค่าย โรงเก็บสรรพาวุธ ช่างหล่อปืนใหญ่ แต่เมื่อบ้านเมืองสงบสุขคงจะทำการต่าง ๆ ที่เป็นวิจิตรศิลป์มากขึ้น เช่น งานก่อสร้างวัด พระบรมมหาราชวัง และบูรณะตกแต่งวังหลวง จึงไม่ได้เกี่ยวข้องกับราชการทหารแต่อย่างใด

ในบรรดากกรมทหารเหล่านี้ กรมที่ทำหน้าที่เป็นทหารรักษาพระองค์ และกรมช่างสิบหมู่ไม่ได้อยู่ใต้บังคับบัญชาของสมุหพระกลาโหม กรมแรกขึ้นตรงต่อพระเจ้าแผ่นดิน

¹ในสมัยอยุธยา เจ้ากรมเหล่านี้บางท่านปรากฏชื่อเสียง โทงคังในพระราชพงศาวดาร เช่น พระราชมนู เจ้ากรมกลองชนะในสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาและสมเด็จพระนเรศวรฯ ออกญาเสนาภิมุข (ยามาคา) เจ้ากรมอาสาญี่ปุ่นในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง แต่มาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ กรมเหล่านี้ก็ดับกลายเป็นพนักงานทำงานพลเรือน กรมอาสาญี่ปุ่น เป็นพนักงานในเครื่องศพ กรมกลองชนะ เป็นพนักงานประโคมศพและการแห่แห่นางประทาย กรมแคร์รังชี เป็นพนักงานทำพิณพาทย์และกลองชนะ เหลือแต่กรมฝรั่งแม่นปืน กรมเกณฑ์ตัวอย่างฝรั่ง และกรมอาสาจามที่ยังทำงานฝ่ายทหารอยู่

พระองค์เกี่ยว จักว่าเป็นกำลังของพระองค์ ไม่มีผู้อื่นใดจะบังกับบัญชาได้ ส่วนกรมหลัง มักจะมีเจ้านายบังคับบัญชา เช่น ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนราชสีหวิกรม ได้ทรงบังคับการกรมช่างสิบหมู่²

ส่วนกรมทหารที่เหลืออยู่นั้น ยังเป็นปัญหาว่าสมุหพระกลาโหมมีอำนาจบังคับบัญชาเสียใจ เป็นที่น่าเสียดายว่ายังไม่พบหลักฐานที่จะทำให้เข้าใจถึงความสัมพันธ์ของ สมุหพระกลาโหมและบรรดากกรมเหล่านี้อย่างแจ่มชัด จากหลักฐานเท่าที่มีอยู่พอสรุปได้ แต่เพียงว่า กรมอาสาแปลเหล่าอยู่ภายใต้การควบคุมของกรมพระกลาโหมอย่างห่าง ๆ และในรัชกาลที่ 4 เมื่อภารกิจด้านการสงครามลดน้อยลงมาก สภาพกรมเหล่านี้เสื่อม ความสำคัญลงไป เมื่อมีราชการเล็ก ๆ น้อย ๆ ไม่สำคัญ กรมพระกลาโหมก็มอบ หมายให้ขุนนางในกรมนี้ไปทำ³ นอกจากนี้การที่อำนาจของพระยาสีหราชเดโชและพระยา ห้ายน้ำ เจ้ากรมอาสาใหญ่ย้ายขวาในการตั้งพระหลวงขุนหมื่นพลนายถ่านประจำหัว เมือง ต่าง ๆ ซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์ ถูกโอนมาให้สมุหพระกลาโหม

¹พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชดำรัสทรงแถลง...", หนา 160 - 161.

²เรื่องเดียวกัน, หนา 164. และ "พระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติ รัชกาลที่ 3 ประชุมพงศาวดารภาคที่ 33," ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ, 8 : 319.

³พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว "พระราชดำรัสทรงแถลง...", หนา 159. และ กทช. จดหมายเหตู รัชกาลที่ 4 เลขที่ 73 จ.ร. 1223 คำปรึกษา เสนาบดี ให้ข้าราชการกรมเชนทองขวา กรมเชนทองซ้าย และกรมทวนทองซ้าย ร่วมกับข้าราชการกรมอื่น ๆ ไปตรวจซ่อมและตั้งนางซ้าย. กทช. ร.5 น.ร. เล่มที่ 13 เลขที่ 61 จ.ศ. 1240

ในภายหลัง¹ บ่อมจะแสดงให้เห็นถึงความเชื่อของกรมนี้ ซึ่งลดความสำคัญลง ไปจากเดิมมาก ส่วนกองมอญนั้น เคยอยู่ใต้งบังคับบัญชาของ เจ้าพระยามหาโยธา ต่อมาเมื่อไม่ได้มีการแต่งตั้งตำแหน่ง เจ้าพระยามหาโยธา กรมพระกลาโหมจึง เข้าบังคับบัญชาแทนอย่างใกล้ชิด เช่นเดียวกับกรมอาสาจามและกรมปรังแมนเป็น²

กรมฝ่ายทหารซึ่งขึ้นกรมพระกลาโหมดังกล่าวนั้นข้างต้นนี้ ฉะนั้นเป็นกรมฝ่ายทหารที่มีมาแต่เดิม ต่อมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว สมุหพระกลาโหมได้จัดตั้งกรมทหารอย่างยุโรปขึ้นอีกกรมหนึ่ง คือ พ.ศ. 2374³ เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมได้เกณฑ์บุตรหมู่รามัญเมืองนครเขื่อนขันธ์และปทุมธานีมาฝึกหัด มีร้อยเอกโทมีส บอร์ช นอกซ์ นายทหารนอกราชการชาวอังกฤษเป็นครูฝึก ให้หลวงสิทธิชัยเวรบุตรชายคนใหญ่ของท่านเป็นผู้บังคับบัญชา หลวงสิทธิชัยเวรต่อมาได้เลื่อนเป็นพระยา

¹"พระธรรมนูญ," กฎหมายตราสามดวง, 1 : 183, "พระราชกำหนดแก้ไขข้อ 44," กฎหมายตราสามดวง, 4 : 366, กจช. ร.5 กท. เล่มที่ 16 เลขที่ 23 จ.ศ. 1238 - 1239 ว่าด้วยพระราชทานสัญญาบัตรพระพลสงครามจางวาง กำนันเมืองชุมพร, ร.5 กท. เล่มที่ 40 เลขที่ 23 จ.ศ. 1245 - 1246 พระราชทานสัญญาบัตรพระพลสงครามจางวาง กำนันเมืองกาญจนบุรี, เลขที่ 24 จ.ศ. 1245 - 1246 พระราชทานสัญญาบัตรพระพลสงครามจางวาง กำนันเมืองเพชรบุรี

²พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชดำรัสทรงแถลง...", หน้า 159. จะเลิกตั้งตำแหน่ง เจ้าพระยามหาโยธาเมื่อใดไม่ทราบแน่ชัด แต่ในรัชกาลที่ 4 เมื่อ พ.ศ. 2395 ยังมีขุนนางตำแหน่งนี้อยู่ อ้างจาก กจช. ร.4 กท. เล่มที่ 2 หน้า 256 - 257 ว่าด้วยพระราชทานสัญญาบัตรพระครูอุกมวงษามุนี

³ไม่ปรากฏหลักฐานว่า เหตุใดรัฐบาลไทยจึง ไม่ฝึกหัดทหารอย่างยุโรปก่อนหน้านั้น แต่มีที่น่าสงสัย เกกว่าปี พ.ศ. 2374 นั้น เป็นปีที่ร้อยเอก นอกซ์ เดินทางเข้ามาเมืองไทยมาหางานทำ กรมพระกลาโหมคงจะเห็นว่ามีความรู้เรื่อง การทหารพอจะฝึกหัดคนไทยได้

ศรีสุริยวงศ์ ว่างวางมหาดเล็ก กองทหารอย่างยุโรปนี้ มีพลทหารฝึกหัดประจำการประมาณ 1,000 คนเศษ แบ่งเป็น 4 ผลิต เข้ารับราชการ 4 เดือนออก 3 เดือน มีโรงทหาร ตั้งอยู่ที่บ้านพระยาศรีสุริยวงศ์ผู้บังคับบัญชาตนเอง เมื่อพระยาศรีสุริยวงศ์ได้เลื่อนเป็น เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ที่สมุหพระกลาโหมในรัชกาลที่ 4 และได้ย้ายมาอยู่บ้านเจ้าพระยา บดินทรโกษา¹ กองทหารอย่างยุโรปก็ได้ย้ายมาตั้งอยู่ ณ บริเวณแถวนั้น ปลูกโรงทหาร และทำสนามฝึกหัดใหญ่โต หลังจากนั้นเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ยังได้กราบบังคมทูลขอพระ บรมราชานุญาตเก็บลูกหมู่มองมอดมาฝึกหัดเป็นทหารเพิ่มเติมอีก เป็นกองทหารกลาโหม มีคนเข้าเวรประจำการอยู่ประมาณ 200 คน² นับเป็นกองทหารได้บังคับบัญชาของสมุห-

บ้านเจ้าพระยาบดินทรโกษา เดิมเป็นบ้านพระยาอภัยภูเบศ รัชกาลที่ 3 พระราชทานเจ้าพระยาบดินทรโกษา ที่สมุหนายก เมื่อท่านถึงแก่อสัญกรรมแล้ว พระยา ศรีทราศเดโช และพระยาราชโยธาบุตรของท่านวิวาทกันด้วยเรื่องบ้านหลังนี้ มีความกัน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ที่ปรึกษาเจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่ตัดสิน เห็นพ้องกันว่า ไม่ควรให้ที่บ้านเจ้าพระยาบดินทรโกษาแก่พระยาทั้งสอง เพราะเป็นบ้านหลวง ควรยก ไว้เป็นบ้านหลวงพระราชทานพระบรมวงศานุวงศ์หรือเสนาบดีผู้ใหญ่ พระยาทั้งสองก็มี บ้านของตนอยู่แล้ว ตามทำเนียมแต่ก่อน ที่บ้านเจ้าพระยารัตนาพิพิธก็ได้พระราชทาน แก่บุตร พระราชทานให้เป็นวังกรมหมื่นสุรินทรรักษ์ ที่บ้านเจ้าพระยาพระคลังก็พระราชทาน ให้พระยาศรีพิทักษ์ซึ่งเป็นที่โทษาไปอยู่ อ่างจาก กหช. จกหมายเหตุรัชกาลที่ 4 เลขที่ 127 จ.ศ. 1217 ปรีक्षाความพระยาศรีทราศเดโช ฟ้องพระยาราชโยธา

²"ตำนานกรมทหารบกราบที่ 4 ประชุมพงศาวดารภาคที่ 23," ประชุม พงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ, 6 : 316 - 7, กจช. ร.5 พก. เล่มที่ 7 หน้า 198 - 201 ร.ที่ 2662 เจ้าพระยามหินทร - พระองค์สวัสดิ์ เรื่องพระอมรวิไลย ขอดนเป็นทหารปืนใหญ่ และ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชดำรัส ทรงแถลง...", หน้า 162.

พระกลาโหมอย่างแท้จริง และคงจะเป็นฐานะกำลังของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์โดยปริยาย¹

ถึง พ.ศ. 2398 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงมัททวรินทร์ กรมเรศร์จักษุพิทยการ เสด็จทัศนแล้วรวมกองทหารอย่างยุโรป กองทหารกลาโหม และกองทหารมหาดไทย เข้ากับกองทหารเทศทัศน ตั้งเป็นกรมทหารหน้า อยู่ใต้มังกัมกับพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงมัททวรินทร์กรมเรศร์² กรมทหารที่ได้รับการฝึกอย่างยุโรปจึงพ้นจากอำนาจของสมเด็จพระกลาโหมไปชั่วระยะหนึ่ง ภายหลังจมนไวยวณาด (วร บุนนาค) บุตรชายเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ก็ได้มังกัมกับมัญชาจนสิ้นรัชกาล เมื่อท่านได้เป็นเจ้าพระยาสุรวงศไวยวณาดที่สมุหพระกลาโหมก็ยังได้มังกัมกับมัญชากรมทหารหน้าน้อย

2. คุณแลกรวเรือและเครื่องสรรพาวุธทั้งปวง ในคานการดูแลรักษาเครื่องสรรพาวุธนั้น สมุหพระกลาโหมได้มังกัมกับมัญชากรมรักษาคักดิน กองดำคักดิน และ กรมกองแก้วจินดา³ กรมรักษาคักดิน และกองดำคักดินงจะมีหน้าททำคักดินเป็นและเก็บรักษาคักดินเป็นให้อยู่ในสภาพคักใช้การได้เสมอ ส่วนกรมกองแก้วจินดานั้นเป็นกรมเป็นใหญ่ สำหรับกรมแสงเป็นโรงใหญ่ ซึ่ง เป็นพนักงานเก็บรักษาอาวุธกระสุนเป็นคักสาปากนก รวมทั้งช่างเหล็กช่างไม้ทำปืนเล็กนั้น กลับคักอยู่ใต้มังกัมกับมัญชาสมุหนายก⁴ แทนที่จะให้สมุหพระกลาโหม

¹เจ้าพระยามหินทรศักคักธำรง อยู่ในางในสมันรัชกาลที่ 4 เชื่อว่า กองทหารอย่างยุโรปนั้น นอกจากจะเป็นประโยชน์ต่อราชการแล้ว ยังเป็นกำลังของท่านเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์อีกคักย อ้างจาก กจช. ร. 5 พศ. เล่มที่ 7 หน้า 198 - 201 ร. ที่ 2662

²"ตำนานกรมทหารบกกรมที่ 4...", หน้า 318.

³กฎหมายตราสามดวง, 1 : 278. และ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชดำรัสทรงแถลง...", หน้า 157.

⁴พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชดำรัสทรงแถลง...", หน้า 157.

เป็นผู้ดูแล ต่อมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์
ที่สมุหพระกลาโหมก็ได้อำนาจในการซื้อหาเครื่องสรรพาวุธจากชาติตะวันตกมาใช้ในราชการ¹
เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ได้ทำหน้าที่ซื้ออาวุธปืนจากต่างประเทศมาตั้งแต่ในรัชกาลที่ 3 แล้ว
เมื่อครั้งยังเป็นพระยาศรีสุริยวงศ์จางวางมหาดเล็ก² ทั้งนี้คงเป็นเพราะมีความรู้เรื่อง
อาวุธปืนและภาษาอังกฤษดีพอใช้ในการติดต่อซื้อขาย ทั้งยังเป็นผู้บังคับบัญชากรมทหารอย่าง
ยุโรปที่รู้จักใช้อาวุธปืนทันสมัยเหล่านั้น

ส่วนกองเรือที่สมุหพระกลาโหมเป็นผู้ดูแลและนำมเกล้า กวายเป็นพระราชพิธี
บรมราชาภิเษกนั้น³ ในสมัยกรุงศรีอยุธยาและรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2 กองเรือขนาดเล็ก
ประกอบด้วยเรือพระที่นั่งและกระบวนเรือคั้งเรือแข่งตามเสด็จไม่มากนัก
เนื่องจากการรบในสมัยนั้นส่วนใหญ่ทำกับพม่าจึงมักรบกันทางบก เรือรบที่ใช้จึงมีขนาดเล็ก
สำหรับแล่นในแม่น้ำลำคลองชล เช่นลำเชียงหวาด และเป็นกองช่วยสนับสนุนทหารบก
มากกว่าจะมีขึ้นเพื่อใช้ทำการรบโดยอิสระ⁴ แต่ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัว ไทยทำสงครามกับญวน จำเป็นต้องใช้กองเรือที่เดินทางในทะเลได้ จึง

¹เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4
(พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504), 2 : 143.

²เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3
(พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504), 2 : 162.

³เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดาร...รัชกาลที่ 1, หน้า 101.
พระราชพงศาวดาร...รัชกาลที่ 4, 1 : 22. และ สมเด็จเจ้า กรมพระยาดำรงราช
านุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา,
2505), 1 : 38.

⁴มลิวัลย์ สงเจริญ, "บทบาทและกิจการทหารเรือไทยสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์"
(วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517), หน้า 5 - 10.

โปรดเกล้าฯ ให้ต่อเรือปากปลาท้ายกำปั่น เรือป้อมอย่างฉนวน และเรือกำปั่นใบ ขึ้นไว้
ใช้ในราชการหลายสิบลำ¹ ถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการต่อ
เรือกลไฟ เรือกำปั่นใบ และเรือกันโบค อีกประมาณ 20 ลำ² บรรดาเรือรบกลไฟ
ที่ต่อใหม่นี้ได้ตั้งเป็นกรมเรือกลไฟ สมทบเข้ากับกรมอาสาจามและกรมอาสาญวณ รวมทั้ง
เป็นกรมอรุสมุผล มีเจ้าพระยาสุรวงค์ไวยวัฒน์ เมื่อครั้งเป็นพระยาสุรวงค์ไวยวัฒน์จางวาง
มหาดเล็ก เป็นผู้บังคับบัญชาการเรือรบหลวงทั้งหมด เมื่อท่านได้เลื่อนเป็นสมุหพระกลาโหม
แล้ว พระยาประภากรวงค์ (ชาย บุณนาค) บุตรชายของท่านได้รับตำแหน่งต่อมา³

สังฆราชปาเลกัวซ์ ไคบันติกสภาพองเรือไทยเมื่อต้นรัชกาลที่ 4 ไว้ดังนี้

กองทัพเรือไทยนั้น มีเรือพายรบประมาณห้าร้อยลำ เรือแบบยุโรปยี่สิบลำ
เป็นเรือรบฟรีเกต (Frigate) เสียสี่ และเรือชวยรบ (Corvette หรือ
brick) เสียสิบหกลำ เรือพายรบนั้นมีสองชนิด ชนิดหนึ่งลำเล็กมีพายห้าสิบ
ถึงหกสิบคน มีสองเสาใบและมีใบเรือสองใบ รูปร่างโอ้อวมมาก ทาสีสันสวยงาม
มีปืนใหญ่ขนาดเล็กสองกระบอกตั้งอยู่บนฐานที่หัวเรือกระบอกหนึ่ง ท้าย

¹เรือปากปลาท้ายกำปั่นแปด และเรือป้อมอย่างฉนวนเป็นเรือรบแบบใช้คนแจว
แต่มีใบ ส่วนเรือกำปั่นใบ เป็นเรือเคินทะเลแบบตะวันตกใช้ใบ รูปร่างเพรียวกว่าเรือ
ลำเก่าแบบจีนที่ไทยเคยใช้เคินทะเลก่อนหน้านี้ เรือกำปั่นใบลำแรก ชื่อ แก้วกลางสมุทร
ขนาด 110 คัน มีปืนใหญ่ 6 กระบอก สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงค์เมื่อครั้งเป็น
หลวงนายสิทธิ์เป็นผู้ต่อ "พระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติรัชกาลที่ 3 ประชุมพงศาวดาร
ภาคที่ 33..." หน้า 386 - 7.

²เจ้าพระยาศรีสุริยวงค์เป็นผู้อำนวยการต่อเรือกลไฟพระที่นั่งลำแรกเมื่อ พ.ศ.
2398 ต่อมา พ.ศ. 2400 ได้ต่อเรือกลไฟอีก 12 ลำ มีทั้งเรือกลไฟที่ใช้เป็นเรือรบ
และเรือกลไฟพระที่นั่ง เรือกันโบคนั้นมีอยู่ 4 ลำ เป็นเรือรบขนาดใหญ่ใช้กรรเชียง
20 เล่ม ที่หัวเรือตั้งปืนใหญ่ 1 กระบอก

³มลิวัลย์ คงเจริญ, "บทบาทและกิจการทหารเรือไทย..." หน้า 36.

เรือกระบอกหนึ่ง อีกชนิดหนึ่งขนาดเท่ากับนั้นออกทะเล (navire) ธรรมดา มีเสาใบสามเสา เป็นใหญ่สี่กระบอก และทหารหนึ่งร้อยถึงหนึ่งร้อยห้าสิบคน หัวและท้ายเรือประคองรูปเป็นรูปพญานาค เสือ สิงห์ และสัตว์น้ำกต่าง ๆ หง หรือสีลคนาค. . . ส่วนเรือรบและเรือช่วยรบนั้นก็ไม่มีอะไรกับเรือรบแบบยุโรป มีปืนใหญ่สิบหกกระบอกถึงสี่สิบกระบอก และโดยปกติมีผู้บังคับการเรือซึ่งเป็นชาวอังกฤษ ฝรั่งเศส หรือ โปรตุเกส¹

ความเจริญของกองเรือไทยจากสภาพกองเรือพายเป็นเรือจักร ใต้น้ำคิดปืนใหญ่ นับได้ว่าเป็นผลงานของ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ สมุหพระกลาโหมในรัชกาลที่ 4 นอกจากท่านจะเป็นผู้สามารถต่อเรือกลไฟได้ด้วยตนเองแล้ว ท่านยังสนใจติดตามความเคลื่อนไหวของวิทยาการใหม่ ๆ ด้านการทหารอยู่เสมอ เมื่อเซอร์ จอห์น เบาริง ราชทูตอังกฤษ เข้ามาทำสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีกับไทย พ.ศ. 2398 ท่านได้ฝากเซอร์ จอห์น เบาริง

¹สังฆราชปาเลกัวซ์, เล่าเรื่องกรุงสยาม แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ภาวหน้า, 2520), หน้า 303 - 4. เมื่อ พ.ศ. 2411 มีชาวต่างประเทศรับราชการในเมืองไทย 190 คน ปรากฏว่าครึ่งหนึ่งเป็นพวกทหารเรือ และมีเพียง 2 คน เป็นทหารบก อ้างจาก Noel Alfred Battye, "The Military Government And Society in Siam, 1868-1910; Politics And Military Reform During the Reign of King Chulalongkorn." (Xerox University Microfilm, Ann Arbor Michigan, 1974), p. 84.

ข้อหนึ่งคือเกี่ยวกับเป็นเรือและอาวุธทหารบก¹ เมื่อท่านมีโอกาสขึ้นชมเรือรบหลวงของอังกฤษที่เข้ามาอยู่กับเซอร์ จอห์น เบาริง ท่านก็ได้แสดงความสนใจเรื่องการเดินทางเรืออย่างยิ่ง และใครจะให้บุตรหลานของท่านไปศึกษาวิชาการเดินเรือจากที่นั่น?

อย่างไรก็ตามกิจการค้าการเรือก็ไม่ต่างไปจากการบริหารราชการแผ่นดินแผนกอื่น ๆ คือ มีการแบ่งแยกอำนาจกันอยู่ตลอดเวลา สมุหพระกลาโหมเองยังไม่มีอำนาจดูแลกองเรือของหลวงทั้งหมด กองเรือกลไฟพระที่นั่งแยกไปอยู่กับบัญชาพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ซึ่งต่อมากองนี้โดยฐานะเป็นกรมเรือพระที่นั่งเวสชาติศรี และในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ขยายงานใหญ่โตแข่งกับกรมอรุณพล³ ส่วนกองเรือที่สำคัญอีกกองหนึ่งขึ้นอยู่กับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว และสืบทอดมาถึงกรมพระราชนัดดาวิไชยชาญพระราชโอรส พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนพระทัยค้าการต่อเรือ เช่นเดียวกับเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์

---

¹Sir John Bowring, The Kingdom and People of Siam (Oxford University Press / Duang Kamol Book House, 1977), I : 223.

นอกจากเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์แล้ว ยังมีอีกหลายท่านที่ฝากเซอร์จอห์น เบาริง ชื่อของสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ฝากชื่อลูกเรือ เงินอาหารเข้าสำหรับคนหนึ่ง โทล พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปรารภว่าอ่านหนังสือ ส่วนพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิททรงฝากชื่อกลองสองทางโกลใช้ในการทหาร

²Sir John Bowring, The Kingdom and People of Siam
I : 265.

³มลิวัลย์ คงเจริญ, "บทบาทและกิจการทหารเรือไทย...", หน้า 36 - 36.
และ Noel Alfred Battye, "The Military, Government And Society in Siam...," pp. 216a, 248-249.

และทรงก่อเรือกำปั่นไต้เองตั้งแต่ยังดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑามณี กรมขุน
อัครราชกุมาร¹ ในสมัยรัชกาลที่ 4 กล่าวกันว่าเรือที่สำคัญมีเพียง 2 แห่ง คือ
ที่กรมพระราชวังบวร และที่อุยานสมเด็จพระที่นั่งวักคองการามของเจ้าพระยาตรีสุริยวงศ์²

การแยกกองเรือเป็นหลายลำ กัดนี้มิได้ผลทำให้ไม่สามารถปรับปรุงกองเรือให้เป็น
อันหนึ่งอันเดียวกันและมีประสิทธิภาพที่ทัดเทียมกัน กับตันริค นายทหารเรือชาวอังกฤษที่
มารับราชการในไทย เคยเสนอแผนการปรับปรุงกองเรือรบกรุงเทพฯ ให้ทันสมัย โดย
จะให้อยู่ภายใต้อำนาจสมุหพระกลาโหมคนเดียว แต่เจ้าพระยาตรีสุริยวงศ์ชี้แจงว่าจะ
เป็นการแทรกแซงราชการวังหน้า³ ซึ่งท่านไม่อาจทำได้ กองทหารเรือวังหน้าได้เข้า
ร่วมกับกองเรือหลวงเมื่อ พ.ศ. 2428 หลังจากที่กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ กรมพระ
ราชวังบวรสถานมงคลพระองค์สุดท้ายทิวงคตแล้ว⁴

นอกจากการดูแลรักษาและต่อเรือหลวงแล้ว สมุหพระกลาโหมยังรับผิดชอบใน
การจัดหาเรือเข้ากระบวนหน้าเสด็จตามเสด็จพระราชดำเนินทางชลมารค ทั้งในกรุง
และหัวเมืองให้พร้อมเพรียง โดยออกหมายเกณฑ์ไปยังขุนนางกรมต่าง ๆ⁵ เมื่อมีความ
จำเป็นต้องใช้เรือในกิจการขนส่งไพร่พล เสนียงอาหาร ถ้าหากเรือหลวงมีไม่พอแล้ว
เป็นหน้าที่ของสมุหพระกลาโหมจะต้องจัดหาเรือให้พอใช้ โดยจะเกณฑ์เรือจากพ่อค้าเป็น

¹หลวงอุดมสมบัติ, จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พระจันทร์,
2515), หน้า 240.

²มลิวัลย์ คงเจริญ, "บทบาทและกิจการทหารเรือไทย...", หน้า 31.

³Noel Alfred Battye, "The Military, Government And Society
in Siam," pp. 83 - 84.

⁴มลิวัลย์ คงเจริญ, "บทบาทและกิจการทหารเรือไทย...", หน้า 38.

⁵กช. ร.5 ก.1/3 เจ้าพระยาพลเทพ - พระเจ้าน้องยาเธอฯ (ไม่มี
พระนาม), 6 มีนาคม ร.ศ.111.

พาหนะชั่วคราว เช่น การจัดทัพเรือไปปราบกบฏเมืองไทรบุรี พ.ศ. 2381 เจ้าพระยาคลัง
ที่สมุหพระกลาโหมต้องขอยืมเรือพ่อค้า 20 - 21 ลำ¹ ในคอนตันรัชกาลที่ 4 ก็ยังต้อง
ยืมเรือจีนพ่อค้าบรรทุกทหารขึ้น เมืองสมุทรปราการไปเมืองสงขลา²

แม้ว่าสมุหพระกลาโหมจะได้บังคับการกองเรือ แต่ในยามสงครามก็มีใ้หมาย
ความว่าท่านจะต้อง เป็นแม่ทัพเรือเสมอไป ทั้งนี้สุดแล้วแต่จะมีพระบรมราชโองการแต่งตั้ง
บางครั้งขุนนางผู้นอกสังกัดกรมพระกลาโหมก็ได้เป็นแม่ทัพ บางครั้งเป็นขุนนางในกรม
เช่น พระยาท้ายน้ำ หรือ สมุหพระกลาโหมเอง³

3. การเตรียมกองทัพลและแม่ทัพยามเกิดเหตุการณ์ไม่สงบ การตระ
เตรียมกองทัพลและเป็นแม่ทัพออกรบนั้น เป็นภาระหน้าที่ของอัครมหาเสนาบดีทั้งสองและ
เจ้าพระยาพระคลัง เหมือนกันหมด เนื่องจากต่างก็มีหน้าที่ควบคุมกำลังคนและปกครอง
หัวเมืองต่าง ๆ ตามพื้นที่ซึ่งกำหนดไว้แล้ว จึงสามารถเกณฑ์ผู้คนและจัดตั้ง เป็นกองทัพล
ได้สะดวกรวดเร็ว

ก. การเตรียมกองทัพล ตามปกติเมื่อเกิดสงครามหรือการกบฏในเขต
หัวเมืองภาคใต้ซึ่งอยู่ใต้การปกครองของสมุหพระกลาโหมแล้ว สมุหพระกลาโหมมีหน้าที่
จัดเตรียมกองทัพลไปรบพุ่งหรือปราบปรามให้สงบราบคาบโดยเร็ว แต่ทั้งนี้สมุหพระกลาโหม

¹หลวงอุดมสมบัติ, จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ, หน้า 75.

²กทช. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 เล่มที่ 49 จ.ศ. 1213 สารตราเจ้าพระยา
อรรถมหาเสนา - พระยาวิชิตณรงค์เจ้ากรมเขนทองซ้าย เมื่อยืมเรือจีนพ่อค้าแล้ว
กรมพระกลาโหมมีหน้าที่ตามทวงขุนนางที่นำเรือไปให้ส่งคืนเจ้าของเดิมด้วย

³พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, 2 : 194, 241. เจ้าพระยา
ทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดาร... รัชกาลที่ 3, 1 : 120, 135. พระราชพงศาวดาร
รัชกาลที่ 2, หน้า 13.

ไม่จำเป็นต้องเป็นแม่ทัพทำศึกหรือปราบกบฏในภาคใต้เสมอไป บางครั้งทรงแต่งตั้งขุนนางหรือเจ้านายพระองค์อื่นเป็นแม่ทัพคุมกำลังไปแทน ถ้าเป็นเหตุร้ายแรง ก็อาจจะให้กรมอื่นไปช่วยราชการด้วย¹

แต่ถ้าเป็นเรื่องในเขตพื้นที่อื่น นอกเหนือการปกครองของสมเด็จพระกลาโหม ก็ขึ้นอยู่กับว่ามีพระบรมราชโองการให้สมเด็จพระกลาโหมกระเตรียมผู้คนกำลังทัพไปช่วยหรือไม่ โดยมากถ้าเป็นศึกใหญ่แล้ว มักจะโปรดฯ ให้เกณฑ์คนทั้งฝ่ายเหนือและบักขี้ไต้

ในรัชกาลที่ 1 โปรดฯ ให้กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทยกกองทัพในกรมพระราชวังบวรสถานมงคลไปรบพม่ารักษาหัวเมืองภาคใต้ไว้ โดยที่เจ้าพระยามหาเสนาไม่ได้ตามเสด็จการพระราชสงครามครั้งนั้น เช่นเดียวกับในรัชกาลที่ 2 หมายลงมาที่หัวเมืองภาคใต้ พ.ศ. 2352 โปรดฯ ให้เกณฑ์กองทัพหัวเมืองภาคใต้หลายเมืองไปช่วยรบ แต่สมเด็จพระกลาโหมก็ไม่ไต่ลง ไปเป็นแม่ทัพ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมพระราชวังบวรมหาเสนาบุรีรักษ์ทรงเป็นแม่ทัพคุมกองทัพหลวง เจ้าพระยาบวรราช (น้อย) และพระยาท้ายน้ำเป็นแม่ทัพรอง และเมื่อเมืองไทรบุรีแข็งเมือง พ.ศ. 2364 สมเด็จพระกลาโหมให้เกณฑ์ไพร่เมืองนครศรีธรรมราช ไชยา และพัทลุง จัดตั้งเป็นกองทัพ ให้เจ้าพระยาบวรศรีธรรมราช เป็นแม่ทัพไปตีเมืองไทรบุรีกลับคืนมา แต่ในรัชกาลที่ 3 เมืองตานีเมืองแขกเป็นกบฏใน พ.ศ. 2375 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมเป็นแม่ทัพลงไปช่วยหัวเมืองปราบกบฏด้วยตนเอง อ้างจาก เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดาร...รัชกาลที่ 1, หน้า 138, พระราชพงศาวดาร...รัชกาลที่ 2, หน้า 11 - 15, 143 และ พระราชพงศาวดาร...รัชกาลที่ 3, 1 : 121.

ไปตีพร้อมกัน ในกรณีนี้บางครั้ง สมุหพระกลาโหมก็นำทัพไปด้วยตนเอง หรืออาจจะส่ง กองทัพหัวเมือง ไปร่วมกับกองทัพอื่น ๆ แต่เพียงอย่างเดียว¹

การเกณฑ์ไพร่พลไปราชการที่สงครามนั้น สมุหพระกลาโหมจะเกณฑ์มูลนาย ไพร่พลจากกรมกอง ในสังกัดและจากหัวเมืองปักษ์ใต้ จัดตั้งเป็นกองทัพ เนื่องจากสมุหพระ กลาโหมมีหน้าที่ควบคุมกำลังคนอยู่แล้ว จึงรู้บัญชีจำนวนเลกไพร่ตามหัวเมืองและกรมกอง ต่าง ๆ ว่ามีมากน้อยเพียงใด เมื่อถึงเวลาเกณฑ์คน ก็จะออกหมายและสารตราไปถึง เจ้ากรมและผู้ว่าราชการเมืองภาคใต้ ให้เกณฑ์ไพร่เลกใต้บังคับบัญชาตามจำนวนที่ออก หมายเกณฑ์ โดยเลือกเกณฑ์ตามสมควรแก่ฐานะกำลังของกรมนั้นเมืองนั้น การเกณฑ์คง จะเลือกเอาไพร่ที่เข้าก่อนก่อน ถ้าหากไม่พอตามจำนวนจึงเรียกเกณฑ์เพิ่มเติมมาให้ครบ การเกณฑ์ไพร่เลกตามหัวเมืองนั้น พบแต่เอกสารทางบ้านหัวเมืองเห็นว่า มักจะเกณฑ์ เลกไพร่กองเมืองก่อน² ถ้าไม่พอจึงเกณฑ์เลกส่วย³ เลกกองนอก⁴ ตามปกติแล้วจะ

¹ ใ้แก่เจ้าอนุวงศ์ พ.ศ. 2369 โปรดให้เกณฑ์กำลังหัวเมืองปักษ์ใต้ไปด้วย และเมื่อ ทำสงครามกับญวน ก็โปรดให้เกณฑ์กำลังฝ่ายกรมพระกลาโหมไปด้วย โดยครั้งนั้นเจ้าพระยา พระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมเป็นแม่ทัพเรือไปตีบันทายมาศ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราช พงศาวดาร...รัชกาลที่ 3, 1 : 51, 135. และ กหข. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เลขที่ 2 และ เลขที่ 3 จ.ศ. 1188 หนังสือเจ้าพระยาอัครมหาเสนา-พระยาวิเชียรคีรีเจ้าเมืองสงขลา

² ไพร่กองเมือง หรือ เลกกองเมือง หมายถึง ไพร่หลวงที่ตั้งถักอยู่หัวเมืองชั้นนอก ทำราชการอยู่ในเมืองนั้น ๆ เช่น เข้าเวรประจำกรมกองต่าง ๆ ท่างานโยธา หรือส่งส่วย เป็นไพร่ที่ห้ามย้ายถิ่นฐานไปอยู่เมืองอื่น

³ เลกส่วย หรือ ไพร่ส่วย หมายถึง ไพร่ที่ไม่ต้องเข้าเวรรับราชการ แต่ต้องส่ง สิ่งของหรือเงินให้ทางการแทนการอยู่เวร

⁴ เลกกองนอก หมายถึง ไพร่สมที่อยู่นอกราชธานี อาศัยอยู่ตามหัวเมืองต่าง ๆ แต่ไม่ไ้ขึ้นตรงต่อเจ้าเมือง หากอยู่ในสังกัดมูลนายที่อยู่ในราชธานี และมูลนายที่อยู่ใน หัวเมือง จะต่างเมืองหรือเมืองเดียวกับไพร่ก็ได้ อาจทำหน้าที่เลี้ยงโค กระบือ ม้า ช้าง ให้มูลนายหรือส่งส่วย

เหลือไพร่ไว้ให้คึกเมืองจำนวนหนึ่ง คอยดูแลรักษาเมืองและดำเนินกิจการต่าง ๆ ตามที่เกยห้ามมา เช่น การเพาะปลูก การเก็บสิ่งของส่งส่วยแก่ทางการ¹ เชื่อว่าในหัวเมืองภาคใต้อีกคงจะเลือกเกณฑ์ในทำนองเดียวกันนี้

กองกำลังที่สมุหพระกลาโหมจัดขึ้นเหล่านี้ ตามธรรมเนียมเก่าสมุหพระกลาโหมไปร่วมรบด้วย ก็คงจะอยู่ที่บังคับบัญชาท่าน แต่บางครั้งก็แยกย้ายไปขึ้นอยู่กับกองทัพต่าง ๆ เช่น ทับหน้า ทับหลัง หรือบางทีก็เป็นกองทัพอิสระ เช่น ทับหัวเมือง มีเจ้าเมืองเป็นแม่ทัพ หรือ ทัพกรมนั้น ๆ มีเจ้ากรมเป็นหัวหน้า เช่น กองมอญเจ้าพระยามหาโยธา เป็นต้น²

เพื่อให้เห็นสภาพการเตรียมทัพ จึงขอยกตัวอย่างการจัดทัพไปปราบกบฏเมืองไทรบุรี พ.ศ. 2381 กบฏครั้งนี้เกิดในเขตพื้นที่การปกครองของสมุหพระกลาโหม เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม (ถิณ) ในครั้งนั้นจึงต้องรับผิดชอบเต็มกำลัง แต่ท่าน

¹ กหข. จกหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เลขที่ 10 จ.ศ. 1205 สารตราเจ้าพระยาจักรี - กรุงเทพฯ, จกหมายเหตุรัชกาลที่ 4 เลขที่ 19 จ.ศ. 1215 สารตราถึงหัวเมืองต่าง ๆ, เลขที่ 27 จ.ศ. 1215 ในบอกพระยาสุวรรณโลก - มหากาไทย, เลขที่ 28 จ.ศ. 1215 ในบอกเมืองชัยนาท, เลขที่ 52 จ.ศ. 1216 บัญชีเกณฑ์แม่แลกลงเมือง

² กอวริช เวลส์, การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ, หน้า 242. กหข. จกหมายเหตุรัชกาลที่ 4 เลขที่ 14 จ.ศ. 1214 บัญชีคนในกองทัพ กรมอาสาและกรมมอญอยู่ในกองทัพกรมหลวงวงศาธิราชสนิทในการที่กเถียงกุ้ง, จกหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เลขที่ 10 จ.ศ. 1205 สารตราเจ้าพระยาจักรี - กรุงเทพฯ. พระยาพิไชยสงครามกรมอาสาซ้ายอยู่ที่บังคับบัญชาเจ้าพระยาบดินทรเดชานุรักษ์ในคราวที่กกับญวน และ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดาร... รัชกาลที่ 3, 1 : 52, 135.

ไม่ได้เป็นแม่ทัพคุมกำลังไปปราบเอง หากทรงพระกรุณาฯ แต่งตั้งพระยาศรีพิพัฒน์ (ทัต) งามวางกรมพระคลังสินค้า น้องชายเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม เป็นแม่ทัพใหญ่ พระยายมราช เป็นแม่ทัพหน้า ส่วนเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมรับภาระจัดแจงศึกจำวนทัพที่จะไป ก่อนอื่นเจ้าพระยาพระคลังฯ ได้ให้เจ้าพระยาอนุกรมการเมือง (น้อย) ซึ่งเข้ามาในงานพระบรมศพกรมสมเด็จพระศรีสุลาลัยยกตัวออกไปเมืองนครศรีธรรม-ราช และให้เกณฑ์ไพร่พลเมืองนครศรีธรรมราชและพิทลุงให้พร้อม นอกจากนี้มีตราให้พระยาวิเศษภักดี ผู้ว่าราชการเมืองไชยาคุมไพร่พลไปรักษาเมืองพังงา ป้องกันไม่ให้พวกกบฏโจมที ฝ่าฝืนในราชธานี เจ้าพระยาพระคลังฯ จัดข้อมูลไปบอกเรื่องราชการเมืองไทรบุรีทั้งเก่าใหม่ให้พระยาศรีพิพัฒน์ศึกษาให้เข้าใจสถานการณ์และหาวิธีการแก้ไข

จากนั้นถึงขั้นตอนการเลือกนายทัพนายกองว่าสมควรจะให้ผู้ใดไปก็ เนื่องจากครั้งนี้ต้องเดินทางรอนแรมไปทางเรือ เพื่อไม่ให้เกิดปัญหาไพร่พลล้มป่วยเพราะเมากลิ่น จึงพยายามเลือกคนผู้คุ้นเคยการเดินทางทางทะเลมาแล้ว เพราะฉะนั้นนายทัพนายกองไพร่พลที่ถูกเกณฑ์จึง ไม่ได้สังกัดแต่เฉพาะในกรมพระกลาโหมเท่านั้น ไพร่พลที่ถูกเกณฑ์ นอกจากกรมอาหามาตราชั่วขวา กรมเขนทองซ้าย ไพร่เมืองปทุมธานี ราชบุรี เพชรบุรี ชุมพร ปะทิว กุย หัวเมืองขึ้นกรมพระกลาโหมแล้ว ยังมีไพร่เมืองนนทบุรี ทัศนนิคม¹ และกรมตำรวจวังหน้าอีกด้วย

เมื่อกองทัพจากกรมกองและหัวเมืองในวงราชธานีมาประชุมกันพร้อมพร้อมแล้ว พระยาศรีพิพัฒน์และพระยายมราชจึงยกทัพออกไป โดยกรมพระกลาโหมดูแลอีกส่งกองทัพ

¹ เนื่องจากเจ้าพระยาพระคลังฯ มุ่งกับการตั้งกรมท่าและกรมพระกลาโหม จึงได้ปกครองหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันออกและหัวเมืองภาคใต้ ดังนั้นนอกจากจะเกณฑ์ไพร่จากหัวเมืองภาคใต้ได้อย่างเต็มที่แล้ว จึงยังสามารถเกณฑ์ไพร่จากหัวเมืองชายทะเลตะวันออกได้อย่างสะดวกด้วย

ทั้งหมดยังเรื่องของหลวงและที่ยืมพลออกมาให้เรียบร้อย กองทัพจากกรุงไ้จะไปสมทบกับ กองทัพหัวเมืองที่เกณฑ์ไว้แล้ว ช่วยกันปราบกบฏต่อไป ในการเดินทัพครั้งนี้ หลวงทิพ- อักษรเสมียนครากรมพระกลาโหมได้คิดถามพระยาศรีพิพัฒน์ไปด้วย ทั้งนี้คงจะเนื่องจาก เป็นราชการในเขตใต้การปกครองของกรมพระกลาโหมโดยตรง หลวงทิพอักษรเป็นขุนนาง คนสำคัญคนหนึ่ง ในกรมคงจะรู้จักต่อຍาระบวนความราชการหัวเมืองปักษ์ใต้และขุนนางหัวเมือง ต่าง ๆ ดี เหมาะจะทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษา และอำนวยความสะดวกให้ท่านแม่ทัพได้ และ หรือเพื่อทำรายงานเหตุการณ์ต่าง ๆ เสนอสมุหพระกลาโหมอีกด้วย¹

ครั้นเมื่อพระยาศรีพิพัฒน์และพระยายมราชยกทัพลงไปแล้ว เจ้าพระยาพระคลัง ว่าที่สมุหพระกลาโหม ก็ยังปรึกษาหารือกับเจ้าพระยาบดินทรเดชา^(สิงห์)และพระยาราชสุภาวดี (โต) ถึงเกณฑ์กองมอญและกองอาสาจามเตรียมไว้ เพื่อจำเป็นกองทัพพระยา ศรีพิพัฒน์อีกแรงหนึ่ง²

ในค่านเสบียงอาหารเลี้ยงกองทัพ นอกจากไพร่จะคงหาติดตัวไปเองแล้ว กรมนาเป็นผู้มีหน้าที่จัดหาเสบียงเลี้ยงกองทัพด้วย³ ถ้าขาดเหลือกลางทาง กองทัพจะ

¹ กษ., จกหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เลขที่ 123 จ.ศ. 1201 จมื่นราชามาต - หลวงทิพอักษร, เลขที่ 128 จ.ศ. 1201 ใบบอกพระเสน่หามนตรี - หลวงทิพอักษร เสมียนครา, เลขที่ 149 จ.ศ. 1201 ใบบอกพระปลัดเมืองพระพิบูลย์ - หลวงทิพอักษร เมื่อเรือพระยาศรีพิพัฒน์ลงไปถึงเมืองไชยา ให้หาตัวปลัดเมืองไชยาเอาเรือมาส่งน้ำ แต่ปลัดไม่เอาใจใส่ทำตาม ต้องให้หลวงทิพอักษรเสมียนคราขึ้นไปหาตัว ปลัดจึงนำน้ำมา ส่งให้ หลวงอุดมสมบัติ, จดหมายหลวงอุดมสมบัติ, หน้า 198.

² เรื่องการเตรียมทัพครั้งนี้ได้จาก หลวงอุดมสมบัติ, จดหมายหลวงอุดมสมบัติ, หน้า 55 - 242.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 77.

หาเพิ่มเติมเอาจากหัวเมืองเอง¹ ส่วนสมุหพระกลาโหมช่วยดูแลสั่งการให้หัวเมืองต่าง ๆ ส่งโคกระบือและยานพาหนะในการบรรทุกเสบียงอาหาร ไปให้กองทัพมิให้ขาดแคลน²

¹ กทศ., จกหมายเทศุรชกาลที่ 3 เลขที่ 149 จ.ศ. 1201

² กทศ., จกหมายเทศุรชกาลที่ 3 เลขที่ 131 จ.ศ. 1201 ใบบอกพระยาไชยพระยาเสนาบุฉิถ พระยาชิศสรไกร, เลขที่ 139 จ.ศ. 1201 ใบบอกพระยาวิชิตณรงค์

การศึกษาการเตรียมทัพนี้ เป็นการมองจากเบื้องบน ไม่ได้พิจารณาถึงความยากลำบากในการหาไพร่ให้ได้ตามจำนวนเกณฑ์ ในสภาขุนช้างขุนแผน วรรณคดีที่แต่งในราวรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 ตอนหนึ่งกล่าวถึงการเกณฑ์ไพร่บงเชียงทองไว้พอเห็นภาพความซุกมุ่นวุ่นวายวัก

เจ้าคุณผู้ใหญ่ คุ้มรับสั่ง	ออกมานั่งศาลาลูกขุนใหญ่
เรียกพันพุดหาวมาไวไว	เกณฑ์ไพร่ทหารแลพลเรือน
บัตรหมายกะเกณฑ์ตามกระทรวง	ไพร่หลวงรู้พลกลอนเกล็ดขน
กะเกณฑ์บอกไปนอกในเคื้อน	ตักเตือนตีเกาะเอาตัวมา
ที่หลบหลีกสี่หนีหาย	เอามูลนายแม่พอมาค้อว่า
ที่เจ็บไข้ง้างใส่ให้เงินตรา	ช้างม้าแอ้อักอยู่แฉจรร
แล้วเบิกปืนมาเครื่องอาวุธ	สิ่งสารพัดยุทรจัดสรร
เสบียง เรียงออกมาพร้อมกัน	อีกสามวันจะให้ไปเชียงทอง

ขุนช้างขุนแผน (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2493), หน้า 163. เจ้าคุณผู้ใหญ่ในที่นี้คงหมายถึง เจ้าพระยาจักรีที่สมุหนายก เพราะพันพุดที่ออกหมายเกณฑ์นั้น เป็นพนักงานในกรมมหาดไทย ในรัชกาลที่ 3 คนทั่วไปเรียกเจ้าพระยาบดินทรที่สมุหนายกว่า เจ้าคุณผู้ใหญ่ ส่วนพนักงานที่มีหน้าที่ออกหมายเกณฑ์นั้นในกรมพระกลาโหมคือ พันเทพราช

ข. การเป็นแม่ทัพยามเกิดเหตุการณ์ไม่สงบ ในฐานะที่เป็นอัครมหาเสนาบดีฝ่ายทหาร สมุหพระกลาโหมจึงดูเหมือนว่าจะต้องเป็นผู้มีความสามารถทางการรบพุ่งอยู่มาก แต่เดิมคงจะเชื่อกันว่า ผู้เป็นทหารย่อมจะมีโอกาสฝึกซ้อมกระบวนการรบได้ดีกว่าพลเรือน¹ ผู้จะเป็นสมุหพระกลาโหมจึงควรเป็นขุนนางฝ่ายทหารมาก่อน แต่เมื่อสมุหพระกลาโหมได้อำนาจการปกครองหัวเมืองไม่ต่างจากสมุหนายก ผู้ดำรงตำแหน่งสมุหพระกลาโหมจึงไม่จำเป็นต้องได้เข้ามาจากตำแหน่งขุนนางฝ่ายทหารเสมอไป ในสมัยรัตนโกสินทร์ มีเจ้าพระยามหาเสนาหลายท่านที่เคยเป็นเสนาบดีฝ่ายพลเรือนมาก่อน เช่น เจ้าพระยามหาเสนา (บุญนาค) เจ้าพระยามหาเสนา (บุญมา) และเจ้าพระยามหาเสนา (น้อย) ล้วนแต่เคยเป็นเจ้าพระยามรชามาก่อนทั้งสิ้น² แม้จะทำงานพลเรือนมาก่อน แต่ท่านเหล่านี้ก็เคยปฏิบัติราชการสงครามมาแล้วทั้งสิ้น

สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก บ้านเมืองยังไม่สงบสุข มีสงครามกับพม่าหลายครั้ง เจ้าพระยามหาเสนาสามท่านแรกของกรุงรัตนโกสินทร์ จึงต่างกราบทูลสู้รบพม่าอย่างโชกโชน เจ้าพระยามหาเสนา (ปลื) ได้ถึงแก่สัญกรรมในการรบที่เมืองทวาย³

ถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย การศึกเบาบางลง แต่เมื่อมีเหตุต้องยกทัพจับศึก ก็ไม่ปรากฏว่าเจ้าพระยามหาเสนาจะได้แสดงบทบาทแต่อย่างใด

¹ในสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชา เมื่อเจ้าพระยากำแพงเพชรที่สมุหพระกลาโหมรบแพ้แก่พม่า สมเด็จพระนเรศวรฯ ทรงพระพิโรธ จะให้ลงพระอาญาโทษคามพระอัยการศึก แต่สมเด็จพระมหาธรรมราชาทรงขอโทษไว้ เนื่องจาก "เจ้าพระยากำแพงเพชร เป็นแต่พลเรือนมิได้เป็นท้าวทหาร" พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, 1 : 256.

²เจ้าพระยามรชาเป็นเสนาบดีจตุสดมภ์ตำแหน่งกรมเมือง หรือต่อมาเรียกว่า นครบาล มีหน้าที่บังคับกองตระเวนชายขวา ขุนแขวงกำนันอำเภอบนเขตกอง บังคับศาลพิจารณาความมหันตโทษ บังคับรักษาคัมไพโรหหลวง มหันตโทษกะพุนหญ้าช้าง

³เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดาร...รัชกาลที่ 1, หน้า 232.

เมื่อมีศึกพม่าก่อนต้นรัชกาล ไม่มีชื่อเจ้าพระยาพม่าเสนาในรายนามแม่ทัพที่ยกไปรบพม่า¹ ทั้ง ๆ ที่ดินแดนที่พม่าบุกรุกนั้นคือหัวเมืองภาคใต้ในความดูแลของกรมพระกลาโหม เมื่อมีข่าวว่าพม่าจะยกมาตีไทยอีกครั้งใน พ.ศ. 2364 จึงโปรดให้เจ้าพระยาวงศาสุรัสวดี (แสง) ที่สมุหพระกลาโหม คนที่ 2 ในรัชกาลนี้ นำพลไปตั้งซัดตาทัพที่เมืองราชบุรี แต่ก็ไม่ได้รบพุ่งกับพม่าแต่อย่างใด เพราะพม่ามิได้ยกเข้ามา²

ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กิติศัพทการเป็นนักรบผู้สามารถ กลับตกอยู่กับเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) สมุหนายก แม่ทัพผู้ปราบเจ้าอนุวงศ์แห่งเวียงจันทน์และแม่ทัพผู้ทำสงครามขับเคี่ยวกับญวน เจ้าพระยาพระคลังที่สมุหพระกลาโหม³ มีผลงานด้านการรบพุ่งน้อย ไม่อาจจะเทียบกับเจ้าพระยาบดินทรเดชาได้เลย ท่านทำการรบเพียง 2 ครั้ง ครั้งแรกเป็นแม่ทัพเรือลงไปปราบกบฏหัวเมืองมลายู พ.ศ. 2375 ครั้งที่ 2 ไล่เป็นแม่ทัพเรือยกไปตีบันทายมาศ เมื่อ พ.ศ. 2376 เพื่อสมทบกับกองทัพบกของเจ้าพระยาบดินทรเดชาเข้าตีญวน⁴ ในการรบกับญวน เจ้าพระยาพระคลังที่สมุหพระกลาโหมสามารถตีเมืองโจกคและบันทายมาศได้ แต่การรบครั้งต่อมาพิสูจน์ว่าท่านไม่ใช่แม่ทัพที่เด็ดขาดพอ และยังมีผลให้การบุกรุกโจมตีของไทยล้มเหลว

¹เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดาร...รัชกาลที่ 2, หน้า 10 - 15

²เรื่องเดียวกัน, หน้า 137 - 138.

³เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม เมื่อครั้งยังเป็นเจ้าพระยาพระคลังตำแหน่งเคียงวง ไล่ได้เป็นแม่ทัพร่วมไปปราบเจ้าอนุวงศ์ แต่ก่อนจะมีโอกาสสู้รบ ได้มีตราหาทัพเจ้าพระยาพระคลังกลับมารักษาเมืองสมุทรปราการ เพราะมีข่าวลือว่าอังกฤษจะมากู้ไทย เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดาร...รัชกาลที่ 3, 1 : 54.

⁴เรื่องเดียวกัน, หน้า 121, 135.

ความแผนการ โจมตีค่ายญวนที่เวือง สะแก ท่านจะต้องนำทัพเรือเข้าโจมตีกองทัพเรือญวนเพื่อสนับสนุนกองทัพบกไทยที่จะโจมตีค่าย แต่เมื่อท่านสั่งให้กองทัพเรือเข้าโจมตี นายทัพนายกองฝ่ายไทยต่างก็บิกลัวไม่ยอมแล่นเรือลงไปโจมตีกองเรือญวน เป็นเหตุให้ กองเรือญวนสามารถนำกำลังไปช่วยฝ่ายตนที่ค่ายบนบกได้ เจ้าพระยาบดินทร์เคชาจึงจำ ต้องให้ทัพไทยถอยร่นกลับมา เมื่อเจ้าพระยาบดินทร์เคชาเสนอลี้ภัยโหมประหารชีวิต นายทัพนายกองที่ไม่ยอมออกไปรบ เจ้าพระยาพระคลังฯ ก็ขอให้ยกโทษเสีย เพราะเป็น ชุณนางชั้นผู้ใหญ่หลายคน ทั้งเกรงว่าจวนจะถูกฟันแล้ว เสียยังอาหารก็ขาดแคลน ถ้า ท่านและเจ้าพระยาบดินทร์เคชาทำการไม่สำเร็จ ก็คงจะต้องโทษเหมือนอย่างที่จะทำกับ นายทัพนายกองทั้งปวง เจ้าพระยาบดินทร์เคชาจึงต้องพลัดไปตามที่เจ้าพระยาพระคลังฯ เห็นสมควร แล้วกองทัพไทยก็ถอยกลับมา เจ้าพระยาพระคลังฯ นำทัพเรือกลับกรุงเทพฯ¹

หลังจากนั้นแล้ว สมุหพระกลาโหมท่านต่อ ๆ มาก็คงไม่ได้ออกหน้าที่สงครามอีกเลย² เนื่องจากปราศจากภัยสงครามจากประเทศเพื่อนบ้าน การศึกเชียงคังที่มีขึ้นในรัชกาลที่ 4 ก็โปรดให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท และเจ้าพระยาอมราชเป็น แม่ทัพรับศึกขอบ³

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 137 - 142. ที่เจ้าพระยาบดินทร์ฯ ยอมตามเจ้าพระยาพระคลังฯ คงเป็นเพราะต่างมียศเสมอกัน ไม่มีผู้ใดเป็นแม่ทัพใหญ่กว่ากัน ผลดีของเรื่องนี้ น่าจะตกอยู่กับเจ้าพระยาพระคลังฯ เพราะบรรดานายทัพนายกองทั้งหลาย คงจะต้องดำเนินบุญคุณเจ้าพระยาพระคลังฯ เป็นอันมากที่ทำให้รอดจากโหมประหารได้

² สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เคยเป็นแม่ทัพหน้าออกรบกับญวนเมื่อครั้งเป็นเจ้านายในรัชกาลที่ 3 เมื่อ พ.ศ. 2384 การรบของท่านไม่น่าประทับใจนัก เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดาร...รัชกาลที่ 3, 2 : 65 - 69.

³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดาร...รัชกาลที่ 4, 1 : 122.

เมื่อไม่มีราชกิจที่สงครามเป็นเวลานาน สมุหพระกลาโหมก็ไม่จำเป็นต้องเป็น
 ทณฑลทหารกล้า ความสามารถในการบริหาร การปกครอง การรักษาความสงบเรียบร้อย
 ในหัวเมืองที่ปกครอง จะมีความสำคัญมากกว่าความเก่งกล้าในการรบพุ่ง ความชำนาญ
 การชี้แจงชี้มา และการใช้อาวุธ¹ หน้าที่ด้านการทหารของสมุหพระกลาโหมในระยะหลัง
 จึงคงอยู่ที่ในด้านการบังคับบัญชากรมฝ่ายทหาร กองเรือ และดูแลรักษาเครื่องสรรพาวุธ
อำนาจหน้าที่ด้านการควบคุมไพร่

ไพร่หมายถึงสามัญชนทั่วไปซึ่งไม่ใช่ขุนนางและไม่ได้เป็นทาส² ในสังคมไทยสมัย
 รัตนโกสินทร์ ก่อน พ.ศ. 2448³ ซึ่งแบ่งชนชั้นในสังคมเป็น 4 ชั้นชั้น ประกอบด้วย เจ้า

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวัญวิมลคุณากร ได้ทรงเรียบเรียงเรื่องราวเกี่ยวกับสมุหพระกลาโหม
 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเล่าไว้ว่า
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชปรารภเสมอว่า ถ้าไก่อ้างเผือกใหม่
 จะมีพระราชพิธีสรส่นาน (เป็นท่านองพระราชพิธีสวนสนามในปัจจุบัน) แต่ "ครั้นเมื่อ
 ทรงพระราชปรารภกับสมเด็จพระเจ้าพระยาเมื่อไร ท่านก็ออกแอกบึกเบือนไปทุกครั้ง เรื่อง
 ที่ซ้างเป็นคืบ จนตกลงเป็นจะให้สี่เสียดึง ก็ยังบ่นกบ ๆ กบ ๆ อยู่ . . ." พระบาท
 สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน (พระนคร : สำนักพิมพ์ศิลป
 บรรณาคาร, 2503), หน้า 279 - 280.

² วิญญูณี สุส่ายงษ์, "ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่และนคระทบคอสังคมไทย
 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหา
 บัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524), หน้า 65.

³ พ.ศ. 2448 ทางราชการออกพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหาร ร.ศ. 124 ซึ่ง
 มีลักษณะเป็นกฎมยุบเลิกฐานันครไพร่โดยสิ้นเชิง ดู ขจร สุขพานิช, "ฐานันครไพร่,"
อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพศาสตราจารย์พิเศษ ขจร สุขพานิช (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
 ศรีอนันต์, 2521), หน้า 67.

ขุนนาง ไพร และทาส นั้น ไพรจักว่าเป็นชนกลุ่มใหญ่ที่สุดในสังคมและเป็นกำลังสำคัญของรัฐทั้งในกิจการเมืองและเศรษฐกิจ เป็นกลุ่มชนที่รัฐจะเรียกมาใช้ในยามเกิดศึกสงคราม แม้ในยามสงบก็จะถูกเกณฑ์แรงงานเพื่อใช้ในกิจการต่าง ๆ ของหลวง เช่น การก่อสร้าง พระราชมณเฑียร วัง เจ้านาย วัด ป้อมปราการ ซากดอง รวมทั้งรับภาระรักษาสิ่งของต่าง ๆ ตามแต่รัฐต้องการมาให้ อาทิ หองคำ ก็บุกไม้ เป็นส่วยแทนการเกณฑ์แรงงาน ด้วยเหตุที่ไพร่เป็นทรัพยากรที่สำคัญเช่นนี้ รัฐจึงจำเป็นต้องมีวิธีการควบคุมไพร่ไว้ เป็นหมวดหมู่ เรียบร้อย ให้สะดวกในการใช้ สอยบังคับบัญชาเกณฑ์ ตำแหน่ง สมุหพระกลาโหมนับเป็นจักรกลหนึ่งในการควบคุมไพร่

หน้าที่การควบคุมไพร่ของสมุหพระกลาโหมนี้หมายถึง การรู้บัญชีจำนวนไพร่ที่อยู่ใตกรรมกองและหัวเมืองในสังกัด มีอำนาจพิจารณาหักจำหน่ายไพร่ใตกรรมกองและหัวเมืองต่าง ๆ ว่า ไพร่ลดลงเนื่องจาก ชรา พิกัด เสียสติหรือตายเป็นจำนวนเท่าใด รับผิดชอบการสักเลก ทำบัญชีไพร่ตามหัวเมืองภาคใดในสังกัด ออกขยายเกณฑ์ราชการไพร่ทั้งการเกณฑ์แรงงานและส่วยสิ่งของ พิจารณาตัดสินคดีความวิวาทเรื่องไพร่ เช่น ปัญหาการแย่งชิงไพร่ระหว่างกรรมกองหรือหัวเมืองในสังกัด หรือกับกรรมกองหัวเมืองอื่นนอกสังกัด รวมทั้งดูแลไม่ให้มุลนายกษัตริย์ไพร่ และป้องกันไม่ให้ไพร่ระส่ำระสายสูญหายไป

1. วิธีการควบคุมไพร่ ไพร่แบ่งได้เป็น 3 ประเภทใหญ่ ๆ¹ คือ

ก. ไพร่หลวง หมายถึง ไพร่ของหลวงที่ขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์ โดยมีมุลนายหรือขุนนางเป็นผู้ควบคุมดูแลถวายพระเบตกระบรวง ไพร่หลวงสังกัดกับกรรมกองหรือเมืองต่าง ๆ ถ้าสังกัดเมือง เรียกว่า ไพร่หลวงคงเมือง ไพร่หลวงไม่ได้สังกัดมุลนายคนใดคนหนึ่งโดยเฉพาะ ถ้ามุลนายคนเก่าถึงแก่กรรมหรือย้ายไป ไพร่หลวงยังคงสังกัดกรมเดิมเมืองเดิม คอยมุลนายคนใหม่ที่จะมารับตำแหน่งสืบต่อไป

¹อัญชลี สุสาขันธ์, "ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่...", หน้า 90 - 101.

ข. ไพร่สม หมายถึง ไพร่ส่วนตัวของขุนนางเจ้านาย มีหน้าที่ทำงานรับใช้เจ้านายและขุนนางของตน แต่ก็ได้ลงทำงานให้หลวงด้วย ตามระยะเวลาที่กำหนด ไพร่สมนั้นเปลี่ยนายตาย จะตกเป็นไพร่หลวง เว้นเสียแต่จะพระราชทานให้ทายาท เช่น ครั้งสมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่สุริยวงศ์ถึงแก่พิราลัย เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์มุนีศรีอยุธยา ได้กราบบังคมทูลขอพระราชทานไพร่สมของท่านบิดาไว้¹

ค. ไพร่ส่วย หมายถึง ไพร่หลวงหรือไพร่สมตามหัวเมืองที่อยู่ไกลจากราชธานี ไม่สะดวกที่จะมาเข้าเฝ้ารับราชการในส่วนกลางได้ หรืออาศัยอยู่ในท้องถิ่นที่มีสิ่งของที่รัฐต้องการ เช่น ริงนก ทอง ดีบุก เร่ว จึงให้สิ่งสิ่งของเป็นส่วยแก่ทางราชการแทนแรงงาน โดยรัฐเป็นผู้กำหนดทั้งชนิดและปริมาณของส่วยนั้น (ภายหลังมักส่งเป็นเงินแทนสิ่งของ)

ไพร่ทั้งสามประเภทนี้ พวกที่ตั้ง ถัดมูลนาย กรมกอง และหัวเมืองชั้นในกรมพระกลาโหมถือว่าอยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของสมุหพระกลาโหม มีสมุหพระกลาโหมเป็นมูลนายใหญ่ ในการควบคุมไพร่เหล่านี้ สมุหพระกลาโหมไม่ได้ทำโดยตรง หากควบคุมผ่านมูลนายของไพร่ไปตามลำดับ ไพร่จะรวมกันเป็นหมู่ย่อย ๆ มีหัวหน้าควบคุมคนหนึ่ง วาหนุ่มเล็ก ๆ หลายหมู่ รวมกันเป็นหมวดเป็นกอง อยู่ภายใต้บังคับบัญชาของนายหมวด นายกอง หัวหน้าหมู่ นายหมวด นายกอง เหล่านี้จักว่าเป็นมูลนายระดับล่าง อยู่ใกล้ชิดกับไพร่มากที่สุด นายหมวดนายกองจะสังกัดต่อเจ้ากรม ปลัดกรม ขุนนางในกรม เจ้าเมือง ผู้ช่วย หรือปลัด และกรมการอื่น ๆ ซึ่งถือเป็นมูลนายระดับสูงขึ้นอีกทอดหนึ่ง มูลนายระดับสูงนี้จะอยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของสมุหพระกลาโหม ในการสั่งราชการ สมุหพระกลาโหมจะสั่งผ่านมูลนายระดับสูงลงไปยังมูลนายระดับล่าง ไปถึงไพร่ ในทำนองเดียวกัน การรายงานขอราชการหรือร้องเรียน หรือการส่งส่วย ก็จะเป็นไปตามลำดับขั้นตอนเช่นนี้ จากไพร่ไปยังมูลนายระดับล่าง ผ่านขึ้นไปยังมูลนายที่เหนือกว่าจนถึงสมุหพระกลาโหม

¹ กวช. ร.5 พท. เล่มที่ 7 หน้า 293 - 294 ร.ที่ 2970 เจ้าพระยาสุรวงศา ทูลขอแลกสมเด็จเจ้าพระยา เจ้าคุณเจ้าหนักใหม่ เจ้าคุณเป็ก ส่งทางวาว

จะเห็นได้ว่าการควบคุมไพร่ให้ สมุหพระกลาโหมจะต้องอาศัยความร่วมมือของ
 มุลนายอื่น ๆ ทั้งในระดับล่างและระดับสูง สมุหพระกลาโหมอาจจะสามารถควบคุมไพร่
 ในกรมที่ตั้งในราชธานีและหัวเมืองในเขตวงราชการนี้ โดยผ่านมูลนายของไพร่เหล่านั้น
 ได้อย่างใกล้ชิด ทั้งนี้เนื่องจากอำนาจของสมุหพระกลาโหมในบริเวณแถบนี้มีมั่นคง และ
 การคมนาคมติดต่อทำได้สะดวกรวดเร็ว¹ สำหรับไพร่ที่อยู่ในหัวเมืองไกลออกไปนั้น
 ค่ายระยะทางที่ห่างไกล การคมนาคมติดต่อล่าช้า ย่อมส่งผลให้สมุหพระกลาโหมไม่อาจ
 ควบคุมดูแลมูลนายและไพร่เหล่านั้นได้อย่างเต็มที่ ไพร่ในหัวเมืองชั้นนอกคงจะตกอยู่ใต้
 การบังคับบัญชาของมูลนายระดับท้องถิ่น และคงจะเกรงกลัวเชื่อฟังมูลนายที่อยู่ใกล้ซีก
 กับตน ซึ่งมีอิทธิพลต่อชีวิตความเป็นอยู่ของพวกเขามากกว่ามูลนายใหญ่ที่อยู่ห่างไกลออกไป
 ไปมาก²

¹หัวเมืองชั้นในของกรมพระกลาโหม กินอาณาบริเวณตั้งแต่ไชยา ชุมพร จนถึง
 เพชรบุรี และกาญจนบุรี กจข. จกหมายเทศรัชกาลที่ 4 เลขที่ 136 จ.ศ. 1227 จะ
 เห็นได้ว่าการส่งการกะเกณฑ์หัวเมืองเหล่านี้เป็นไปอย่างเฉียบขาดกว่าหัวเมืองชั้นนอก
 เช่น การเกณฑ์ช่างทองช่างเขียนมาใช้ในงานพระบรมศพรัชกาลที่ 3 สมุหพระกลาโหม
 สั่งเจ้าเมืองเพชรบุรี ราชบุรี กาญจนบุรี นครเขื่อนขันธ์ และปทุมธานี ให้สืบหาช่างทอง
 ช่างเขียนซึ่ง "จะมีอยู่ตามแขวงอำเภอบ้านเมืองมากน้อยเท่าใดจะเป็นเจ้าเจ้าบ้านนาย
 แหงใด ๆ ก็ให้ทำบัญชีส่งตัวซึ่งเขียนจริงทองให้กรมการคุมเข้าไปส่ง ณ กรุงเทพฯ ให้
 สิ้นเชิง อย่าให้พวกช่างทองซึ่งเขียนหลงเหลืออยู่แต่คนหนึ่งเป็นอันขาดทีเดียว" กจข.
 ร.4 กท. เล่มที่ 4 หน้า 132 - 134 แต่สำหรับหัวเมืองชั้นนอก นครศรีธรรมราช
 สงขลา และัทลุงนั้น ทางการได้ "ขอแรงช่างทอง" เมืองละ 50, 20 และ 10 คน
 ตามลำดับ กจข. ร.4 กท. เล่มที่ 4 หน้า 131 - 132.

²หลวงอุดมสมบัติ, จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ, หน้า 198. และ กจข. ร.5
 พศ. เล่มที่ 20 เลขที่ 36 สมเด็จพระยามบรมมหาศรีสุริยวงศ์ - รัชกาลที่ 5
 5 15
 5 15 คำ ปีมโรงเอกศก 1241

การควบคุมไพร่ในหัวเมืองชั้นนอก จึงขึ้นอยู่กับความร่วมมือของขุนนายระดับท้องถิ่น ทั้งระดับสูงและระดับล่างว่าจะตั้งใจปฏิบัติตามคำสั่งของทางราชการมากน้อยเพียงใด การเกณฑ์แรงงานและสิ่งของเงินทองจากไพร่ การสักเลกทำบัญชีไพร่บ้านนอกเมือง การดูแลรักษาไพร่ไม่ให้ระส่ำระสายสูญหายไป จะได้อผลสำเร็จจุดมุ่งไปก็ด้วยดี ย่อมขึ้นอยู่กับความเอาใจใส่ของขุนนายระดับท้องถิ่น สมุหพระกลาโหมเป็นแต่เพียงผู้ตรวจการอยู่ห่าง ๆ และจะเข้าแทรกแซงต่อเมื่อเกิดการที่ขุนนายระดับท้องถิ่นปฏิบัติหน้าที่บกพร่องอย่างเห็นได้ชัด

2. การสักเลกและทำบัญชีไพร่ กรมพระกลาโหมจะเก็บรักษาบัญชีไพร่พลหรือที่เรียกว่า "ทะเบียนทางว่าวบัญชีไพร่พล" ในกรมกองและหัวเมืองภาคใต้ในสังกัดไว้ให้รู้จำนวนไพร่พลที่มีอยู่ เพื่อใช้พิจารณาเกณฑ์แรงงานและสิ่งของตามกำลังความสามารถและความเหมาะสมของแต่ละกรมแต่ละเมือง

ในสมัยรัตนโกสินทร์ มีการทำบัญชีทางว่าวชำระเลกไพร่กับใหม่ทุกครั้งที่เปลี่ยนรัชกาล และรัชกาลหนึ่ง ๆ หากมีความจำเป็นเฉพาะกรณีก็อาจจะมีการชำระเลกเฉพาะภูมิภาคอีกครั้งก็ได้ เช่น ในรัชกาลที่ 2 มีการชำระเลกครั้งใหญ่ใน พ.ศ. 2553 ต่อมาใน พ.ศ. 2363 ส่วนกลางได้รับข่าวว่าพม่าได้ก่อกวนพระยาไทรบุรีขอความร่วมมือในการโจมตีไทยจากทางใต้ ดังนั้นจึงได้มีการชำระเลกหัวเมืองภาคใต้อีกครั้ง ในรัชกาลที่ 3 มีการชำระเลกครั้งใหญ่ พ.ศ. 2368 ต่อมา พ.ศ. 2379 เกิดสงครามระหว่างไทยกับญวน จึงได้มีการชำระเลกลาวหัวเมืองตะวันออกอีกครั้ง

ในการทำบัญชีไพร่พลจะมีการสักเลกควบคู่กันไป การสักเลกคือ การเขียนตัวอักษรที่บอกชื่อเมือง ชื่อกรม ขุนนายคนสังกัดของไพร่นั้นไว้ที่ข้อมือด้วยเส้นไหม แล้วเอา

โกศข. จกหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เลขที่ 29 ไม่ปรากฏปี (ผู้เขียนสันนิษฐานว่าเป็นปี พ.ศ. 2362 เพราะเนื้อความปรกาศกับเรื่องเจ้าพระน่านกราฯ (น้อย) ถึงอสังกรรมและเรื่องราชการเมืองไทรระหว่างเกิดกบฏ พ.ศ. 2381 - 2382) กจข. ร. 4 กท. เล่มที่ 4 เลขที่ 27 จ.ศ. 1213 ว่าด้วยเกณฑ์เครื่องพระเมรุมาศ และว่าด้วยห้ามไม่ให้เกณฑ์เรือเครื่องแก่รามัญ 7 เมือง.

เหล็กแหลมแทงตามรอยเส้นหมึก ให้คิกอยู่ที่เนื้อลบไม่ออก¹ ที่ทำดังนี้เพื่อให้รู้ว่าไพร่สังกัดกรมใดเมืองใด ถึงแม้จะหลบหนีไปก็สามารถสืบจับตามตัวได้ง่าย

แต่เดิมการรักษาทะเบียนทางว่าวบัญชีไพร่พลทั้งฝ่ายทหารพลเรือนในกรุงและหัวเมืองรวมทั้งการสักหมายหมู่เล็กเป็นหน้าที่ของกรมพระสุรัสวดี หากแต่ภายหลังถูกอัครมหาเสนาบดีและเสนาบดีกรมพระคลังแทรกแซงบังคับบัญชาการเหล่านั้นแทน² เริ่มตั้งแต่การชำระเลข พ.ศ. 2368 เมื่อต้นรัชกาลที่ 3 โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) เข้าเป็นแม่กองร่วมชำระกับพระยาราชสุภาวดี (สิงห์) เจ้ากรมพระสุรัสวดี³ ถึง พ.ศ. 2391 เจ้าพระยาพระคลังที่สมุหพระกลาโหม (ดิศ) ได้เป็นแม่กองสักเลขภาคใต้เองโดยไม่มีขุนนางผู้ใหญ่กรมพระสุรัสวดีเข้ากำกับด้วย⁴ ต่อมาในรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ) และสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัต)⁵ ขุนนางชั้นผู้ใหญ่เป็นแม่กองสักเลขหัวพระราชอาณาจักร

¹ กจร. ร.4 กท. เล่มที่ 4 เลขที่ 41 จ.ศ. 1213 สาระที่ว่าด้วยตั้งแม่กองชำระหลวงกองสักหัวเมืองฝ่ายใต้ การสักเลขนี้เริ่มมีขึ้นในสมัยกรุงธนบุรีเป็นต้นมา "พระราชกำหนดเกล้า," กฎหมายตราสามดวง, 5 : 95 - 96.

² สมเด็จเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดาร... รัชกาลที่ 2, 1 : 62 - 68, กทช. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เลขที่ 29 ม.ป.ป. และ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชดำรัสทรงแถลง...", หน้า 135.

³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดาร... รัชกาลที่ 3, 1 : 24.

⁴ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดาร... รัชกาลที่ 3, 2 : 137.

กจร. ร.4 กท. เล่มที่ 19 เลขที่ 70 จ.ศ. 1221 บัญชีแม่กองชำระหลวงกองสักเลขเมืองปักษ์ใต้ครั้งสมเด็จเจ้าพระยาองค์ใหญ่ เนื้อความกล่าวถึงการสักเลขปี พ.ศ. 2391

⁵ สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ) และสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัต) คือ เจ้าพระยาพระคลังที่สมุหพระกลาโหม และเจ้าพระยาตรีพิพัฒน์จางวางพระคลังสินค้าในรัชกาลที่ 3 ตามลำดับ.

แทนที่พระยาราชสุภาวดี¹ กรมพระสุรัสวดีมีบทบาทแต่เพียง เป็นเจ้าหน้าที่ผู้ร่วมไปในกอง
 สักกาย แม้จะมีหน้าที่เก็บรักษาทะเบียนเลขและสักหมายหมู่ แต่ก็อยู่ที่บังคับบัญชาของ
 แม่กองใหญ่เท่านั้น อำนาจที่เขามีเป็นผู้รักษามัญชักลาง ก็ลดน้อยลงมาก

หน้าที่สักเลขทำมัญชัหัวเมืองภาคใต้ชั้นนอกนั้น ปรากฏว่าตกเป็นของ สมุหพระ
 กลาโหมตั้งแต่ครั้ง เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมได้คุมการสักเลขหัวเมืองภาค
 ใต้เองเมื่อ พ.ศ. 2391 มาโดยตลอด² ทั้งนี้คงเป็นด้วยเหตุที่ว่า กรมพระสุรัสวดี
 ไม่มีอำนาจในการบังคับหัวเมือง เจ้าเมืองจึงมักไม่ปฏิบัติตามคำสั่งของ เจ้ากรมพระ
 สุรัสวดี เพราะฉะนั้นเพื่อแก้ไขให้การสักเลขและการทำทะเบียนทางว่าามีประสิทธิภาพ
 ดีขึ้น จึงโอนอำนาจนี้ให้แก่ขุนนางที่มีอำนาจในการบังคับหัวเมืองจริง ๆ โดยหวังว่า
 จะควบคุมดูแลให้เจ้าเมืองร่วมมือได้ดีกว่า ส่วนการชำระเลขไพร่ในกรมกอง
 และหัวเมืองชั้นในสังกัดกระทรวงพระกลาโหม เป็นงานของขุนนางสำคัญที่ได้เป็น
 แม่กองควบคุมแต่ละคราวไป³ แต่สมุหพระกลาโหมยังคงถือมัญชัไพรพลเหล่านี้อยู่

¹ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 (พระนคร : องค์การคำกรุณา, 2503),

1 : 136 - 140.

² กช. ร.4 กท. เล่มที่ 19 เลขที่ 35 จ.ศ. 1221 หนังสือว่าด้วยข้าหลวง
 ออกไปสักเลขเมืองฝ่ายใต้ให้กำชับค่าน, เลขที่ 41 จ.ศ. 1221 สารตราว่าด้วยตั้งแม่กอง
 ข้าหลวงสัก ; กช. ร.5 กท. เล่มที่ 2 เลขที่ 36 จ.ศ. 1231 - 1232 ว่าด้วยให้
 หัวเมืองฝ่ายใต้ 12 เมือง ทำมัญชัสามโนครวัราชฎาให้สิ้นเชิง, เล่มที่ 6 เลขที่ 29
 จ.ศ. 1233 - 1234 ว่าด้วยประกาศให้เมืองชั้นนอกทำมัญชัสามโนครวั 12 เมือง

³ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 1 : 136 - 140, กช. ร.5 กท. เล่มที่ 26
 เลขที่ 43 จ.ศ. 1241 - 1242 ให้ตั้งโรงสัก ณ เมืองราชบุรีให้ข้าหลวงสักเลข 5 เมือง,
 อัญชลี สุสายัณห์, "ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่...", หน้า 202.

การทำบัญชีไพร่บ้านพลเมืองในหัวเมืองภาคใต้ชั้นนอกนั้น มีอยู่ 2 วิธี คือ

ก. การสักเลกตามหมวดหมู่ เนื่องจากหัวเมืองภาคใต้ชั้นนอกอยู่ไกลจากกรุงเทพฯ มาก ไพร่จึงไม่ต้องเข้าไปสักหมายหมู่ในกรุงเทพฯ อย่างหัวเมืองชั้นใน แต่ทางการจะส่งข้าหลวงออกไปสัก ในรัชกาลที่ 1 รัชกาลที่ 2 และต้นรัชกาลที่ 3 บางครั้งเคยให้เจ้าเมืองเป็นแม่กองสักเอง แล้วส่งทางว่าวมาที่กรุงเทพฯ¹ นับตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ 3 เป็นต้นมา จะส่งข้าหลวงจากกรุงเทพฯ ไปสักโดยตรง

ในการชำระเลกไพร่สักหมายภู่นั้น ก่อนอื่นเจ้าเมืองกรมการจะต้องทำบัญชีคนทุกหมู่ทุกกรมที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ในแขวงของตน ทั้งไพร่คงเมือง ไพร่สม กองนอก เลกจรัจก มายืนให้แก่แม่กอง เมื่อทำบัญชีแล้วให้เจ้าหมู่คนายนำไพร่มาสัก หลังจากนั้นก็ให้เจ้าเมืองกรมการเจ้าหมู่คนายนำบัญชีทางว่าว ตรวจสอบบัญชีกับข้าหลวงแม่กองสักให้ถูกต้องว่าไพร่มีอยู่เท่าใด เพิ่มขึ้น ลดลง จำหน่ายออก เพราะแก่ชรา พิการ บวช เสียสติ หรือตาย ไปเท่าใด เมื่อเรียบร้อยแล้วจึงมอบทางว่าวแก่สัสดีเมืองเก็บไว้ทางหนึ่ง จะบอกส่งไปยังแม่กองใหญ่อีกทางหนึ่ง แม่กองใหญ่จะรวบรวมไว้บอกส่งมากรุงเทพฯ

การสักจะมีแม่กองสักหลายคนแยกไปประจำกองสักหัวเมืองใหญ่ ๆ เช่น นครศรีธรรมราช สงขลา พัทลุง ไซยา ชุมพร กองสักจะสักไพร่ของหัวเมืองนั้นและเมืองขึ้น หรือเมืองใกล้เคียงด้วย ขุนนางที่เป็นแม่กองใหญ่มักจะเป็นขุนนางสังกัดกรมพระกลาโหม ส่วนแม่กองย่อยประจำเมืองและขุนนางผู้ช่วย อาจเป็นขุนนางในกรมพระกลาโหม หรือกรมอื่น เช่น กรมนา กรมมหาดไทย กรมมหาดเล็ก กรมพระราชวังบวร

¹ กทข. จดหมายเหตุการณ์รัชกาลที่ 2 เลขที่ 8 จ.ศ. 1182 พระยาสุรินเสนา พระยาพิชัยสงครามออกไปชำระเลขหัวเมืองปัตตานี, พระยาวิเชียรคีรี (ชบ), "พงศาวดารเมืองสงขลา ประชุมพงศาวดารภาคที่ 3," ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ, 2 : 34, 48 - 49, 53, 67.

กรมพระสุรัสวดี สุกแล้วแต่แม่กองใหญ่จะกัดเลือกไป¹

การสักเลกภาคใต้ตามปกติจะนำกันหลังจากสักเลกในราชธานีและหัวเมืองชั้นในแล้ว² และจะได้เวลาสักเลกชำระบัญชีอยู่ประมาณ 1 ปี หรือ 2 ปี จึงแล้วเสร็จ³

ข. การทำบัญชีสำมะโนครัว เมื่อมีการชำระเลกไพร่ ระหว่าง พ.ศ. 2413 - 2415 ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมุหพระกลาโหม ได้เปลี่ยนวิธีการทำบัญชีไพร่พลในหัวเมืองภาคใต้ขึ้นใหม่ ต่างไปจากหัวเมืองอื่น ๆ โดยยกเลิกการสักเลก ไม่ส่งข้าหลวงออกไปสักเลกไพร่ดังแต่ก่อน ทำให้เจ้าเมืองกรมการแต่งตั้งเจ้าหน้าที่จัดทำบัญชีสำมะโนครัวในเขตเมืองของตน ว่าแต่ละบ้านมีคนเท่าใด มีคนคงเมือง เลกต่างเมือง สม ชายหญิง เด็ก ผู้ใหญ่ ก็คน สักแล้วก็คน ยังไม่ได้สักก็คน และให้จัดตั้งนายบ้านไว้ดูแลราษฎรและทำบัญชีว่าเดือนหนึ่งมีคนตายเกิดใหม่เท่าใด ทำบัญชีหักบวกไว้ทุกเดือน ปีหนึ่งจึงให้เจ้าเมืองบอกส่งเข้ามายังกรุงเทพฯ สาเหตุที่ยกเลิกการสักนั้น ในสารตราอธิบายว่า เป็นเพราะการสักทำให้ไพร่หวาดกลัว ละทิ้งภูมิลำเนา ได้รับความเดือนร้อนและจะก่อให้เกิดเงินค่าทางว่าวให้นายหมวดนายกองในกองสักอีกด้วย⁴ วิธีการนี้แม้จะออกมาในรูปสารตราคำสั่งของสมุหพระกลาโหม แต่

¹ กจช. ร.4 กท. เล่มที่ 19 เลขที่ 41 และ 70 จ.ศ. 1221, รัชฎาธิสุทธีสงคราม, สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (พระนกร : ร.ร. เทพไศกาล, 2504), 2 : 1553 - 1556.

² กจช. ร.4 กท. เล่มที่ 19 เลขที่ 35 จ.ศ. 1221, กจช. ร.5 พศ. เล่ม 20 เลขที่ 39 สารตราเรื่องการสักเลขหัวเมืองภาคใต้

³ กจช. ร.4 กท. เล่มที่ 26 เลขที่ 55 จ.ศ. 1241 - 1242 ให้พระยาเทพราชขุนข้าหลวงกองสักเร่งชำระบัญชีกันเข้าไปเฝ้า, กจช. ร.5 พศ. เล่มที่ 20 เลขที่ 36

⁴ กจช. ร.5 กท. เล่มที่ 2 เลขที่ 36 จ.ศ. 1231 - 1232, เล่มที่ 6 เลขที่ 25 จ.ศ. 1233 - 1234, พศ. เล่มที่ 20 เลขที่ 39

ปรากฏว่าเป็นความผิดของเจ้าพระยาศรีสุรียงวงศ์ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน¹ ท่านบิดาของ สมุหพระกลาโหมในเวลานั้น

อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงวิธีการทำบัญชีครั้งนี้ ปรากฏว่าเจ้าเมืองไม่ได้ให้ความร่วมมือนัก จึงจะเห็นได้ว่าทางการต้องส่งสารตราไปเร่งให้รีบทำจึงมุ่งเข้ามา และเท่าที่พบมีใบบอกเมืองสงขลาเมืองเดียวที่ส่งบัญชีสำมะโนครัวแบบใหม่เข้ามาเมื่อ พ.ศ. 2416² เมืองอื่น ๆ อาจจะไม่ส่งเข้ามาบ้าง แต่คงไม่ตลอดทุกเมือง เพราะใน พ.ศ. 2422 สมเด็จพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงพระประชวรพระราชทานพระบรมราชานุญาตจัดทำบัญชีสำมะโนครัวในพระองค์อีกครั้ง ในสารตราถึงผู้ว่าราชการเมืองทั้งหลายเมื่อ พ.ศ. 2423 ได้ให้ความถึง การทำบัญชีสำมะโนครัวแต่ปีออกจัตวาตก (พ.ศ. 2415) ว่า ผู้ว่าราชการเมืองกรมการได้ทำบัญชีสำมะโนครัวส่งมาบ้างแล้ว การจัดการให้ตลอดตามท้องตราซึ่งโปรดเกล้าฯ มาแก้ก่อนให้ สำเร็จจึงจะชอบ³ ในครั้ง

¹ กจ. ร.5 พ.ศ. เล่มที่ 20 เลขที่ 36 วิธีการควบคุมคนแบบใหม่ ทำบัญชีสำมะโนครัว ตั้งนายบ้านดูแลทำบัญชีนี้ เจ้าพระยาศรีสุรียงวงศ์อาจจะได้รับแนวความคิดมาจากเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ชา) น้องชายของท่าน เจ้าพระยาทิพากรวงศ์เคยกราบบังคมทูลแนะนำรัชกาลที่ 5 ว่าควรนำธรรมเนียมยุโรปที่มีนายอำเภอมีอำนาจแข็งแรง รู้บัญชีสำมะโนครัว รู้จำนวนคนในท้องดินแทนมาใช้ในเมืองไทยบ้าง เพื่อแก้ภัยหาโจรผู้ร้าย กุ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5 (กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย, 2522), หน้า 221.

² กจ. ร.5 บ.2.12ก/1 ใบบอกเมืองสงขลา เจ้าเมืองทั้งหลายคงไม่ค่อยเข้าใจวิธีการทำสำมะโนครัวแบบใหม่นัก จึงไม่สามารถทำส่งเข้าไปได้

³ กจ. ร.5 ก.ศ. เล่มที่ 24 เลขที่ 36 จ.ศ. 1241 - 1242 ว่าด้วยให้แม่กองข้าหลวงออกมาทำบัญชีสำมะโนครัวแจกหัวไพร่ 16 เมือง

หลังนี้สมเด็จพระเจ้าพระยามหามหาศรีสุริยวงศไกร เป็นผู้สำเร็จราชการทำบัญชีทางว่าจจำนวน
 เลกหัวเมืองฝ่ายใต้ทุกเมือง

การจัดทำบัญชีสามะโนกรไว้ในหัวเมืองภาคใต้เมื่อ พ.ศ. 2423 แล้วเสร็จในปี
 ต่อมา แต่ผลของการจัดวิธีการควบคุมคนแบบใหม่นี้ ไม่ทราบแน่ชัดว่าจะประสบความสำเร็จ
 หรือไม่ ทำให้ไพร่ไม่กระจัดกระจายและไม่ได้รับความเดือดร้อนตามประสงค์หรือไม่
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชวิจารณ์ภายหลังว่า "แต่เรื่องคนเมือง
 ตะวันตกนี้ (หมายถึงหัวเมืองภาคใต้ - ผู้เขียน) ซึ่งฉันเห็นจัดการไม่เป็นได้เป็นพยาย
 มาประการใด"¹ เมื่อสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ เสนาบดี
 กระทรวงมหาดไทยในรัชกาลที่ 5 เสด็จตรวจราชการหัวเมืองภาคใต้ใน พ.ศ. 2439
 ทรงบันทึกว่า

เมืองนครฯ เมื่อสมเด็จพระยาออกไปแจกตัว (ตัวคุมสัก ผู้ใดมีตัวนี้แล้ว
 ไม่ต้องถูกสัก - ผู้เขียน) ก็ดูจะเลิกวิธีควบคุมคนเป็นหมวดหมู่อย่างโบราณ
 เปลี่ยนมาควบคุมตามแขวงที่อยู่ ในอำเภอเหล่านั้นก็มิช่วยแทนเจ้าขุนนายหมวด
 ใดๆ ไต่เล็กแบบเดิมแล้ว แต่แบบใหม่หาใดจักสำเร็จถึงความถึกไม่ การ
 ก็มิช่วยก็ละลายเลิกสูญมา²

การที่จัดยังไม่เรียบร้อย อาจเป็นเพราะสมเด็จพระเจ้าพระยามหามหาศรีสุริยวงศ
 ถึงแก่ภีราลัยเสียก่อนเมื่อ พ.ศ. 2425 และไม่มีผู้ใดรับภาระจัดราชการควบคุมคนแบบ

¹ กจร. ร.5 พศ. เล่มที่ 7 หน้า 288. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว - เจ้าพระยามหินทรคอบคำวิสัยนาถึงอภัยาไศรยทานผู้มีอำนาจ

² "รายงานเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเสด็จตรวจราชการหัวเมืองปักษ์ใต้,"
เอกสารราชการมณฑลนครศรีธรรมราชในสมัยที่เจ้าพระยาอมราช (บัน สุขุม) เป็นข้าหลวง
เทศาภิบาล ร.ศ. 115 - 125 (พ.ศ. 2439 - 2449). พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิง
 ศพหม่อมประยูร โสณกุล ณ อยุธา ท.จ.ว. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พระจันทร์,
 2520), หน้า 124.

ใหม่นี้ต่อจากท่าน

3. การเกณฑ์แรงงานและส่วย สมุหพระกลาโหมมีหน้าที่ออกสารตราหรือหมายเกณฑ์ส่วยไพร่ไต่บังคับมีบัญชา โดยผ่านขุนนางของไพร่ลงไปเป็นลำดับ เมื่อขุนนางได้รับหมายเกณฑ์ก็จะหาตัวไพร่ไปเข้าเวรรับราชการตามหน้าที่ เช่น ไปประจำป้อมปราการต่าง ๆ หรือ เข้าประตูพระบรมมหาราชวัง¹ ส่วนไพร่ที่ไม่สามารถเข้าเวรรับราชการในราชธานีได้ ก็ต้องส่งส่วยตามที่ทางการจะกำหนดทั้งชนิดของส่วยและปริมาณ² ส่วยที่ขึ้นกรมพระกลาโหม มีอาทิ ส่วยทอง ส่วยเอง เกรวอน ส่วยเงิน ชีผึ้ง รง กระวาน กินประสิ่ว ถั่วบุง น้ำรัก ผาง และ ส่วยตุ้ม³ ส่วยเหล่านี้เจ้าหมื่นขุนนางตามหัวเมืองต่าง ๆ จะเร่งรักเอาจากไพร่ แล้วส่งมายังเจ้าเมือง เจ้าเมืองจะแต่งกรมการให้คุมส่วยนำมาส่งยังกรมพระกลาโหม เจ้าหน้าที่จะนำเรื่องเสนอสมุหพระกลาโหมให้ทราบ บันทึกลงบัญชีให้เรียบร้อย แล้วจึงนำไปมอบยังกรมพระคลังต่อไป และทำหนังสือแจ้งกลับไปถึงเจ้าเมืองให้ทราบว่า นำส่งส่วยเรียบร้อยแล้ว⁴ ถึงปลายรัชกาลที่ 3 เมื่อการเก็บส่วย

¹ กจร. ร.5 ก. 1/3 พระอุทัยเทพอน - พญา ที่สมุหพระกลาโหม 13 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 108.

² บุญรอด แก้วกัณฑ์, "การเก็บส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325 - 2411)," (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2518), หน้า 53.

³ กจร. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 นัศที่ 166 เล่มที่ 6 บัญชีส่วยภาษีอากรขึ้นกรมพระกลาโหม

⁴ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 4 (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2506) 2 : 160 - 1, กจร. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เลขที่ 45 จ.ศ. 1211 นำส่งอากรต่าง ๆ เมืองสงขลา, กจร. ร.4 กท. เล่มที่ 4 หน้า 156 จ.ศ. 1213 ทอมอากรคิบุคเมืองระนอง

ค่อย ๆ เปลี่ยนเป็นการเก็บเงินแทนส่วย เนื่องจากความต้องการเงินจ้างแรงงานใช้ในการก่อสร้างสิ่งต่าง ๆ ประกอบกับการค้าลดลงกว่าเดิม เงินแทนส่วยเหล่านี้ยังคงส่งผ่านกรมพระกลาโหมอยู่เช่นเดิม¹

นอกจากการเกณฑ์แรงงานและส่วยตามปกติแล้ว บางครั้งยังมีการเกณฑ์ราชการเพิ่มมากกว่าธรรมดา เรียกว่า "เกณฑ์เจดีย์" เป็นการเกณฑ์แรงงานและสิ่งของเป็นกรณีพิเศษเป็นครั้งคราว เช่น เกณฑ์เจดีย์แรงงานและสิ่งของทำงานพระบรมศพ หรือเมื่อครั้งพระราชประสงค์สิ่งหนึ่งสิ่งใดเป็นพิเศษ โปรดให้เกณฑ์เจดีย์ไปตามกรมกองและหัวเมืองต่าง ๆ ให้จัดหา สมุหพระกลาโหมก็ต้องรับหน้าที่ออกสารถราหรือหมายเกณฑ์ไปถึงกรมกองหัวเมืองต่าง ๆ ในบังคับตามสมควร เช่น เกณฑ์ขุนหมื่นไพร่หัวเมืองราชบุรี เพชรบุรี เข้ามาทำโรงครัวโรงเรือในการพระบรมศพรัชกาลที่ 3² เกณฑ์เมืองนครศรีธรรมราช และส่งขลาดทำหีบถมตะทองขนาดใหญ่ และกำมดมดักถมตะทอง³

การเกณฑ์เจดีย์แต่ละเมืองถูกเกณฑ์ไม่เท่ากัน สมุหพระกลาโหมจะกำหนดถึงสภาพภาระหน้าที่ของไพร่ในแต่ละเมือง และจำนวนไพร่ประกอบกัน บางเมืองไพร่ต้องเกณฑ์ราชการมาแล้ว เช่น ทั้งเกณฑ์ตนเอง ขุดลอกคลองทุกปี เกณฑ์ลาดกระแวน

¹บุญรอด แก้วถวิลหา, "การเก็บส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น...", หน้า 37 - 44. กทช. จดหมายเทศุรัชกาลที่ 3 เลขที่ 103 จ.ศ. 1208 นายกองปลัดกองคุมเงินแทนส่วยเข้ามาส่ง ; เลขที่ 45 จ.ศ. 1211, กทช. ร.4 กท. เล่มที่ 8 เลขที่ 39 จ.ศ. 1216 ว่าด้วยทอมเมืองไชยาส่งส่วย

²กทช. ร.4 กท. เล่มที่ 4 เลขที่ 29 จ.ศ. 1213 ว่าด้วยเกณฑ์ขุนหมื่นไพร่หัวเมืองเข้ามาทำโรงครัว

³กทช. ร.4 กท. เล่มที่ 17 เลขที่ 34 จ.ศ. 1221 เกณฑ์มหามดักถมตะทองเมืองสงขลาเมืองนคร

ประจำรัชกาลัน ก็ยกเว้นไม่ทอง โทนเกดท์เจดีย์¹ บางเมืองเบ็รเมืองใหญ่ มีไพร่อยู่
มากก็ตอง เกดท์เจดีย์มาก²

ในการเกดท์ค่าง ๆ เหล่านี้ สมุหพระกลาโหมมีหน้าที่ตรวจราให้เกดท์แล้ว
ไ้รับบดสมดังความตองการ ไ้แรงงานกรบ ไ้ส่วยสิ่งของเงินแทนส่วยต่าง ๆ ตามที่
กำหนดไว้ ถ้ามีฉะนั้นก็ตองส่งสารตราไปเร่งรัก คักเค็อน หรือคำหนีเจ้าเมืองกรมการ
ที่รับบดชอบ ให้ไปเร่งเอาจากเจ้าหมื่นนายไพร่พลที่ตอง เกดท์อีกตอหนึ่ง³ โดยเฉพาะ
อย่างยั้งการส่งส่วย เจ้าเมืองกรมการมักจะไม่ส่งตามกำหนดเวลา ถ้าช้า ไม่ครบตาม
จำนวน บางครั้งก็ค้างงวคค่างมีอยู่แทบทุกเมือง⁴ เป็นเหตุให้สมุหพระกลาโหมตองออก
สารตราไปเร่งรักอยู่เสมอ เมื่อเร่งหนัก ๆ เขายังไม่ไ้ส่วย บางครั้งก็ตองแต่งคั้ง
ข้าราชการในกรมเป็นกองไปชำระเร่งรักส่วยถึงหัวเมือง⁵

¹ กจช. ร.4 กท. เล่มที่ 4 หน้า 145 - 146 จ.ศ. 1213 ว่าด้วยห้ามไม่ให้
เกนมากเรือเกร็องพระเมรุแกรวมัญ 7 เมือง

² กจช. ร.4 กท. เล่มที่ 4 เลขที่ 27 จ.ศ. 1213 ว่าด้วยเกนเกร็องพระเมรุมาก

³ กทช. จดหมายเทศุรัชกาลที่ 4 เลขที่ 88 จ.ศ. 1217 เร่งส่วยทองจากพระ
หลังสวน, กจช. ร.4 กท. เล่มที่ 4 หน้า 136 - 137 จ.ศ. 1213 ว่าด้วยเร่งหน้งโค
ไม้โถมัน, หน้า 136 จ.ศ. 1213 ว่าด้วยเร่งเกร็องพระเมรุมากและคี้บูก, กจช. ร.5
ม. 2. 12ก/2 โบบอกพระยาสุนทรานุรักษ์ ผู้รักษาราชการเมืองสงขลาทางเวรอุกขุน ณ
ศาลา 26 กันยายน ร.ศ. 108 กจช. ร.5 พศ. เล่มที่ 13 เลขที่ 224 หนังสือพระยา
มนตรีสุริยวงษ์ - พณา ที่สมุหพระกลาโหม

⁴ กจช. ร.4 กท. เล่มที่ 4 เลขที่ 2 จ.ศ. 1213 ว่าด้วยคอบดินประสัวชาว
เมืองพิทลุง, เล่มที่ 8 เลขที่ 39 จ.ศ. 1216 ว่าด้วยคอบเมืองไชยาส่งเงินส่วย,
เล่มที่ 11 เลขที่ 310 จ.ศ. 1218 เร็องส่งส่วยภาษีอากร

⁵ กจช. ร.4 กท. เล่มที่ 11 เลขที่ 310 จ.ศ. 1218, เล่มที่ 31 เลขที่ 53
จ.ศ. 1228 ให้ข้าหลวงออกไปเร่งส่วยอากรค่าง 13 เมือง

4. การดูแลรักษาไพร่ไม่ให้ระส่ำระสาย ไพร่เป็นแรงงานสำคัญของรัฐ ดังนั้นจึงจำเป็นต้องรักษาไว้ให้ดี ไม่ให้สูญหายไปได้ ทางราชการได้ดำเนินถึงปัญหาข้อนี้มาก ถึงจะเห็นได้ว่าในกฎที่ให้แก่เจ้าเมืองซึ่งได้รับตำแหน่งใหม่ จะกำชับให้เจ้าเมือง rūbūthī ใหญ่ไพร่บ้านพลเมือง สม่ก่าลังว่ามีมากน้อยเท่าใด ต้องระมัดระวังรักษาไพร่อย่าให้ใครข่มเหง และถ้ามีไพร่ที่หลบหนีไปซุ่มซ่อนอยู่ที่ใด ก็ให้ชักชวนมาตั้งบ้านเรือนทำมาหากิน¹

สมุหพระกลาโหมในฐานะมุขนายกใหญ่ แม้จะควบคุมไพร่อยู่ห่าง ๆ โดยผ่านมุขนายกระดับรองลงมา แต่กระนั้นก็พยายามสอดส่องดูแลให้มุขนายกรักษาไพร่ในสังกัดของตนให้เรียบร้อย ในกรณีที่มีมุขนายกพร่องข้อหน้าที่ กกดขี่ไพร่ ทำให้ไพร่ระส่ำระสายขึ้นแล้ว สมุหพระกลาโหมจะต้องเข้าดำเนินการแทรกแซงแก้ไขหรือป้องกัน

การที่ไพร่กระจัดกระจายสูญหายไปนั้น นอกจากเหตุผลทางธรรมชาติ คือ ธรรมชาติการล้มตายไปแล้ว ยังมีสาเหตุอื่นอีก เช่น ไพร่โจท (โจทเจ้า แปลว่า เอาใจออกห่าง) ไปอยู่คางเมืองต่างกรม ฝ่ายเดิมไม่สามารถติดตามหวนคืนได้ เพราะนายใหม่มีอำนาจวาสนากว่า หรือ นายเดิมไปคิดคามหวังคืนแล้ว แต่ยังเป็นความค้างชำระอยู่² ไพร่บางคนก็อพยพหลบหนีไปซุ่มซ่อนอยู่ตามป่าดง เนื่องจากเจ้าหม่อมขุนนางกกดขี่ข่มเหงใช้งานหนักจนไม่มีเวลาทำมาหากินเลี้ยงตัวเอง เกาะกุมตัวไปจำครวณจำชื่อเรียกเอาเงินบ้าง ใสร้าย

¹ กทศ. จกหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เลขที่ 83 จ.ศ. 1203 ว่าด้วยทั้งพระเสนาหา มนตรีเป็นพระยานครศรีธรรมราช, กจช. ร.4 กท. เล่มที่ 4 เลขที่ 13 จ.ศ. 1213 ว่าด้วยพระราชทานสัญญาบัตรพระยาประทุมธานี หลวงยกกระบัตร, เลขที่ 14 จ.ศ. 1213 ว่าด้วยพระราชทานสัญญาบัตรพระยาราชบุรี

² "พระราชกำหนดศักดิ์เลข รัชกาลที่ 2", สมเด็จเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดาร... รัชกาลที่ 2, 1 : 64.

ว่าเป็นโจรผู้ร้ายบ้าง หรือ ธิบดีพิชัยสมบัติผู้ปกครองสาวหลานสาวไปรังแก¹ บางทีไพร่ยากจนก็ยังมีเงินเขาคองชายตัวเป็นหาส เป็นเหตุให้ทำงานให้หลวงไถ่ปล่อย² หรือ บางครั้งก็หลบหนีนายเงินเจ้าหนีไป จึงขาดจากมูลนายไปด้วย³ นอกจากนี้ยังมีบ้างที่เจ้าเมืองกรมการบิดบังเอาไว้ใช้เป็นประโยชน์ของตัวเอง⁴

จะเห็นได้ว่าการกระทำของมูลนายเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ไพร่ระส่ำระสาย ซึ่งทางสมุหพระกลาโหมก็มีได้ปล่อยปละละเลย เมื่อมีคดีความร้องเรียนขึ้นมา สมุหพระกลาโหมก็ให้เร่งชำระตัดสินหาทางระงับความเดือดร้อนของไพร่บ้านพลเมือง

¹เรื่องเดียวกัน; กหข. จกหมายเหตุรัชกาลที่ 3 ตอนที่ 8 จ.ป. 1187 ให้ชำระเลิกหมู่ไพร่หลวงกองละว้าซึ่งหูกขี้ยาก, กจข. ร.4 กท. เล่มที่ 11 เลขที่ 45, 47, 50 จ.ศ. 1218 คดีพระไชยา, กจข. ร.5 กท. เล่มที่ 20 เลขที่ 23 จ.ศ. 1241 ว่าด้วยพระราชทานสัญญาบัตรพระยาไชยา

²"พระราชกำหนดใหม่ ข้อ 5," กฎหมายตราสามดวง, 5. : 206 - 207.

³สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดาร ... รัชกาลที่ 2, 1 : 64.

⁴เรื่องเดียวกัน.

มีเจ้าเมืองในสังกัดกรมพระกลาโหมหลายคนถูกปลดหรือถูกย้าย เนื่องจากบกพร่องต่อหน้าที่ ปลดปล่อยไพร่พลประจำเมืองหลบหนีกระจัดกระจายวิ่งไต่ไป¹ หรือ เพราะกตัญญูเมเกราะจตุรจนต้องอพยพครอบครัวหลบหนีไป² เจ้าหม่อมขุนนางที่เรียกเก็บเงินส่งจากไพร่เกินกว่าที่ทางการกะเกณฑ์ เมื่อไพร่ยื่นเรื่องราวกล่าวโทษ และทางการได้ไต่สวนแล้วว่าเป็นความจริง สมุหพระกลาโหมก็มีหนังสือให้เจ้าหม่อมใช้เงินคืนไพร่ทั้งหลาย³ เจ้าเมืองกรมการและราษฎรบางรายสมคบกันให้ไพร่หลงกั้มเงิน แล้วไพร่ต้องขายตัวเป็นทาส ทำให้เหลือไพร่ทำราชการน้อยไม่พอเกณฑ์ เมื่อความทราบถึงสมุหพระกลาโหม ก็ห้ามไม่ให้เจ้าเมืองกรมการราษฎรให้ไพร่กั้มเงิน และยังส่งข้าหลวงออกไปชำระเอา

¹ กช. จกหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เลขที่ 29 ไม่ปรากฏปี จ.ศ., เลขที่ 212 จ.ศ. 1201 และ หลวงศรีวิวัฒน์, "พงศาวดารเมืองพัทลุง ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 15," ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ, 5 : 356. เมื่อพระยาพัทลุง (น้อยใหญ่) บุตรเจ้าพระยามนตรีศรีธรมราช (น้อย) ได้มาปกครองเมืองพัทลุง พ.ศ. 2371 เมืองพัทลุงมีคนอยู่ประมาณ ห้าพันเศษ ต่อมาเกิดข้าวยากหมากแพง ถูกเกณฑ์ไปใช้ราชการทัพ ตลอดจนเกรงกลัวเจ้าเมือง อพยพหลบหนีย้ายครัวไปเรื่อย ๆ จนเมื่อ พ.ศ. 2381 รัวระบัญชีไพร่บ้านพลเมือง ปรากฏว่าเหลืออยู่เพียง 880 คน นับว่าในชั่วเวลาเพียง 10 ปี ไพร่สูญหายไปเป็นจำนวนมาก เมื่อเจ้าพระยามนตรีศรีธรมราช (น้อย) ถึงอสัญกรรมแล้ว พ.ศ. 2382 ทางกรมพิจารณาเรื่องบุตรของเจ้าพระยามนตรีศรีธรมราช (น้อย) แล้วเห็นว่าพระยาพัทลุง (น้อยใหญ่) ทั้งพิการ่ง้อยเปสียเสียดีชาและศุรายจึงให้ย้ายมาอยู่ ณ กรุงเทพฯ

² กช. ร.4 กท. เล่มที่ 11 เลขที่ 45, 47, 50 จ.ศ. 1218, กช. ร.5 กท. เล่มที่ 20 เลขที่ 23 จ.ศ. 1241 และ กช. ร.5 ม.2. 12ก/12 พระยาภาณุจนบุรี ส่องสู่มโจรผู้ร้าย

³ กช. ร.5 กท. เล่มที่ 16 เลขที่ 84 จ.ศ. 1238 - 1239 ถึงเมืองกาญจนบุรีว่าเกณฑ์วนลาวครัวอย่าให้เกิน $\frac{1}{2}$

ตัวไพร่ส่งคืนกอง¹ เมื่อเกิดการตีไพร่ท่ง เมือง เมืองหนึ่ง หลบหนีไปตั้งถิ่นฐานอีกเมืองหนึ่ง เมื่อนายกองเดิมไปตามตัวกลับมา ถูกผู้มีอำนาจในเมืองนั้นขัดขวางไว้ เป็นเรื่องร้องเรียน ขึ้นมาถึง สมุหพระกลาโหม ได้ตัดสินให้คืนไพร่กลับไปตามสมควรเป็น²

นอกจากนี้ถ้ามีเหตุซึ่งอาจจะส่งผลกระทบต่อไพร่พลต้องเดือดร้อนอพยพหลบหนีไป สมุหพระกลาโหมก็พยายามระงับแต่ต้นมือ เช่น มีเจ้าเมืองขอใช้สอยไพร่ท่งเมืองที่เข้ามา ทั้งหลักแหล่งในเมืองตน แต่ทางสมุหพระกลาโหมไม่ยอม โดยให้เหตุผลว่า ไปร่ท่งเมืองแม้จะไปอยู่เมืองอื่น หากเสียส่วยให้นายหมวดนายกองเดิมทุกปี ก็ถือว่าได้ทำราชการแล้ว ถ้ายังจะต้องเกณฑ์ใช้ราชการในเมืองที่อาศัยอยู่ด้วยแล้ว จะทำให้เดือดร้อน³ ต้องรับราชการซ้อนสองครั้งสองคราว และเมื่อข้าหลวงจากกรุงเทพฯ ออกไปชำระคดีผู้ร้ายปล้นที่เมืองหนึ่ง มีการขัดทศควนวายจนไพร่บ้านพลเมืองหวาดหวั่นสะกึ่งสะเทือนเกรงว่าจะถูกชักตอกไปด้วย จึงพากันหลบหนีไป ทางกรมจึงรีบสั่งให้ยุติการชำระ พอให้ไต่สวนผู้ร้ายและของกลางคืนเท่านั้น เพราะเกรงว่าถ้าปล่อยให้ชำระต่อไปแล้ว ไปร่พลจะระส่ำระสายยิ่งขึ้น⁴

¹ กทข. จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ 3 เลขที่ 8 จ.ศ. 1187

² กจช. ร.5 กท. เล่มที่ 18 เลขที่ 120 จ.ศ. 1240 ว่าด้วยเมืองเพชรบุรี ชักเลกเมืองปรานบุรีไว้

³ กจช. ร.5 กท. เล่มที่ 18 เลขที่ 115 จ.ศ. 1240 ว่าด้วยเมืองหลังสวน ขอแรงเลกท่างเมืองใช้ราชการ

⁴ กจช. ร.4 กท. เล่มที่ 22 เลขที่ 50 จ.ศ. 1241 ว่าด้วยชำระผู้ร้ายปล้นราษฎรเมืองสงขลา พัทลุง ที่ราษฎรหวาดกลัวถูกชักตอกมาก เพราะวิธีการสอบสวนชำระความนั้นรุนแรงมาก เช่น เขียน 30 ที ผูกไม้เขียน ให้เอารองเท้าตบปาก เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม สมุหพระกลาโหมจะสามารถระงับแก้ไขเรื่องความเดือดร้อนของไพร่ได้ ก็ต่อเมื่อมีผู้ยื่นเรื่องราวร้องเรียนมา แต่การฟ้องร้องทุกขก็มีใ้เชื่อว่ากระทำได้ง่าย ๆ ไพร่จะต้องร้องฟ้องแก่ขุนนายความลำดับชั้นก่อน ถ้าขุนนายไม่รับระงับจึงฟ้องแก่ลูกขุน ๗ ศาลา และถ้าลูกขุน ๗ ศาลา ไม่รับ จึงทำฎีกาทูลเกล้าฯ ถวายผ่านสมุหพระกลาโหมหรือสมุหนายก¹ เพราะฉะนั้นจึงเป็นการยากที่ไพร่ซึ่งอยู่ห่างไกลจะทำเรื่องราวฟ้องร้องได้ โอกาสอีกทางหนึ่งที่ไพร่จะยื่นเรื่องราวฟ้องร้องได้ คือ เมื่อมีข้าหลวงจากกรุงเทพฯ ออกไป ถึงกระนั้นข้าหลวงก็หาได้อ่านจรรยาบรรณคดีฟ้องร้องเรื่องมูลนายและไพร่ได้ทันที ถ้าไม่ได้รับคำสั่งเป็นทางการแล้ว ก็ไม่มีอำนาจจรรยาบรรณคดี ทำได้แต่เพียงนำเรื่องกลับมากกรุงเทพฯ เท่านั้น²

¹"กฎ 36 ข้อ," กฎหมายตราสามดวง, 4 : 245 - 246. "ลูกขุน ๗ ศาลา" หมายถึง ข้าราชการกรมต่าง ๆ ที่มีหน้าที่ประจำอยู่ที่ศาลาลูกขุนในพระบรมมหาราชวัง เพื่อประสานงานกับกรมกองอื่น ๆ รับและพิจารณาใบบอกกรมทั้งเขียนท้องตราไปยังหัวเมือง และรับผิดชอบอุทธรณ์ฟ้องร้อง ข้าราชการที่ประจำอยู่ ณ ศาลาลูกขุน มี อาธิ ปลัดทูลฉลอง พระหลวงผู้ช่วย และ เสมียนพนักงานนายเวร

²กจ. ร.4 กท. เล่มที่ 11 เลขที่ 13 จ.ศ. 1218 ให้ข้าหลวงออกไปลงพระราชอาญาจำพระธรรมสภาเข้ามากรุงเทพฯ พระธรรมสภาเป็นข้าหลวงออกไปช่วยชำระเร่งช่วยอากรหัวเมืองกับชำระความพระยาไชยาพระยาเสนาบดี หากแต่ท่านออกอำนาจไปชำระความราษฎรอื่น ๆ ด้วย จึงถูกลงโทษต้องจำครวนเข้ามา

อำนาจหน้าที่คานการปกครอง

สมุหพระกลาโหมมีอำนาจหน้าที่คานการปกครองหัวเมืองมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาแล้ว แต่ในสมัยปลายกรุงศรีอยุธยาอำนาจนั้นถูกโยกย้ายไปให้กับเสนาบดีกรมพระคลัง จนกระทั่งในสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์จึงได้กลับคืนมา

ในหัวข้อนี้แบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ

1. เขตพื้นที่ภายใต้การปกครอง
2. การปกครองหัวเมืองภาคใต้
3. การปกครองเมืองประเทศราชในแหลมมลายู

1. เขตพื้นที่ภายใต้การปกครอง เขตที่อยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของสมุหพระกลาโหม คือ หัวเมืองภาคใต้ เริ่มแต่กาญจนบุรี ราชบุรี เพชรบุรี ลงไปจนถึง นครศรีธรรมราช ภูเก็ต พังงา สงขลา และประเทศราชในแหลมมลายู คือ ส่วนที่ปัจจุบันเป็นจังหวัดปัตตานี ยะลา นราธิวาส และสตูล ของไทย รวมทั้งรัฐปะลิส (Perlis) ไทรบุรี (Kedah) กลันตัน (Kelantan) และตรังกานู (Trengganu) รัฐ 4 รัฐทางเหนือของสหพันธรัฐมาเลเซียในปัจจุบัน¹

¹เมืองที่อยู่บนแหลมมลายูนี้ โบราณเรียกกันมาเป็น 2 ชื่อ คือ หัวเมืองปักขไค์ หรือหัวเมืองฝ่ายตะวันออก ได้แก่ บรรดาเมืองที่อยู่ชายฝั่งทะเลอ่าวไทย เช่น ชุมพร นครศรีธรรมราช ปัตตานี กับ หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก หรือหัวเมืองฝ่ายตะวันตก ได้แก่ บรรดาหัวเมืองที่อยู่ชายทะเลอ่าวเบงกอล เช่นภูเก็ต พังงา ไทรบุรี ออกจาก สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ปรากฏใน "ตำนาน" พระราชหัตถเลขาเรื่องเสด็จประพาสแหลมมลายู (พระนร : องค์การคานการศานา, 2506), หน้า (1) - (2). แต่ถึงปลายรัชกาลที่ 5 บรรดาหัวเมืองบนแหลมมลายูคงรวมเรียกหัวเมืองปักขไค์ทั้งหมด ดังจะเห็นได้ว่าเมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวครั้งดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ เสด็จประพาสหัวเมืองต่าง ๆ บนแหลมมลายู อาทิ ชุมพร ะนอง ตะกั่วป่า ภูเก็ต รวมเรียกว่า ประพาสหัวเมืองปักขไค์ กุ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเหตุประพาสหัวเมืองปักขไค์ ร.ศ. 128 (พระนร : องค์การคานการศานา, 2506).

หัวเมืองภาคใต้ที่ขึ้นกรมพระกลาโหมนั้น ในสมัยรัชกาลที่ 1 มี 20 เมือง¹ แต่จำนวนหัวเมืองเหล่านี้ไม่แน่นอน เนื่องจากในบางรัชกาลก็มีการตั้งเมืองใหม่ขึ้น เช่น ในรัชกาลที่ 2 ตั้งเมืองพังงา และ นครเขื่อนขันธ์ ขึ้นใหม่² หรือมีการยกเมืองน้อยขึ้นเป็นเมืองศรี ขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ เช่น เมืองสามโคก ในรัชกาลที่ 2 ยกเป็นเมืองปทุมธานี³ เมืองระนองและเมืองกระ ซึ่งเคยขึ้นเมืองชุมพร ถึงรัชกาลที่ 4 ยกเป็นเมืองขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ⁴ หรือบางครั้งมีการลดฐานะเมืองที่เคยขึ้นกรุงเทพฯ ลงเป็นเมืองน้อยขึ้น

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดาร...รัชกาลที่ 2, หน้า 24.

² สมเด็จเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สาส์นสมเด็จ (พระนคร : องค์การคำคุณุสภา, 2504), 6 : 200. และ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดาร...รัชกาลที่ 2, หน้า 61 - 62. ในพระราชพงศาวดารไม่ใคร่ระบุว่าเมืองนครเขื่อนขันธ์นั้นเมื่อสร้างเสร็จแล้วขึ้นกรมใด. แต่สันนิษฐานว่าคงจะให้ขึ้นกรมพระกลาโหมแต่แรก เนื่องจากในรัชกาลที่ 3 เมืองนี้ก็ขึ้นกรมพระกลาโหมอยู่แล้ว ดู กหข. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เลขที่ 14 จ.ศ. 1191 ร่างสารตราถึงพระยาเพชรบุรี พระยาราชบุรี พระยานครเขื่อนขันธ์ เรื่องตั้งพิทักษ์อาณากรสวน

³ สุนทรภู่บันทึกไว้ในนิราศภูเขาทอง ซึ่งแต่งในตอนต้นรัชกาลที่ 3 ตอนหนึ่งว่า "พระพุทธรเจ้าหลวงบัวรุ่งซึ่งกรุงศรี ประทานนามสามโคกเป็นเมืองศรี ชื่อประทุมธานี เพราะมีบัว" สุนทรภู่, นิราศสุนทรภู่ (พระนคร : องค์การคำคุณุสภา, 2504), หน้า 141. เมืองปทุมธานีขึ้นกรมพระกลาโหมตั้งแต่ในรัชกาลที่ 2 กหข. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 เลขที่ 5 จ.ศ. 1182 ท้องตราถึงพระยาประทุมธานี เรื่องตั้งนายทองคำเป็นนายอำเภอเมืองประทุมธานี, เลขที่ 6 จ.ศ. 1182 ท้องตราถึงพระยาประทุมธานี เรื่องตั้งนายบุญศรีเป็นพระชำระวังเมืองประทุมธานี

⁴ "ตำนานเมืองระนอง ประชุมพงศาวดารภาคที่ 50," ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ, 2 : 397. และ กจข. ร.5 กห. เล่มที่ 28 เลขที่ 27 จ.ศ. 1243 คอบพระยาอภัยภูคคฯ ว่าด้วยผลประโยชน์หัวเมืองตะวัตก

หัวเมืองใหญ่ เช่น ประทิว ในรัชกาลที่ 4 ถูกกลกลงเป็นเมืองขึ้นชุมพร¹

บรรดาหัวเมืองภาคใต้เหล่านี้แบ่งเป็น 2 ประเภท ตามระยะทางใกล้ไกลจาก กรุงเทพฯ คือ หัวเมืองชั้นใน และหัวเมืองชั้นนอก² หัวเมืองชั้นในทางภาคใต้กินอาณาบริเวณตั้งแต่เมืองไชยาชุมพรเข้ามาจนถึงเพชรบุรี ราชบุรี และกาญจนบุรี³ หัวเมืองเหล่านี้ อยู่ภายใต้การดูแลของสมุหพระกลาโหมอย่างใกล้ชิด ผู้ปกครองเมืองไม่มีอำนาจสิทธิ์ขาด⁴ ส่วนหัวเมืองชั้นนอก ตั้งแต่ ตะกั่วทุ่ง ตะกั่วป่า พังงา นครศรีธรรมราช ภูเก็ต ลงไปนั้น เนื่องจากอยู่ห่างไกลจากกรุงเทพฯ การคมนาคมติดต่อไม่สะดวก ยังผลให้สมุหพระกลาโหมไม่อาจดูแลได้อย่างใกล้ชิด เพราะฉะนั้นผู้ปกครองเมืองจึงมีอำนาจสิทธิ์ขาดยิ่งกว่าผู้ปกครองหัวเมืองชั้นใน⁵

ส่วนประเทศราชในแหลมมลายูที่อยู่ในบังคับกรมพระกลาโหม ได้แก่ บัตตานี ไทรบุรี กลันตัน และตรังกานู⁶ ประเทศราชเหล่านี้ไม่นับรวมอยู่ในหัวเมืองภาคใต้

¹ กจช. ร.4 กท. เล่มที่ 23 เลขที่ 18 จ.ศ.1224 ว่าด้วยพระราชทานสัญญาบัตรพระเพทศิรีศรีสมุทรประเทศ ผู้ว่าราชการเมืองประทิว

² สมเด็จเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดาร... รัชกาลที่ 2, 1 : 230. และ "ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ," ประวัติศาสตร์และการเมือง, หน้า 12.

³ กทช. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 เลขที่ 136 จ.ศ.1227 เรื่องเมืองขึ้นกรมมหาดไทย กลาโหม กรมท่า

⁴ กจช. ร.5 พศ. เล่มที่ 13 หน้า 371 - 373 หนังสือสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ - เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ 6 7 8 คำ ปีเดาะเอกศก กักราช 1241

⁵ เรื่องเดียวกัน และ กทช. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 เลขที่ 136 จ.ศ.1227

⁶ ปัจจุบัน บัตตานี กลายเป็นส่วนหนึ่งของพระราชอาณาจักรไทย แต่เมืองไทรบุรี กลันตัน ตรังกานู ไทยได้ทำสนธิสัญญายกให้อังกฤษเมื่อ พ.ศ.2451 กินแดนเหล่านี้กลายเป็นส่วนหนึ่งของสหพันธรัฐมาเลเซียในปัจจุบัน

หากถือเมืองต่างชาติต่างภาษา และมีลักษณะการปกครองหัวเมืองประเทศราชนี้ต่างไปจากหัวเมืองภาคใต้ทั่วไป

ในการปกครองหัวเมืองภาคใต้และประเทศราชในแหลมมลายู สมุหพระกลาโหม มีหน้าที่บริหารราชการประจำให้ดำเนินไปอย่าง เป็นระเบียบเรียบร้อย ส่วนการวางนโยบาย การปกครองนั้น เป็นภาระรับผิดชอบร่วมกันของพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ และ ขุนนางผู้ใหญ่ ซึ่งรวมสมุหพระกลาโหมอยู่ด้วย อย่างไรก็ตามแม้ว่าการวางนโยบายการ ปกครองหัวเมืองภาคใต้และประเทศราชในแหลมมลายู จะกระทำกันเป็นคณะ สมุหพระ- กลาโหมก็ยังคงมีบทบาทสำคัญ เพราะคุ้นเคยทราบเรื่องราวราชการในดินแดนเหล่านั้นดี ความคิดเห็นของท่านจึง เป็นที่เชื่อถือและมีอิทธิพลโน้มน้าวใจผู้ร่วมประชุมได้เสมอ ทั้งใน หมู่ขุนนาง พระมหากษัตริย์ และพระบรมวงศานุวงศ์¹

2. การปกครองหัวเมืองภาคใต้ ในการปกครองหัวเมืองภาคใต้ สมุหพระ- กลาโหมมีหน้าที่แต่งตั้งเจ้าเมืองและกรมการผู้ใหญ่ตามพระบรมราชโองการ และควบคุม ดูแลให้ข้าราชการเหล่านั้นประพฤติชอบ นอกจากนี้มีหน้าที่ดูแลรักษาความสงบเรียบร้อย ภายในหัวเมือง ปราบปรามโจรผู้ร้าย ชำระคดีความจากหัวเมืองที่เจ้าเมืองและกรมการ ชำระไม่ได้² รวมทั้งทำหน้าที่ประสานงานในการเก็บภาษีอากรจากหัวเมืองขึ้น

¹หลวงอุดมสมบัติ, จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ, หน้า 86 - 91, พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขา รัชกาลที่ 4 (พระนคร : องค์การตำราสาร, 2506), 2 : 71 - 78. กทช. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 เลขที่ 68 จ.ศ. 1229 ประกาศแต่งตั้งพระยาเทพประสุน และพระพิเศษพานิชมโหฬารในกฎ 4 ข้อ, กทช. ร.5 กท. เล่มที่ 22 เลขที่ 7 จ.ศ. 1241 ปรีกษาท่านเสนาบดีการซึ่งจะลดพระราชทานเงินภาษีหัวเมืองตะวันตก

²การชำระคดีความหัวเมืองนี้ จะกล่าวถึงในตอนอำนาจหน้าที่ด้านการศาลของสมุหพระกลาโหม

ก. การแต่งตั้งเจ้าเมืองและกรรมการผู้ใหญ่วางทั้งควมกมดูแลให้ข้าราชการเหล่านี้ประพฤติปฏิบัติตามหน้าที่ ตามพระราชกำหนดใหม่ที่ตราขึ้นในรัชกาลที่ 1 สมุหพระกลาโหมมีอำนาจในการแต่งตั้งผู้รั้งเมือง ผู้รักษาเมือง ปลัด และรองปลัด ตามพระบรมราชโองการ¹ ส่วนตำแหน่งกรมการอื่น ๆ นอกจากนี้ ขุนนางตำแหน่งอื่น ๆ ในราชธานี เป็นผู้แต่งตั้งออกไป เช่น ตำแหน่งพล พระยาศรีราชเคโชและพระยาห้วยน้ำ เจ้ากรมอาสา เป็นผู้ตั้ง ตำแหน่งยกกระบัตร กรมวัง เป็นผู้ตั้ง ตำแหน่งมหาดไทย กรมมหาดไทย เป็นผู้ตั้ง ตำแหน่งคลัง กรมพระคลัง เป็นผู้ตั้ง ถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปรากฏว่าสมุหพระกลาโหมได้ขยายอำนาจการแต่งตั้งกรมการหัวเมืองออกไป ได้สิทธิในการแต่งตั้งตำแหน่งยกกระบัตร มหาดไทย และพล ตามหัวเมืองในบังคับบัญชา² ส่วนกรมการรองลงมา เช่น เวียง วัง คลัง นา ซึ่งเดิมเคยได้รับการแต่งตั้งจากขุนนางในกรุงเทพฯ นั้น เจ้าเมืองเป็นผู้เลือกสรรและแต่งตั้งกันเอง³

¹พระราชกำหนดใหม่ข้อ 44 ระเบียบการตั้งกรมการชาวگان, "กฎหมายตราสามดวง, 5 : 366. ผู้รั้งเมือง หมายถึง ผู้ปกครองเมืองหรือเจ้าเมืองจักรวรรดิรอบราชธานี ผู้รักษาเมือง หมายถึง เจ้าเมืองเอกโทตรี ซึ่งเป็นหัวเมืองชั้นนอก บางที่เรียกว่า ผู้ว่าราชการเมือง

²จช. ร.4 กท. เล่มที่ 1 เลขที่ 13 จ.ศ. 1213 สาระตราว่าด้วยพระราชนานสัญญาบัตรพระยาประทุมธานีหลวงยกกระบัตร; ร.4 กท. เล่มที่ 11 เลขที่ 16 จ.ศ. 1216 พระราชทานสัญญาบัตรเพิ่มยศพระพิพัฒน์เพชรภูมยกกระบัตร พระเพชรพิไล ปลัดเมืองเพชรบุรี, ร.4 กท. เล่มที่ 36 เลขที่ 84 จ.ศ. 1231 กิ่งหลวงอินพินิตเป็นที่ยกกระบัตรเมืองไชยา, ร.4 กท. เล่มที่ 22 เลขที่ 22 จ.ศ. 1223 สาระตราว่าด้วยกิ่งหลวงราชภักดีมหาดไทย หลวงรองเมือง กรมการเมืองตะกั่วทุ่ง

³หลวงศรีวรวัตร, "วิธีการปกครองบ้านเมืองโบราณ," ประชุมพงศาวดารภาคที่ 5, "ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ, 5 : 369 - 370.

ในการแต่งตั้งเจ้าเมืองนั้น กามปกติสมุหพระกลาโหมจะเป็นผู้เสนอชื่อผู้ให้
สมควรแล้วกราบบังคมทูลให้ทรงมีพระบรมราชวินิจฉัย และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
แต่งตั้งต่อไป¹ แม้บางครั้งอาจจะไม่ทรงพอพระราชหฤทัยบุคคลที่สมุหพระกลาโหมเสนอ
แต่ก็จะทรงยอมตาม ในกรณีเช่นนี้ สมุหพระกลาโหมจะต้องรับผิดชอบต่อการกระทำของ
เจ้าเมืองผู้นั้นเป็นพิเศษ²

หลักเกณฑ์ในการคัดเลือกผู้สมควรเป็นเจ้าเมือง พิจารณาจากสติปัญญาความ
สามารถในการบริหารการ รู้จักขนบธรรมเนียมประเพณี มีอุปนิสัยเรียบร้อย ไม่ทุรกาย
ซื่อสัตย์ ขยันขันแข็ง และมีอายุมากพอสมควร นอกจากนี้ยังคำนึง เรื่องวงศ์ตระกูลอีกด้วย

¹ กทศ. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3 เลขที่ 21 จ.ศ. 1201 พระราชดำริในราชการ
ฝ่ายเมืองนครศรีธรรมราช สงขลา พัทลุง, จดหมายเทศรัชกาลที่ 3 เลขที่ 112
จ.ศ. 1201 เรื่องราชการเมืองกลันตัน เมืองไทร แยกเก้าหัวเมือง เมืองปัตนั ไท่ซันนอก
ชั้นในทั้งสี่

² กทศ. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3 เลขที่ 21 จ.ศ. 1201 พระราชดำริในราชการ
ฝ่ายเมืองนครศรีธรรมราช สงขลา พัทลุง, กจช. ร.4 กท. เล่มที่ 13 เลขที่ 55
จ.ศ. 1219 สารตราตอบเจ้าพระยามนตรีศรีธรรมราชว่าด้วยชำระกัคดีความพระยาไชยากรับ
และ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2401 - 2404 (พระนคร : องค์การตำคุดุสภา,
2504), หน้า 72 - 78. พระยาไชยา (กลับ) เคยต้องโทษต้องออกจากราชการใน
รัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาลที่ 4 เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ที่สมุหพระกลาโหม ให้พระยาไชยา
(กลับ) ทำปฏิญญาตัดสัมพันธ์กับท่าน จึงได้เข้ารับราชการใหม่ เมื่อพระยาไชยา (กลับ)
ทำความผิด ถึงกับถูกปลดจากราชการอีกครั้งหนึ่ง เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ท่านรับเป็นธุระ
มาก และถึงกับลงไปลงโทษพระยาไชยาด้วยตัวเอง

ในหัวเมืองชั้นนอก มักจะยกเชื้อสายเจ้าเมืองนั้นเป็นเจ้าเมืองต่อไป¹ ส่วนหัวเมืองชั้นในปรากฏบ่อยครั้งที่คัดเลือกบุตรหลานญาติพี่น้องเชื้อสายเจ้าเมืองเดิม ซึ่งเคยรับราชการในเมืองนั้นมาก่อนขึ้นเป็นเจ้าเมือง ในสารตราจึงมักจะชี้แจงว่า การที่ให้ผู้มีเชื้อสายเจ้าเมืองเก่าสืบตำแหน่ง เป็นเพราะบุคคลเหล่านี้ล้วนแก่ได้มีคุณคุณเคยราชการมาอย่างดีแล้ว และรู้จักมักคุ้นกับกรมการผู้ใหญ่ผู้น้อยเข้ากันได้ ไม่ก่อเหตุวิวาทกันให้เสียราชการ²

ส่วนกรมการผู้ใหญ่ เช่น ปลัด ผู้ช่วยข้าราชการ พล ยกกระบัตร นั้น เมื่อใดที่ตำแหน่งว่างลง เจ้าเมืองจะเป็นผู้เสนอชื่อผู้ที่ขอแต่งตั้งเข้ามายังราชธานี บุคคลที่ขอให้ดำรงตำแหน่งส่วนใหญ่จะเป็นบุตรหลานพรรคพวกของเจ้าเมืองเอง และทางสมุหพระกลาโหมก็มักจะทำให้เป็นไปตามที่ขอมา³

¹ กทข. จกหมายเทศรัชกาลที่ 4 เลขที่ 136 จ.ศ. 1227 เรื่องเมืองขึ้นกรมมทาคไทย กลาโหม กรมท่า, กทข. จกหมายเทศรัชกาลที่ 3 เลขที่ 21 จ.ศ. 1201, เลขที่ 122 จ.ศ. 1201, เลขที่ 81 จ.ศ. 1203 สารตราถึงกรมการเมืองนครฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเสน่หามนตรีเป็นพระยาศรีธรรมโศกราช

² กจข. ร.4 กท. เล่มที่ 4 เลขที่ 13 จ.ศ. 1213 ว่าด้วยพระราชทานสัญญาบัตรพระยาปทุมธานีหลวงยกกระบัตร, เลขที่ 14 จ.ศ. 1213 ว่าด้วยพระราชทานสัญญาบัตรพระยาราชบุรีและหลวงสุนทรบริรักษ์ผู้ช่วย, เลขที่ 15 จ.ศ. 1213 ว่าด้วยพระราชทานสัญญาบัตรพระยากาญจนบุรี, เลขที่ 16 จ.ศ. 1213 ว่าด้วยพระราชทานสัญญาบัตรพระปทิว

³ กทข. จกหมายเทศรัชกาลที่ 3 เลขที่ 81 จ.ศ. 1203, กจข. ร.4 กท. เล่มที่ 4 เลขที่ 14 จ.ศ. 1213, กจข. ร.5 กท. เล่มที่ 16 เลขที่ 23 จ.ศ. 1238 พระราชทานสัญญาบัตรพระพลสงครามจางวางค่านเมืองชุมพร, ร.5 กท. เล่มที่ 40 เลขที่ 24 จ.ศ. 1245 พระราชทานสัญญาบัตรพระพลสงครามจางวางค่านเมืองเพชรบุรี

นอกจากจะมีอำนาจในการแต่งตั้งเจ้าเมืองแล้ว สมุหพระกลาโหมยังมีหน้าที่ดูแลให้เจ้าเมืองกรมการประพฤติชอบ ถ้าหากมีการฟ้องร้องคดีความเจ้าเมือง ไม่ว่าจะ เป็นความราษฎรฟ้องหรือกรมการในเมืองรายงานมาก็ตาม สมุหพระกลาโหมจะจัดตั้งกระลาการหรือข้าหลวงไปชำระไต่สวน คดีความที่เจ้าเมืองกรมการถูกฟ้องส่วนใหญ่เป็น ความกดขี่ข่มเหงราษฎร ไม่ปฏิบัติตามหน้าที่ ปล่อยปละละเลยให้มีโจรผู้ร้ายชุกชุม หรือ ส้องสุ้อโจรผู้ร้ายเสียเอง เบียดเบียนไพร่ ทาแต่ประโยชน์ใส่ตัว ถ้าไต่สวนแล้ว เจ้าเมืองกรมการผิดจริง ก็ต้องลงโทษตามสมควรหรืออาจจะถอดจากตำแหน่ง¹ บาง ครั้งไม่มีผู้ใดฟ้องกลาโหม แต่สมุหพระกลาโหมสืบทราบว่าเจ้าเมืองบกพร่องต่อหน้าที่ บิดบังความข้อราชการที่สำคัญ หรือพิการจนไม่อาจทำหน้าที่ได้สมบูรณ์ ก็สามารถกราบบังคมทูลให้โปรดเกล้าฯ ปลดออกจากตำแหน่งได้เช่นกัน²

ข. การรักษาความสงบเรียบร้อยและการปราบปรามโจรผู้ร้ายในหัวเมือง
ปัญหาโจรผู้ร้ายภาคใต้มีทั้งพวกโจรทางบกปล้นสะคมบ้านเรือน ศึกโลกกระปือตามหัวเมือง

¹ กจช. ร.4 กท. เล่มที่ 6 เลขที่ 62 จ.ศ. 1215 หนังสือว่าด้วยให้ข้าหลวงออกไปตั้งพระราชนิพนธ์เจ้าพระยากาญจนบุรีเข้ามากรุงเพทฯ, เล่มที่ 11 เลขที่ 45 จ.ศ. 1218 ตอบพระยาเทเวศร์ขุนว่าด้วยให้เจ้าพระยาบวรฯ มาช่วยชำระหลวงชำระความพระยาไชยา, เลขที่ 47 จ.ศ. 1218 ให้พระยาชุมพรคนใหม่มาช่วยชำระหลวงชำระความพระยาไชยา, เลขที่ 50 จ.ศ. 1218 ให้ชำระหลวงออกไปชำระฟ้องพระยาไชยา, กจช. ร.5 กท. เล่มที่ 20 เลขที่ 23 จ.ศ. 1241 ว่าด้วยพระราชนิพนธ์เจ้าพระยาไชยา และ กจช. ร.5 ม.2. 12ก/2 โบบอกเมืองกาญจนบุรี 2. พระยากาญจนบุรี ส้องสุ้อโจรผู้ร้าย พ.ศ. 2431

² กทช. จคหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เลขที่ 112 จ.ศ. 1201, กจช. ร.4 กท. เล่มที่ 11 เลขที่ 12 จ.ศ. 1218 พระราชทานสัญญาบัตรพระยาชุมพร, เล่มที่ 31 เลขที่ 54 จ.ศ. 1228 ว่าด้วยให้หลวงยกกระบัตรเมืองชุมพรไปเป็นผู้ว่าราชการเมืองหลังสวร, เล่มที่ 2 เลขที่ 73 จ.ศ. 1214 ว่าด้วยโปรดให้พระเจ้าแสนบค้อออกไปว่าราชการเมืองเพชรบุรี.

และพวกโจรสลัดที่คอยปล้นโจมคือเรือสินค้าในบริเวณอ่าวไทยและชายฝั่งทะเลตะวันตก
โจรผู้ร้ายปล้นทางบกนั้นมักจะเป็นคนไทย¹ ส่วนโจรสลัดมีทั้งที่เป็นชาวจีนและชาวแขก²

ภาระหน้าที่ในการปราบปรามโจรผู้ร้ายรักษาความสงบเป็นของเจ้าเมืองและ
กรมการ เจ้าเมืองและกรมการจะต้องสืบจับกุมผู้ร้ายมาชำระคดี และจัดหาผู้คน
ลาดตระเวนรักษาค่านทั้งทางบกและทางทะเล ตามชายแดนและเกาะแก่งต่าง ๆ ใน
ท้องดินของตนจนสุดชายแดนและต่อหัวเมืองอื่น เพื่อป้องกันไม่ให้โจรผู้ร้ายปล้นโจมที่
ราษฎรพ่อค้าวนิชได้³ ตามปกติถ้าเกิดโจรผู้ร้ายโจรสลัดในบ้านเมืองใด เป็นธรรมเนียม

¹พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขาเรื่องเสด็จ
ประพาสแหลมมลายู. พิมพ์ครั้งที่ 1 (องค์การตำราคุรุสภา, 2506), หน้า 4 - 5.

²กช. จกหมายเทศรัชกาลที่ 2 เลขที่ 9 จ.ศ. 1179 เรื่องให้แต่งกรมการ
ออกไปลาดตระเวนสืบจับแขกสลัดทางทะเลตะวันตก, จกหมายเทศรัชกาลที่ 2 เลขที่ 13
จ.ศ. 1180 ให้เจ้าเมืองแต่งกรมการออกลาดตระเวนอย่าให้โจรสลัดปล้นเรือลูกค้าได้,
จกหมายเทศรัชกาลที่ 2 เลขที่ 5 จ.ศ. 1181 เรื่องผู้ร้ายปล้นฆ่าพระระยองกับพวกค้า
ให้แต่งกรมการออกจับตัวผู้ร้าย, จกหมายเทศรัชกาลที่ 2 เลขที่ 2 จ.ศ. 1182 ให้แต่ง
กรมการออกกวาดสักค้อยจับโจรสลัดอย่าให้ทำการปล้นได้, กช. ร.4 กห. เล่มที่ 15
เลขที่ 11 จ.ศ. 1220 ว่าควยเกินเรือหัวเมืองฝ่ายใต้ออกลาดตระเวนจีนสลัด,
กช. ร.5 ม.2. 12ก/1 โบบอกเมืองเพชรบุรี

ชาวแขกในที่นี้คงหมายถึง ชาวมลายูที่นับถือศาสนาอิสลาม

³กช. จกหมายเทศรัชกาลที่ 3 เลขที่ 83 จ.ศ. 1203 ว่าควยเรื่องพระ
เสนาหามนตรีเป็นพระยานครศรีธรรมราช, กช. ร.4 กห. เล่มที่ 4 เลขที่ 13
จ.ศ. 1219 ว่าควยพระราชทานสัญญาบัตรพระยาประทุมธานี และหลวงยกกระบัตร

ที่เจ้าเมืองจะต้องทำใบบอกรายงานเข้ามาให้ เสนาบดีเจ้ากระทรวงที่ตนสังกัดทราบ และเร่งสืบสาวราวเรื่อง เอาตัวผู้ร้ายให้ได้ อย่างไรก็ตามปรากฏว่าบางที่เจ้าเมืองเพิกเฉยเสีย บิดมั่งอำพรางความไว้ไม่ทำใบบอกเข้ามา ไม่ยอมชำระคดีคดีหรือเร่งจับกุมตัวโจรผู้ร้าย หรือจัดแต่งคนเรือออกไปลาดตระเวน ปล่อยให้โจรผู้ร้ายชุกชุม ในกรณีเช่นนี้บางครั้ง สมุหพระกลาโหมก็ได้รับแจ้งความบกพร่องของเจ้าเมืองและกรมการจากเจ้าทุกข์ที่หาเรื่องราวฟ้องร้องขึ้นมา หรือจากเจ้าเมืองใกล้เคียง ที่เห็นว่าเกิดโจรผู้ร้ายชุกชุมมาก จนพลอยมีผลร้ายมาถึงเมืองของตนด้วย¹

โดยทั่วไปแล้ว สมุหพระกลาโหมจะปล่อยให้เป็นธุระของเจ้าเมืองและกรมการที่จะรักษาความสงบเรียบร้อยและปราบปรามโจรผู้ร้ายในท้องถิ่นของตน ถึงแม้ว่าจะมีการฟ้องร้องเรียนมาว่าเจ้าเมืองกรมการทะเลยมค่อนหาที่ ถ้าไม่เป็นคดีฉกรรจ์จริงๆ แล้ว สมุหพระกลาโหมมักจะส่งสารตราคำหนึ่ ก่าขมิให้เจ้าเมืองเร่งชำระสืบสวนจับตัวผู้ร้ายให้จงได้ และจัดผู้คนแต่งเรือออกลาดตระเวนค้นหาทั้งกลางวันกลางคืน²

ถึงต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงปรากฏว่าสมุหพระกลาโหมได้เริ่มเข้าจัดการแก้ปัญหาโจรผู้ร้ายชุกชุมในหัวเมืองภาคใต้อย่างจริงจังมากขึ้น ในหัวเมืองภาคใต้ โจรผู้ร้ายปล้นทางบกมักจะข้ามแดนไปปล้นหัวเมืองที่ติดต่อกัน แล้วหนีกลับไปอยู่หัวเมืองอื่นเป็นนิจ ก่อให้เกิดปัญหาในการจับกุมชำระตัวผู้ร้ายข้ามแดนอยู่

¹ กจช. ร.5 กท. เล่มที่ 2 เลขที่ 61 จ.ศ. 1231 - 1232 ให้หลวงพิพิธพันพิหารณ์เป็นข้าหลวงไปตรวจ勘ทางแขวงเมืองตระเมืองระนอง, ร.5 กท. เล่มที่ 3 เลขที่ 32 จ.ศ. 1231 - 1232 ให้หมื่นขจรเจรบกรมพระกลาโหมไปชำระผู้ร้ายปล้นขุนษากรคีรีเมืองปรานบุรี, ร.5 กท. เล่มที่ 38 เลขที่ 6 จ.ศ. 1245 ถึงเมืองชุมพรให้ชำระความผู้ร้ายเอาเป็นยิง สิ้นจับตายที่บ้านรับร้อ

² กทช. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 เลขที่ 9 จ.ศ. 1179, เลขที่ 2 จ.ศ. 1182, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เลขที่ 120 จ.ศ. 1211 พวกสลักปล้นเรือหลวงสิทธิเคชะและเอาปืนยิงถูกหลวงสิทธิเคชะตาย

อยู่เนื่อง ๆ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ สมุหพระกลาโหมเมื่อครั้งรัชกาลจึงไ้ชักชวนพระยา
นครศรีธรรมราช พระยาสงขลา และพระยาพิทลุง ทำสัญญาซื้อขายช้างต่าง ๆ ได้ เมื่อ
พ.ศ. 2412 และต่อมาสามารถชักจูงให้พระยาภูเก็ทและพระยาถลางทำสัญญาซื้อคกลงใน
ทำนองเดียวกันนี้ได้อีก ทำให้ปัญหาการจับผู้ร้ายระหว่างหัวเมืองต่าง ๆ ลดน้อยลง¹

ในรัชกาลนี้เองเริ่มมีการส่งข้าหลวงจากกรมพระกลาโหมออกไปเร่งชำระสกัด
กันจับกุมผู้ร้ายตามหัวเมืองชั้นใน² ส่งข้าหลวงออกไปตรวจการจัดการด้านตามอาวคคลอง
ชายทะเลเมืองต่าง ๆ³ ทั้งในด้านการปราบปรามโจรสลัด ทางการก็เอาใจใส่เป็น
พิเศษ ทั้งนี้เพราะนอกจากโจรสลัดจะเป็นภัยต่อการค้าทางเรือของไทยแล้ว โจรสลัด
ยังไ้ลงมือโจมตีเรือของพ่อค้าในบังคับอังกฤษตามช่องแคบมะละกาอีกด้วย ทางการ
อังกฤษที่สิงคโปร์ไ้ขอความช่วยเหลือทางการไทยในการปราบปราม เพราะพวกโจรสลัด
อาศัยเกาะอาวันทะเลตะวันตกของไทยเป็นที่หลบซ่อนกำบังตัวเสมอ⁴ ซึ่งฝ่ายไทยก็เต็มใจ

¹ กจช. ร.4 กท. เล่มที่ 37 เลขที่ 12 จ.ศ. 1231 ผู้ว่าราชการเมืองท่าคำ
ยินยอมในการรักษามันเมือง 5 เมือง

² กจช. ร.5 กท. เล่มที่ 14 เลขที่ 75 จ.ศ. 1238 ทอมเมืองกาญจนบุรีว่าด้วย
ให้พระยาสำเร็จจากรมยี่ช่าระคักสิ้นความพระยากาญจนบุรีพระศรีสวัสดิ์, เล่มที่ 38 เลขที่ 8
จ.ศ. 1245 ทอมเมืองเพชรบุรีไปรคเกล้าฯ ให้หลวงไ้รตรีทาหลวงเพชก่าแห่งเป็นข้าหลวง
ออกไปชำระผู้ร้ายราษฎร, เล่มที่ 50 เลขที่ 31 จ.ศ. 1248 ถึงเมืองราชบุรีให้พระ
นรินทรราชเสนีหลวงเทพราชแสนยา จ่าหาญยุทธการ เป็นข้าหลวงออกไปตรวจชำระผู้ร้าย
ณ เมืองราชบุรี

³ กจช. ร.5 กท. เล่มที่ 2 เลขที่ 61 จ.ศ. 1231 - 1232

⁴ กจช. ร.5 กท. เล่มที่ 8 เลขที่ 69 จ.ศ. 1234 ว่าด้วยให้เมืองไ้รบุรี พัทลุง
ภูเก็ท จักเรือเดินน้ำขึ้นไปช่วยกอบเวอนแมนอังกฤษไ้สกัดในเขตแดนอังกฤษ, เลขที่ 70
จ.ศ. 1234 ให้พระยาบริรักษ์ภูธร เป็นแม่กองลาดเวอนมันจับเรือลาดเวอนทุกเมืองทกเมือง

ให้ความร่วมมืออย่างดี ไม่ให้อังกฤษทำหนีคดีเงินได้ นอกจากจะกวาดขันให้เจ้าเมืองที่มีชายฝั่งทะเลแก่เรือลาดตระเวนแล้ว ทางกรุงเทพฯ ยังส่งเรือกลไฟลงไปประจำที่เมืองภูเก็ตออกไปลาดตระเวนตามชายฝั่งเกาะแก่งต่าง ๆ อยู่เนือง ๆ ทั้งแต่ระหว่าง พ.ศ. 2415 และ พ.ศ. 2416 เป็นต้นไป¹ เนื่องจากการลาดตระเวนตามชายฝั่งจะอาศัยเรือลาดตระเวนของเจ้าเมืองตามลำพังไม่ได้ เพราะเรือเหล่านั้นไม่กล้าเข้าไปค้นตามเกาะต่าง ๆ อย่างละเอียดลออ²

ในภาคใต้นอกจากปัญหาโจรผู้ร้ายโจรสลัดแล้ว ยังมีปัญหาจีนฮ้างยี่ที่สมุหพระกลาโหมจะต้องจัดการปราบปรามแก้ไขด้วย ฮ้างยี่เป็นสมาคมลับของชาวจีนที่อพยพมาอยู่เมืองไทยซึ่งรวมตัวกันขึ้นเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ในภาคใต้มีสมาคมลับฮ้างยี่จัดตั้งขึ้นในรัชกาลที่ 2 แต่ไม่มีบทบาทมากนัก จนกระทั่งถึงรัชกาลที่ 4 จึงได้ขยายใหญ่โต เนื่องจากการขยายตัวของกิจการเหมืองแร่ดีบุกในหัวเมืองชายทะเลตะวันตก ทำให้กรรมกรชาวจีนเข้ามาทำงานเป็นจำนวนมาก พวกนี้ได้รวมกลุ่มกันเป็นสมาคมลับฮ้างยี่ ในภาคใต้สมาคมลับ

¹ กจช. ร.5 กท. เล่มที่ 8 เลขที่ 69, 70 จ.ศ. 1234, เล่มที่ 4 เลขที่ 23 จ.ศ. 1232 - 1233 ให้พระยานครศรีธรรมราช พระนราธิราชภักดี หลวงสุรินทรเสนี ข้าหลวงสืบจับสลัดคีเรือลูกค้าเกาะหมากที่เกาะลันตา, เล่มที่ 6 เลขที่ 13 จ.ศ. 1234 ให้เรือรบไปลาดตระเวนจับโจรสลัดนำเมืองถลันตัน, เล่มที่ 16 เลขที่ 38 จ.ศ. 1239 ว่าควยให้เมืองไทรยเมืองแขกจัดเรือออกลาดตระเวนสลัดทะเลตะวันตก, ร.5 พศ. เล่มที่ 13 เลขที่ 72 หน้า 66 - 67 คัดจากหนังสือราชการปีชานฉัฒนฤทธิศก ศักราช 1240 ร.ที่ 301 เล่ม 11 คำให้การขุนนเรนทรเสนี

² กจช. ร.5 กท. เล่มที่ 8 เลขที่ 69, 70 จ.ศ. 1234, เล่มที่ 10 เลขที่ 80 จ.ศ. 1236 ว่าควยให้พระศรีธรรมบริรักษ์ปลัดเมืองนครฯ ไปรักษาเมืองตรังจัดเรือลาดตระเวนโจรผู้ร้าย, เลขที่ 81 จ.ศ. 1236 ว่าควยให้ข้าหลวงรักษาเมืองภูเก็ตพาเรือรบลาดตระเวน

อั้งยี่แบ่งเป็น 2 พวกใหญ่ ๆ คือ พวกขุนเฝ้ากง และพวกยี่หิน¹

ในคอนปลายรัชกาลที่ 4 และต้นรัชกาลที่ 5 พวกอั้งยี่ภาคใต้เริ่มก่อการจลาจลตามหัวเมืองต่าง ๆ ระหว่าง พ.ศ. 2410 - 2424 พวกอั้งยี่ก่อการจลาจลถึง 6 ครั้ง ส่วนใหญ่เกิดในหัวเมืองชายทะเลตะวันตก เช่น ระนอง ภูเก็ต ตะกั่วป่า สาเหตุส่วนใหญ่เกิดจากความขัดแย้งระหว่างกลุ่มอั้งยี่ทั้ง 2 กลุ่ม เพื่อแย่งชิงผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและปกป้องเพื่อนร่วมสมาคม แต่การจลาจลที่ภูเก็ต พ.ศ. 2419 และการฆ่าพระอธิศรา-ธิไชยเจ้าเมืองกระบี่ พ.ศ. 2421 นั้น เกิดจากความไม่พอใจขุนนางท้องถิ่นที่กดขี่ข่มเหงพวกตน

เนื่องจากมีชาวจีนจำนวนมากในภาคใต้ บางเมือง เช่น ระนอง ตะกั่วป่า พังงา ภูเก็ต มีชาวจีนมากกว่าชาวไทยเสียอีก เพราะฉะนั้นเมื่ออั้งยี่ก่อเหตุร้าย แม้ว่าเจ้าเมืองจะกะเกณฑ์ไพร่มาช่วยปราบปราม ก็มักจะไม่สำเร็จ ต้องขอกำลังความช่วยเหลือจากกรุงเทพฯ ไปสนับสนุน

เมื่อเกิดการจลาจลของพวกอั้งยี่ในภาคใต้ครั้งแรกใน พ.ศ. 2410 ที่เมืองภูเก็ต และกลายเป็นเหตุการณ์ใหญ่โต เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ สมุหพระกลาโหมจึงให้พระยา-เทพวรชุน (ท่วม บุณนาค) ปลัดกรมพระกลาโหมเป็นข้าหลวงคุมกองทัพหัวเมืองลงไประงับเหตุร้ายได้สำเร็จเรียบร้อย² ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ไม่ว่าจะเกิดเหตุการณ์ใด ๆ ที่เกี่ยวข้อง

¹ ฎรายละเอียดเรื่องอั้งยี่ภาคใต้ได้ ใน ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล "สมาคมลับอั้งยี่ในประเทศไทย พ.ศ. 2367 - 2453" (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524), บทที่ 4 ชื่อของสมาคมลับอั้งยี่อ่านออกเสียงตามสำเนียงที่ปรากฏในเอกสารของทางการ

² กจข., ร.4 กท. เล่มที่ 34 เลขที่ 71 จ.ศ. 1229 ให้พระยาเทพวรชุน ออกไประงับจีนวิวาทกัน, เล่มที่ 35 เลขที่ 18 จ.ศ. 1230 ให้เจ้าเมืองกรมการพังบังกั๊บ พระยาเทพวรชุนข้าหลวงระงับจีนเมืองภูเก็ต

กับพวกจีนตั้งอยู่ในหัวเมืองภาคใต้ ทางสมเด็จพระกลาโหมมักจะส่งข้าหลวงจากกรมพระกลาโหม ไปจัดการชำระคดีความเสมอ และยังส่งเรือรบกลไฟไปประจำอยู่ที่ภูเก็ต เพื่อดูแลรักษาความสงบเรียบร้อยในหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตกตั้งแต่ พ.ศ. 2414 เรื่อยมา

เพื่อให้การดูแลรักษาความสงบเรียบร้อยภายในหัวเมืองชายทะเลตะวันตกเป็นไปอย่างดี ใน พ.ศ. 2417 ทางกรมพระกลาโหมได้ตั้งเจ้าหมื่นเสมอใจราช (ชั้น บุนนาค) เป็นข้าหลวงประจำเมืองภูเก็ต เพื่อช่วยผู้ว่าราชการเมืองปกครองเมืองภูเก็ตและแก้ปัญหาให้หัวเมืองใกล้เคียงในยามคับขัน ปรากฏว่าเมื่อเกิดการจลาจลที่เมืองระนองและภูเก็ต พ.ศ. 2419 เจ้าหมื่นเสมอใจราช ข้าหลวงจากกรุงเทพฯ ได้แสดงความสามารถระงับเหตุร้ายไต่หน่วงที่ ใน พ.ศ. 2421 ทางกรุงเทพฯ จึงตั้งตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ประจำหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกขึ้น มีอำนาจบังคับบัญชาหัวเมืองฝ่ายตะวันตกทั้งปวง โดยเจ้าหมื่นเสมอใจราชซึ่งได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระยามนตรีสุริยวงศ์ ได้ดำรงตำแหน่งเป็นคนแรก เมื่อมีการจลาจลตั้งอยู่ใน พ.ศ. 2421 และ พ.ศ. 2424 ข้าหลวงใหญ่ประจำ

กจช. ร.4 กท. เล่มที่ 36 เลขที่ 87 จ.ศ. 1231 พระนราธิราชภักดีเป็นข้าหลวงไปประหารชีวิตจีนต้นเสียง ณ เมืองภูเก็ต, ร.5 กท. เล่มที่ 6 เลขที่ 55 จ.ศ. 1234 ให้พระนราธิราชภักดีเป็นข้าหลวงออกไปช่วยพระยาภูเก็ตระงับจีนลูกจ้างเหมืองลิกปักน้ำวิวาทกัน, เล่มที่ 8 เลขที่ 8 จ.ศ. 1234 ให้หลวงศรีมหาราชาข้าหลวงชำระกรมการไทยจีนเมืองหลังสวนเลี้ยงโต๊ะเข้าครัวเหี้ยเรียกสัญญาทานบล, เล่มที่ 8 เลขที่ 44 จ.ศ. 1235 ให้พระยาราชวังสรรหลวงพิพิธพันพิจาร ข้าหลวงชำระผู้ร้ายที่เรือฆ่าจีนโก๋เหลงและลูกเรือตาย 3 คน ณ เมืองภูเก็ต, เล่มที่ 48 เลขที่ 88 จ.ศ. 1248 ให้พระสุริยภักดี ขุนนเรนภักดี นายขง มหาดเล็ก เป็นข้าหลวงชำระผู้ร้ายเข้ายี่หิน, กจช. ร.5 กท. เล่มที่ 6 เลขที่ 5 จ.ศ. 1233 ให้ข้าหลวงคุมเรือรบไปอยู่รักษาเมืองภูเก็ต, เล่มที่ 8 เลขที่ 43 จ.ศ. 1235 ให้พระยาราชวังสรรข้าหลวงคุมเรือออกไปรักษาเมืองภูเก็ต, เล่มที่ 16 เลขที่ 72 จ.ศ. 1239 รัชกาลส่งทหารออกไปเปลี่ยนทหารเมืองภูเก็ตกับกรุงเทพฯ

หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกก็สามารถจัดการให้เรื่องราวสงบราบคาบลงได้¹ อย่างไรก็ตามแม้ว่าจะมีข้าหลวงใหญ่จากกรุงเทพฯ และเรือรบกลไฟประจำอยู่ในภาคใต้แล้ว เมื่อใดที่เกิดการจลาจลจวนวายในภาคใต้ สมุหพระกลาโหมก็มีใค้หนึ่งนอนใจ ยังคงส่งทหารและเรือรบจากกรุงเทพฯ ไปเป็นกำลังสนับสนุนกองทหารในหัวเมืองเสมอ²

นอกจากวิธีการปราบปรามด้วยกำลังเมื่อเกิดเหตุการณ์สงบจวนวายแล้ว เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์และเจ้าพระยาสุรวงศไวยวิวัฒน์ ที่สมุหพระกลาโหมในรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 ตามลำดับ ยังใช้วิธีการผ่อนปรนไม่ลงโทษพวกอั้งยี่รุนแรง แต่ให้หัวหน้าอั้งยี่ทำทัณฑ์บนสัญญาว่าจะไม่ก่อเหตุวิวาทกันเอง และตั้งพวกหัวหน้าอั้งยี่เข้ามาอยู่ในระบบราชการ โดยตั้งเป็นกรมการเมืองตำแหน่งนายอำเภอจีนปลัดจีน ดูแลว่ากล่าวพวกจีนให้เป็นระเบียบเรียบร้อย และให้มีสิทธิเข้านั่งในที่ประชุมกรมการเมืองปรึกษาหารือข้อราชการคดีความที่เกี่ยวข้องกับพวกจีนด้วย³ วิธีผ่อนปรนนี้มีผลดีในแง่ช่วยผ่อนคลายความตึงเครียดระหว่างชาวจีนและกรมการเมืองชาวไทย ทำให้กรมกรชาวจีนมีตัวแทนเป็นปากเป็นเสียงให้คน

¹ ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล "สมาคมลับอั้งยี่ในประเทศไทย พ.ศ. 2367 - 2453," หน้า 178 - 191.

² เรื่องเดียวกัน.

³ กจข. ร.4 กท. เล่มที่ 34 เลขที่ 68 จ.ศ. 1229 ว่าด้วยจีนค้นจวนกลับออกไปเมืองภูเก็ตให้ไค้หนึ่งปลุกษาอำนวยความสะดวกในที่ประชุมด้วย, เล่มที่ 35 เลขที่ 18 จ.ศ. 1230, เล่มที่ 35 เลขที่ 63 จ.ศ. 1230 ว่าด้วยให้ข้าหลวงนำเงินหัวเมืองออกไปส่งเมืองภูเก็ต, กจข. ร.5 กท. เล่มที่ 2 เลขที่ 20 จ.ศ. 1232 ว่าด้วยตั้งหลวงบำรุงจีนประชาชนภาษาจีนประเทศนายอำเภอจีนเมืองตะกั่วป่า, เลขที่ 21 จ.ศ. 1232 ว่าด้วยตั้งหลวงบำรุงจีนประชาชนหลวงพิทักษ์จีนประชานายอำเภอหลวงอำนาจเขตรสิงขร ปลัดจีน หลวงพิเทศจินารักษ์ หลวงขจรจีนสกล นายอำเภอจีน หลวงอรามาตราครเขตรปลัดจีนเมืองภูเก็ต

ถึงกระนั้นก็ยังไม่สามารถแก้ปัญหาการวิวาทของอั้งยี่ได้โดยเด็ดขาด¹

ค. การประสานงานด้านการจัดเก็บภาษีอากรในหัวเมืองภาคใต้ ภาษีอากรในหัวเมืองที่จะกล่าวต่อไปนี้ หมายถึงภาษีที่เจ้าหน้าที่ของรัฐเป็นผู้จัดเก็บเอง เช่น อากรค่านา อากรสวน เงินผูกปี้จีน และภาษีที่ให้เอกชนรับไปจัดเก็บ ซึ่งขึ้นกรมราชการอื่น ๆ ไม่ได้ขึ้นกรมพระกลาโหม เช่น อากรบ่อนเบี้ยไทยจีนขึ้นกรมพระคลังสินค้า อากรสุราหัวเมืองขึ้นกรมพระคลังมหาสมบัติ ส่วนภาษีที่กรมพระกลาโหมได้รับบังคับการ เช่น ภาษีเงิน ภาษีร้อยชักสาม อากรสุรารุงเจา นั้น จะกล่าวโดยเฉพาะในตอนหน้าที่ด้านการจัดเก็บภาษีอากร

การจัดเก็บภาษีอากรในหัวเมืองภาคใต้ สมุหพระกลาโหมมีหน้าที่ประสานงานให้การจัดเก็บดำเนินไปได้อย่างสะดวกเรียบร้อย ในเรื่องภาษีที่เจ้าหน้าที่ของรัฐเป็นผู้จัดเก็บเองนั้น เมื่อถึงเวลาที่รัฐจะส่งเจ้าหน้าที่ไปเก็บภาษีอากร สมุหพระกลาโหมจะมีสารตราแจ้งไปยังหัวเมืองต่าง ๆ ภายใต้บังคับบัญชาให้ทราบโดยทั่วกัน ถึงกำหนดเวลาที่ข้าหลวงจะเดินทางไปเก็บภาษีอากรพิทักษ์ตราภาษีอากร รายชื่อข้าหลวง และกำชับให้เจ้าเมืองกรมการให้ความร่วมมือกับข้าหลวง ข้าหลวงที่จะออกไปเก็บภาษีอากรหัวเมืองภาคใต้นั้น มักจะมีข้าหลวงจากกรมพระกลาโหมออกไปกับข้าหลวงของกรมที่มีหน้าที่จัดเก็บภาษีชนิดนั้นโดยตรง ทั้งนี้คงจะเพื่ออำนวยความสะดวกให้ข้าหลวงจากกรมอื่น นอกจากนั้น

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ผู้สนใจศึกษาเรื่องนโยบายของรัฐบาลที่มีต่ออั้งยี่ โปรดดู ศุภรัตน์ เดิศจานิชย์กุล, "สมาคมลับอั้งยี่ในประเทศไทย พ.ศ. 2367 - 2453," บทที่ 6

ยังเป็นทางหารรายได้ให้ขุนนางในกรมพระกลาโหม เนื่องจากจะได้เงินค่าแรงและส่วนแบ่งจากเงินภาษีอากรที่เก็บได้อีกด้วย¹

สำหรับภาษีอากรที่เอกชนได้รับไปจัดเก็บในหัวเมืองภาคใต้นั้น ถ้าเป็นภาษีที่ขึ้นกรมอื่นแล้ว สมุหพระกลาโหมจะเกี่ยวข้องแต่ในการออกสารตราบังคับ เอกชนผู้ใดเป็นเจ้าของภาษีนายอากร แจงให้เจ้าเมืองและกรมการทราบ ผู้ที่ถือการท่วภาษีซึ่งไม่ได้ขึ้นกรมพระกลาโหมในหัวเมืองภาคใต้ ไม่ต้องยื่นประมูลที่กรมพระกลาโหม แต่ให้ยื่นประมูลที่

¹ กช. จดหมายเหตุนครบาลที่ 3 เลขที่ 14 จ.ศ. 1191 ร่างสารตราถึงพระยาเพชรบุรี พระยาราชบุรี พระยานครเขื่อนขันธ์ เรื่องตั้งพิศัดภาษีอากรสวน, เลขที่ 124 จ.ศ. 1211 ใบบอกพระยานครศรีธรรมราชเรื่องจัดเก็บอากรค่าน้ำและจ่ายเงินส่วนลด, กช. ร.4 กท. เล่มที่ 4 เลขที่ 10 จ.ศ. 1213 ว่าด้วยตั้งข้าหลวงเสนาออกไปเค้นประเมินนาหัวเมือง, กช. จดหมายเหตุนครบาลที่ 3 เลขที่ 128 จ.ศ. 1208 ข้าหลวงผูกปีเมืองปทุม, เลขที่ 89 จ.ศ. 1211 ใบบอกพระยาวิชิตชาญณรงค์ พระปรานบุรี ถึงหมื่นสนิทสมบัติส่งเงินผูกปีขอมือจีน, กช. ร.4 กท. เล่มที่ 2 หน้า 148 - 152 จ.ศ. 1214 ว่าด้วยให้ข้าหลวงแลผู้วาระการผูกปีขอมือจีนเรียกเงินค่าแรง, ร.5 กท. เล่มที่ 22 เลขที่ 2 จ.ศ. 1241 ประกาศผูกปีขอมือจีน, เล่มที่ 46 เลขที่ 11 จ.ศ. 1247 ให้ข้าหลวงออกไปผูกปีขอมือจีนเมืองชั้นใน 6 เมือง

เงินค่านาและค่าผูกปีจีนในหัวเมืองภาคใต้อย่างเมืองที่อยู่ห่างไกลมาก ก็ให้เจ้าเมืองจัดตั้งเสนากรมการเก็บเอง เช่น สงขลา ตะกั่วป่า ภูเก็ต พังงา นครศรีธรรมราช กช. จดหมายเหตุนครบาลที่ 3 เลขที่ 185 จ.ศ. 1202 ใบบอกพระยาบริรักษ์ภูธรให้หลวงเทพโยธาคุมเงินผูกปีขอมือจีน, กช. ร.5 กท. เล่มที่ 14 เลขที่ 74 จ.ศ. 1238 ว่าด้วยให้ผู้วาระการเมืองแต่งกรมการกำกับเสนาเค้นประเมินนา, เล่มที่ 20 เลขที่ 13 จ.ศ. 1241 ว่าด้วยเร่งให้ส่งเงินปีจีน 6 เมือง

กรมซึ่งได้ว่าภาษีชนิดนั้น ๆ¹ เช่น เงินเนี้ยมท้องการทำอากรสุราเมืองไชยา ก็มาขอประมูลที่กรมพระคลังมหาสมบัติซึ่งได้ว่าอากรสุราหัวเมือง เจ้าพนักงานกรมพระคลังมหาสมบัติจะนำเรื่องกราบบังคมทูล เมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เงินเนี้ยมได้เป็นนายอากรสุราแขวงเมืองไชยาแล้ว สมุหพระกลาโหมจึงส่งสารตราบังคับเงินเนี้ยมเป็นที่ขุนเทพอากรไปยังเมืองไชยา แจงให้เจ้าเมืองกรมการทราบก่อน หลังจากนั้นจึงมีสารตราอธิบดีกรมพระคลังมหาสมบัติและหนังสือเจ้าจำนวนตั้งเงินเนี้ยมเป็นนายอากรไปถึงเจ้าเมืองและกรมการอีกที่หนึ่ง² ในการออกสารตราบังคับเจ้าภาษีนายอากรก็เป็นเช่นเดียวกับการออก

¹ กจข. ร.4 กท. เล่มที่ 4 เลขที่ 6 จ.ศ. 1213 ว่าด้วยนำตั้งนายอากรบ่อนเบี้ยไทยจีน, เลขที่ 7 จ.ศ. 1213 ว่าด้วยนำตั้งนายอากรตลาด, เล่มที่ 8 เลขที่ 1 จ.ศ. 1216 ว่าด้วยตั้งนายอากรบ่อนเบี้ยไทยจีน, เลขที่ 2 จ.ศ. 1216 ว่าด้วยนำตั้งเจ้าภาษีเนื้อปลาเค็ม, เลขที่ 4 จ.ศ. 1216 ว่าด้วยนำตั้งเจ้าภาษีไต้ชันน้ำมันยาง แต่ถ้านคนที่อยู่ในสังกัดกรมพระกลาโหมต้องการยื่นเรื่องกราขอประมูลภาษีรายใหม่ที่ไม่เคยมีมาก่อนเลยจะมาขึ้นกับกรมพระกลาโหมก็ได้ ดู ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 (พ.ศ. 2394 - 2400), หน้า 198 - 199.

² กจข. ร.4 กท. เล่มที่ 4 เลขที่ 5 จ.ศ. 1213 ว่าด้วยนำตั้งนายอากรสุราเจ้าจำนวน คือ พนักงานที่ต้องคอยรับผิดชอบดูแลกวคชันให้เจ้าภาษีส่งเงินและถ้าเกิดปัญหาเกี่ยวกับการภาษี เช่น คดีราษฎรฟ้องว่าเก็บเกินพิศัก หรือราษฎรไม่ยอมเสียภาษีอากรก็ต้องให้เจ้าจำนวนชำระ ดู ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 (พ.ศ. 2405 - 2406), หน้า 148. และ กจข. ร.4 กท. เล่มที่ 30 เลขที่ 85 จ.ศ. 1227 ให้ข้าหลวงออกไปชำระอากรค่าน้ำเมืองราชบุรี

สารตราตั้งเจ้าเมือง กรมพระกลาโหมจะได้ค่าทราน้ำตั้งตามธรรมเนียม ค่าทราน้ำตั้งเจ้าภาณินายอากรนี้ไคณับละซึ่งหนึ่ง¹

การส่งเงินภาษีอากรที่เก็บได้จากหัวเมืองนั้น ภาษีที่เจ้าหน้าทีของรัฐไปจับเก็บเอง ข้าหลวงที่ออกไปจับเก็บก็ต้องมอบเงินให้เจ้าเมืองใส่คลังที่ตราประทับครั้งเก็บไว้เพื่อส่งต่อมายังกรุงเทพฯ² ส่วนภาษีที่ให้เอกชนประมูลผูกขาดไปหา เจ้าเมืองต้องเร่งรัดเอาจากเจ้าภาณินายอากร แล้วให้กรมการคมนาเงินมากรุงเทพฯ เช่นกัน³ โดยจะมาวางเวรที่กรมพระกลาโหมก่อน ทางกรมพระกลาโหมจะตรวจสอบบัญชีจำนวนเงินภาษี

¹ กจช. ร.5 ค. 14/5 กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 20 มกราคม ร.ศ. 111 (พ.ศ. 2435) นอกจากค่าทราน้ำตั้งเสียให้กรมที่บังคับหัวเมืองแล้ว เจ้าภาษีต้องเสียค่าตราตั้งให้กรมที่ได้บังคับภาษีอีก 1 ซึ่งด้วย ค่าตรานี้นับเป็นรายได้ทางหนึ่งของอธิบดีกรมต่าง ๆ เมื่อครั้งเจ้าพระยาพลเทพ (เอี่ยม ชูโต) ได้ว่าที่เสนาบดีกรมนาในรัชกาลที่ 4 นั้น อยู่ในตำแหน่งเพียง 2 เดือนเต็ม ก็ถึงอสัญกรรม มีผู้เปรียบระยะเวลาที่อยู่ในตำแหน่งว่าสั้นมาก โดยเน้นว่า "ไค้ค่าตราเพียง 30 คำลึงเท่านั้น" กุณัฎฐวุฒิ สุทธิสงคราม, 27 เจ้าพระยา (พระนคร : โรงพิมพ์แพร่การช่าง, 2510)

² กช. จกหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เลขที่ 89 จ.ศ. 1211 ใบบอกพระวิจิตรวงศ์พระปรานบุรีบอกส่งเงินผูกบี่ข้อมือจีน, เลขที่ 185 จ.ศ. 1202 ใบบอกพระยาบวรวิทย์ภุชโรให้หลวงเทพโยธาถือบอกคมนาเงินผูกบี่จีน, กจช. ร.4 กท. เล่มที่ 2 หน้า 59 จ.ศ. 1214 ว่าด้วยตั้งข้าหลวงเสนาออกไปเดินประเมินนาหัวเมือง

³ "เรื่องตั้งเจ้าพระยาณรงค์ศรีธรรมราช ประชุมพงศาวดารภาคที่ 2," ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ, 1 : 480, 486, 494 - 495. สมเด็จเจ้า กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, "ตำนานเมืองระนอง ประชุมพงศาวดารภาคที่ 50," ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ, 12 : 391 - 396.

อาคารที่ขึ้นเมืองนั้นว่ามีมากน้อยเท่าใด ส่งมาถูกต้องหรือไม่ ค้างอยู่เท่าใด แล้วจึงให้นายเวรหรือเสมียนตราพากรมการจากหัวเมืองคุมเงินไปส่งเจ้าพนักงานกรมพระคลังให้ตรวจรับนับไว้ให้เรียบร้อย แล้วจึงมีสารตราสมุหพระกลาโหมแจ้งให้เจ้าเมืองทราบว่าได้ส่งเงินภาษีอากรมาจำนวนเท่าใด และได้มอบให้เจ้าพนักงานกรมพระคลังแล้ว ถ้ายังค้างอยู่ ค้างอยู่จำนวนเท่าใด ให้เร่งรัดส่งมาให้ครบ¹

นอกจากการประสานงานในด้านการนำคั้ง เจ้าภาษีนายอากรข้าหลวงของกรมต่าง ๆ ที่ไปจัดเก็บภาษีเอง แจ้งกำหนดการเก็บภาษีอากรของหลวง และการส่งเงินภาษีอากรหัวเมืองภาคใต้แล้ว ถ้าเกิดคดีความระหว่างเจ้าภาษีนายอากรกับราษฎรสมุหพระกลาโหมจะออกหนังสือให้ข้าหลวงจากกรมพระคลังฯ ที่จะไปชำระคดีความถือไปถึงเจ้าเมืองกรมการให้อำนวยความสะดวกแก่ข้าหลวง² การที่สมุหพระกลาโหมต้องมีสารตรากำกับไปด้วยเสมอ นั้น เพราะเป็นประเพณีแต่โบราณให้หัวเมืองขึ้นกรมใดพึงบังคับบัญชาแต่เจ้ากระทรวงกรมนั้น³

¹ กทช. จดหมายเหตุนครบาลที่ 3 เลขที่ 45 จ.ศ. 1211 ใบบอกนำส่งเงินอากรต่าง ๆ เมืองสงขลา, กจช. ร. 4 กท. เล่มที่ 6 เลขที่ 37 จ.ศ. 1215 สารตราว่า ค่วยคอบเงินภาษีผลประโยชน์อากรบ่อนเบี้ยเมืองสงขลา, เล่มที่ 4 หน้า 155 - 156 ว่า ค่วยคอบอากรที่บ่อนเมืองระนอง; หน้า 156 ว่า ค่วยคอบที่บ่อนอากรแลของถวายเมืองหลังสวร, กทช. จดหมายเหตุนครบาลที่ 5 มัดที่ 166 เล่ม 6 บัญชีส่งภาษีอากรขึ้นกรมพระกลาโหม (จ.ศ. 1231 - 1235)

² กจช. ร. 4 กท. เล่มที่ 30 เลขที่ 35 จ.ศ. 1227 ให้ข้าหลวงออกไปชำระอากรค่าน้ำเมืองราชบุรี, เลขที่ 87 จ.ศ. 1227 ให้ข้าหลวงออกไปชำระค่าน้ำเมืองเพชรบุรี

³ กจช. ร. 5 กท. เล่มที่ 37 เลขที่ 150 จ.ศ. 1249 เรื่องทรงมีพระราชดำรัสสั่งว่า เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ ที่สมุหพระกลาโหมขอพระราชทานผ่อนราชการเพราะป่วย จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาพลเทพเกษตราธิบดีที่ว่าการแทนสมุหพระกลาโหม และให้มีหนังสือไปยังหัวเมืองต่าง ๆ จะต้องใช้ตราตำแหน่งเกษตราธิบดี

เมื่อพิจารณาการบริหารงานของ สมุหพระกลาโหมในตำแหน่งการปกครองแล้ว จะเห็นได้ว่าแม่สมุหพระกลาโหมจะดำเนินการปกครองหัวเมืองภาคใต้จากกรุงเทพฯ ซึ่งอยู่ห่างไกลหัวเมืองต่าง ๆ เหล่านั้นมาก แต่ก็สามารถสอดส่องดูแลความเคลื่อนไหวของหัวเมืองต่าง ๆ ได้พอสมควร ดังจะเห็นได้จากการพิจารณาชำระคดีสินเจ้าเมืองกรมการที่บกพร่องต่อหน้าที่

เหตุการณ์หนึ่งซึ่งเป็นตัวอย่างที่แสดงว่าสมุหพระกลาโหมมีความสามารถในการสอดส่องดูแลความเคลื่อนไหวของเจ้าเมืองกรมการหัวเมืองที่อยู่ห่างไกลคือ เมื่อ พ.ศ. 2394 กรมการเมืองสงขลาทำใบบอกเข้ามารายงานสมุหพระกลาโหมว่า โจรสลักปล้นเมืองสงขลาแต่ปิดบังความส่วนหนึ่งที่ว่า ผู้ช่วยรักษาราชการเมืองถูกโจรสลักจับตัวไป ต้องเสียค่าไถ่เป็นเงินจำนวนมาก พระยาสงขลาซึ่งเวลานั้นเข้ามาอยู่ ณ กรุงเทพฯ ได้รับทราบความจริงทั้งหมดจากกรมการเมืองสงขลา ก็กลับช่วยปิดบังอำพรางความนี้เสีย อย่างไรก็ตาม สมุหพระกลาโหมก็ทราบเรื่องราวข้อเท็จจริงทั้งหมด และลงโทษเจ้าเมืองสงขลาโดยทำทัณฑ์บนไว้¹

การที่สมุหพระกลาโหมรู้เรื่องราวความเคลื่อนไหวของหัวเมืองต่าง ๆ ได้ เนื่องจากสาเหตุหลายประการ ประการแรก สมุหพระกลาโหมมีอำนาจแต่งตั้งกรมการผู้ใหญ่ เช่น ปลัด รองปลัด ในหัวเมืองต่าง ๆ และภายหลังยังได้อำนาจในการตั้งกรมการอื่น ๆ อีกด้วย ตามพระราชกำหนดใหม่ นั้น ให้ผู้ที่จะได้รับตำแหน่งเข้ามากรุงเทพฯ เพื่อทำความรู้จักกับมุลนายผู้แต่งตั้งตนเอง² ด้วยวิธีนี้จึงเปิดโอกาสให้กรมการเมืองเหล่านี้ได้รู้จักมักคุ้นกับสมุหพระกลาโหมและขุนนางอื่น ๆ ในกรม และรับรู้ออกจากเจ้าเมืองซึ่งเป็นนายโดยตรงแล้ว ยังมีผู้บังคับบัญชาที่กรุงเทพฯ ซึ่งสามารถจะติดต่อร้องเรียน

¹ กหข. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 เลขที่ 33 จ.ศ. 1213 หนังสือทัณฑ์บนว่าด้วยพระยาสงขลาทำทัณฑ์บนต่อเจ้าคุณจางวางพระคลังสินค้า และเรื่องอนุรักษภูเบศท์หาความผิด

² "พระราชกำหนดใหม่ ข้อ 44," กฎหมายตราสามดวง, 5 : 368.

เรื่องราวต่าง ๆ ได้ ถ้าเกิดปัญหาขัดข้องกับเจ้าเมือง ก็จะเห็นว่า มีกรมการหลายเมือง
ที่แข็งข้อกับเจ้าเมือง และทำเรื่องรายงานความผิดของเจ้าเมือง เข้ามาให้สมุหพระกลาโหม
ชำระคดีสิน¹ การที่กรมการรู้ว่าตนมีผู้บังคับบัญชาสองนายนั้น เป็นประโยชน์ต่อการปกครอง
ได้เฉพาะบางเมือง แต่เมืองที่มีกรมการเป็นบุตรหลานญาติพี่น้องเจ้าเมืองแล้ว คงจะไม่
เป็นผลนัก²

ประการที่สองคือ เจ้าเมืองหนึ่งอาจจะรายงานเรื่อง ของอีกเมืองหนึ่ง เข้ามา
ด้วยเหตุที่มีความขัดแย้งวิวาทกันเอง หรือได้รับผลกระทบกระเทือนจากการกระทำของอีก

¹ กจข. ร.4 กท. เล่มที่ 11 เลขที่ 45 จ.ศ. 1218 คอบพระยาเทพราชขุน
ว่าควยให้เจ้าพระยานครฯ มาช่วยชำระหลวงชำระความพระยาไชยา, เลขที่ 47 จ.ศ. 1218
ให้พระยาชุมพรคนใหม่มาช่วยชำระความพระยาไชยา, เลขที่ 50 จ.ศ. 1218 ให้ชำระหลวง
ออกไปฟ้องชำระพระยาไชยา. กจข. ร.5 กท. เล่มที่ 20 เลขที่ 23 จ.ศ. 1241
ว่าควยพระราชนานสัญญาบัตรพระยาไชยา, กจข. ร.5 กท. เล่มที่ 26 จ.ศ. 1241 -
1242 ถึงพระสัจจาภิรมย์แมกกองให้ไปตามถ้อยคำพระอนุรักษภูมบุตรผู้ช่วยราชการประกาศ
พระราชนานโทษผู้ร้ายบุตรภรรยาผู้ร้าย ณ เมืองสงขลา

² มีหลายเมืองที่กรมการผู้ใหญ่ล้วนเป็นบุตรหลานญาติเจ้าเมือง เช่น เมืองนคร-
ศรีธรรมราช สงขลา พัทลุง ดู เรื่องเมืองนครศรีธรรมราช (กรุงเทพฯ : อมรรการพิมพ์,
2512), "พงศาวดารเมืองสงขลา ประชุมพงศาวดารภาคที่ 3," ประชุมพงศาวดาร
ฉบับหอสมุดแห่งชาติ, 2. "พงศาวดารเมืองพัทลุง ประชุมพงศาวดารภาคที่ 15,"
ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ, 5.

ในสมัยอยุธยา มีการส่งยกกระบัตรออกไปสอดส่องความเคลื่อนไหวของเจ้าเมือง
กรมการ แต่ยกกระบัตรเป็นตำแหน่งที่กรมวังแต่งตั้งออกไป มีเรื่องราวอย่างใดก็รายงาน
เข้ามายังกรมวัง ไม่ได้รายงานเสนาบดีผู้ปกครองหัวเมือง ดู "พระไอยการอาญาหลวง,"
กฎหมายตราสามดวง, 4 : 98 - 101. และ "พระราชกำหนดเกล้า ข้อ 23,"
กฎหมายตราสามดวง, 5 : 38 - 43.

ฝ่ายหนึ่ง ส่วนใหญ่แล้วจะเป็นเมืองที่มีเขตแดนติดต่อกัน¹ ประการที่สาม เนื่องจากพวกราษฎรที่เสียผลประโยชน์ทำเรื่องราวฟ้องร้องมา สมุหพระกลาโหมจึงทราบความเป็นไปต่าง ๆ ในหัวเมืองได้

ประการที่สี่คือ การส่งข้าหลวงออกไปหัวเมืองต่าง ๆ เป็นครั้งคราว เช่น ส่งข้าหลวงไปทำบัญชีสักเดก หรือออกไปช่วยปราบกบฏ ตั้งแต่รัชกาลที่ 3 เป็นต้นมา สมุหพระกลาโหมได้ใช้วิธีการนี้มากขึ้น ทั้งนี้เนื่องจากเกิดความไม่สงบภายในหัวเมืองภาคใต้ การกบฏของหัวเมืองประเทศราชมลายูเมื่อ พ.ศ. 2373 และ 2381 การจลาจล รุญวายของพวกฮังยี ตั้งแต่ พ.ศ. 2410 เป็นต้นมา ซึ่งเจ้าเมืองภาคใต้ไม่สามารถปราบปรามได้ตามลำพัง จำเป็นต้องส่งข้าหลวงคุมกำลังจากกรุงเทพฯ ไปช่วยเหลือ นอกจากนี้ ความหวาดระแวงภัยคุกคามจากลัทธิจักรวรรดินิยมตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ 3 และความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจในหัวเมืองชายทะเลตะวันตกในรัชกาลที่ 4 ทำให้ส่วนกลางต้องคำนึงนโยบายเข้าไปควบคุมดูแลหัวเมืองใกล้ชิดขึ้น

นอกจากนี้จะเห็นได้ว่าสมุหพระกลาโหมตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา ได้เอาใจใส่ปฏิบัติงานสอดส่องดูแลหัวเมืองภาคใต้อย่างใกล้ชิด ประกอบกับทางกรุงเทพฯ มีรัฐบาลที่มั่นคง ไม่ประสบปัญหาในด้านการสืบราชสมบัติ แย่งชิงอำนาจภายใน สามารถพัฒนากิจการทหารเรือให้ทันสมัย มีเรือรบกลไฟไถ่น้ำมันไครวคเร็ว และรัฐบาลผูกขาดการซื้ออาวุธจากต่างชาติได้แก่ผู้เดียวตามสนธิสัญญาที่ทำไว้กับชาติต่าง ๆ² มีส่วนเอื้ออำนวยให้สมุหพระกลาโหมปฏิบัติงานได้อย่างเต็มที่

¹ กจ. ร.4 กท. เล่มที่ 19 เลขที่ 47 จ.ศ. 1222 ให้ข้าหลวงกองสักข่าระ ความบูรายปล้นเมืองสงขลา พัตลุง, ร.5 กท. เล่มที่ 2 เลขที่ 61 จ.ศ. 1231 - 1232 ให้หลวงพิพิธพันเทไปตรวจกำน้า, เล่มที่ 14 เลขที่ 75 จ.ศ. 1237 - 1238 ให้พระสัจจา พิรมย์ศักดิ์นิความ { พระยากาญจนบุรี
พระศรีสวัสดิ์

² Noel Alfred Battye, "The Military, Government and Society in Siam, 1868-1910 : Politics and Military Reform During the Reign of King Chulalongkorn," p. 75.

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ที่สมุห-
พระกลาโหม ได้เดินทางไปตรวจราชการในหัวเมืองภาคใต้ด้วยตนเอง เมื่อ พ.ศ. 2404¹
นับเป็นครั้งแรกที่สมุหพระกลาโหมเดินทางไปภาคใต้เพื่อตรวจราชการอย่างแท้จริง ก่อน
หน้านั้น สมุหพระกลาโหมจะเดินทางไปหัวเมืองภาคใต้ ก็ต่อเมื่อมีเหตุการณ์พิเศษ เช่น
มีศึกสงคราม ภัย หรือลงไปควบคุมการศึกเล็ก

ถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมุหพระกลาโหมพยายาม
ดูแลหัวเมืองภาคใต้ให้ใกล้ชิดยิ่งขึ้น ใน พ.ศ. 2417 ได้ดำเนินการแต่งตั้งข้าหลวงจาก
กรมพระกลาโหมไปดำรงตำแหน่งข้าหลวงประจำเมืองภูเก็ต และช่วยแก้ปัญหาให้เมือง
อื่น ๆ ในเขตหัวเมืองตะวันตกในยามเกิดเหตุร้ายแรง² ต่อมา พ.ศ. 2421 ได้ตั้งตำแหน่ง
ข้าหลวงใหญ่ประจำหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกขึ้น มีอำนาจบังคับบัญชาหัวเมืองฝ่ายทะเล
ตะวันตกทั้งปวง ส่วนในแถบหัวเมืองฝั่งทะเลตะวันออกนั้น แม้จะไม่มีผู้ใดเป็นข้าหลวง
ประจำ แต่ถาเกิดเหตุกับชนเมืองใด ทางการก็จะส่งข้าหลวงออกไประงับเหตุการณ์³

¹ กทข. จดหมายเหตุการณ์รัชกาลที่ 4 เลขที่ 129 จ.ศ. 1223 ประกาศแต่งตั้งเรือรบ
ออกไปลาดตระเวนตรวจราบ้านเมืองตามชายฝั่งทะเลฝ่ายตะวันตกและตะวันออก ในบังคับ
บัญชาของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสหัวเมืองภาคใต้เมื่อ พ.ศ.
2402 ในครั้งนั้นเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ได้โดยเสด็จพระราชดำเนิคด้วย

² กจข. ร.5 กท. เล่มที่ 12 เลขที่ 8 จ.ศ. 1237 ให้เจ้าหมื่นเสมอใจราช
บริวีไกรระหัดเป็นข้าหลวงออกไปจัดการรักษาผลประโยชน์แผ่นดิน ณ เมืองภูเก็ต จมื่น
เสมอใจราช (ชั้น บุนนาค) ท่านนี้เป็นบุตรเขยของพระยาวิชิตสงคราม เจ้าเมืองภูเก็ตคน
ก่อนผู้เป็นบิดาของพระยาภูเก็ตในเวลานั้นด้วย ดู สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ,
สาส์นสมเด็จ, 6 : 207 - 208.

³ ฤกษ์คัน เลิศพานิชย์กุล, "สมาคมลับฮังยีในประเทศไทย พ.ศ. 2367 - 2453,"
หน้า 166.

3. การปกครองเมืองประเทศราชในแหลมมลายู หัวเมืองปัตตานี ไทรบุรี กลันตัน และตรังกานู เป็นประเทศราชของกรุงรัตนโกสินทร์มาตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ในการปกครองหัวเมืองประเทศราชในแหลมมลายูคอนบนนี้ทางการกรุงเทพฯ ปกครองอย่างหลวม ๆ เจ้าเมืองมีอำนาจสิทธิขาดและเป็นอิสระเต็มที่ ในการปกครองกิจการภายใน การศาล และการเก็บภาษีอากร¹ ข้อผูกพันที่หัวเมืองประเทศราชบนแหลมมลายูมีต่อกรุงเทพฯ คือ ต้องส่งเครื่องราชบรรณาการต้นไม้ทองคำต้นไม้เงินมาถวายสามปีครั้งหนึ่ง² การแต่งตั้งเจ้าเมืองต้องได้รับความเห็นชอบจากกรุงเทพฯ ซึ่งตามปกติทางกรุงเทพฯ ก็จะเลือกผู้ที่กรมการขุนนางเมืองนั้นเห็นใจให้เป็น³ ถ้าเกิดความวิวาทกับเมืองอื่น หรือเกิดปัญหาภายในหมู่ผู้ปกครอง ต้องบอกเข้ามาให้ทางกรุงเทพฯ พิจารณาตัดสิน⁴ และในคราวที่จำเป็น เช่น มีศึกสงคราม ต้องส่งกำลังคนมาช่วยตามที่กรุงเทพฯ ต้องการ⁵ ส่วนกรุงเทพฯ มีพันธะที่จะต้องรับผิดชอบความเป็นระเบียบเรียบร้อย

¹ กษ. จกหมายเทศรัชกาลที่ 4 เลขที่ 136 จ.ศ. 1227 หนังสือถึงหลวงสยามานุเคราะห์ที่ กรุงสุลตยามเมืองร่างกุ้ง เรื่องเมืองขึ้นกรมมหาดไทยกระลาโหมกรมท่า

² หัวเมืองประเทศราชฝ่ายเหนือ ลาว และเขมร ต้องส่งเครื่องราชบรรณาการทุกปี

³ เรื่องเดียวกัน. และ "พงศาวดารเมืองกลันตัน, พงศาวดารเมืองตรังกานู และพงศาวดารเมืองไทรบุรี ประชุมพงศาวดารภาคที่ 2," ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ, 1 : 565, 549, 519.

⁴ กษ. จกหมายเทศรัชกาลที่ 4 เลขที่ 136 จ.ศ. 1227 และ กจข. ร.4 กท. เล่มที่ 22 เลขที่ 38 จ.ศ. 1223 หนังสือตอบพระยาตรังกานูว่าด้วยของถวายและพระราชทานเรือสำปั้นแกง

⁵ "พงศาวดารเมืองไทรบุรี ประชุมพงศาวดารภาคที่ 2..." หน้า 521, 529. และ สมเด็จเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "อธิบายเรื่องพงศาวดารอันเป็นมูลเหตุแห่งจกหมายหลวงอุดมสมบัติ," จกหมายหลวงอุดมสมบัติ, หน้า 8.

ภายในหัวเมืองประเทศราช และป้องกันประเทศราชจากการรุกรานของต่างชาติ¹

เนื่องจากหัวเมืองประเทศราชในแหลมมลายูอยู่ห่างไกลจากกรุงเทพฯ มาก การคมนาคมติดต่อกันไม่สะดวก ดังนั้นในการปกครองดูแลเมืองประเทศราชเหล่านี้ แม้ว่าสมุหพระกลาโหมจะมีอำนาจในการบังคับบัญชา แต่ก็ได้ให้เจ้าเมืองนครศรีธรรมราช และเจ้าเมืองสงขลาเป็นผู้เฝ้าดูแลอย่างใกล้ชิด กล่าวคือ เมืองนครศรีธรรมราช ดูแลเมือง ไทรบุรีและถลันตัน เมืองสงขลา ดูแลเมืองปัตตานีและตรังกานู

เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชและสงขลา มีหน้าที่เลือกผู้สมควรเป็นเจ้าเมืองประเทศราช และนำเข้ามาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทรับพระบรมราชโองการแต่งตั้ง ณ กรุงเทพฯ ดูแลจัดส่งเครื่องราชบรรณาการจากประเทศราชให้เรียบร้อยตามกำหนด และถ้ามีปัญหาเกี่ยวกับหัวเมืองประเทศราช เช่น ความวุ่นวายภายใน การกบฏ ให้นำความเข้ามาแจ้งสมุหพระกลาโหมเพื่อกำเนินการต่อไป²

ในช่วงห้าสิบปีแรกของกรุงรัตนโกสินทร์ สมุหพระกลาโหมไม่ได้เกี่ยวข้องกับการปกครองหัวเมืองประเทศราชเหล่านี้นัก ปล่อยให้เป็นที่รับผิดชอบของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชและเจ้าเมืองสงขลา ไม่ว่าจะเป็นการเลือกแต่งตั้งเจ้าเมืองประเทศราชหรือการปราบปรามกบฏ เจ้าพระยามนตรีศรีธรรมราช (น้อย) เป็นผู้มีส่วนสำคัญในการ

¹ กทข. จดหมายเทศรัชกาลที่ 4 เลขที่ 136 จ.ศ. 1227 และ กจช. ร.4 กท. เล่มที่ 22 เลขที่ 38 จ.ศ. 1223

² กทข. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3 เลขที่ 12 จ.ศ. 1191 โบบอกเมืองสงขลา, เลขที่ 109 จ.ศ. 1201 เรื่องพระยาถลันตันขอกองทัพพระยาศรีพิทักษ์ไปช่วย, กจช. ร.5 ม. 2. 12ก/1 โบบอกเมืองสงขลา, "พงศาวดารเมืองตรังกานู ประชุมพงศาวดารภาคที่ 2," หน้า 547 - 548. "พงศาวดารเมืองปัตตานี ประชุมพงศาวดารภาคที่ 3," ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ, 2 : 14 - 15. สมเด็จเจ้า กรมพระยาดำรง-ราชานุภาพ, "อธิบายเรื่องพงศาวดารอันเป็นมูลเหตุแห่งจดหมายหลวงอุดมสมบัติ," หน้า 5 - 6, 12 - 13, 28.

ดูแลหัวเมืองมลายูในช่วงเวลานั้น หลังการปราบกบฏเมืองไทรบุรี พ.ศ. 2364 อิทธิพลของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ต่อหัวเมืองมลายูยิ่งเพิ่มขึ้น ก็จะทำให้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งบุตรเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) เป็นพระยาไทรบุรีแทนเจ้าเมืองไทรบุรีเชื้อสายเดิม¹ และเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ยังสามารถทำสัญญาปักเขตแดนไทรบุรีและปะระกับอังกฤษได้โดยตรง และไม่ไต่ส่งสัญญาที่ทำไว้มายังสมุหพระกลาโหมด้วย²

ในกรณีที่เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชและสงขลาไม่สามารถจัดการแก้ปัญหาหัวเมืองมลายูให้เรียบร้อยได้ เมื่อเกิดการกบฏถึง 2 ครั้ง ใน พ.ศ. 2373 และ 2381 ทางส่วนกลางยื่นมือเข้าจัดการแก้ไขเอง โดยมีสมุหพระกลาโหมเป็นผู้ดำเนินการ ปัญหาการกบฏในหัวเมืองมลายูจึงสงบลงได้ ในรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 แม้ว่าหัวเมืองประเทศราชมลายูจะยังคงขึ้นกับหัวเมืองใหญ่ทั้งสอง³ ทางกรุงเทพฯ ก็ดูแลใกล้ชิดขึ้น ทั้งนี้เป็นเพราะรัฐบาลไทยได้เล็งเห็นว่า รัฐบาลอังกฤษที่สิงคโปร์สนใจเรื่องการแบ่งเขตอิทธิพลในแหลมมลายูมาก และหวั่นเกรงการแทรกแซงของอังกฤษในดินแดนแถบนี้ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทางกรุงเทพฯ ระวังเรื่องการค้าที่หัวเมืองประเทศราชจะทำสัญญากับต่างประเทศมาก ด้วยอาจจะทำให้ไทยเสียผลประโยชน์ได้ จึงได้ส่งข้าหลวงจากกรมพระกลาโหมไปจัดการ

¹ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, "อธิบายเรื่องพงศาวดารอันเป็นมูลเหตุแห่งจดหมายหลวงอุคมสมบัติ," หน้า 5 - 28.

² กษ. จกหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เลขที่ 47 จ.ศ. 1209 เรื่องได้รับบอกข้อสัญญาปักเขตแดนเมืองไซ

³ ยกเว้นเมืองไทรบุรี ได้เป็นเมืองขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. 2415

ตั้งพิทักษ์ผู้ลี้ภัย และพิจารณาสัญญาที่หัวเมืองประเทศราชจะทำกับต่างชาติ¹ นอกจากป้องกันไม่ให้เกิดปัญหากระทบกระทั่งกับชาวต่างชาติเรื่องการค้าแล้ว ยังเป็นการควบคุมไม่ให้หัวเมืองประเทศราชทำสัญญาที่จะทำให้ไทยเสียผลประโยชน์ด้วย ในสมัยนี้ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ที่สมุหพระกลาโหมได้สร้างความสัมพันธ์อันดีกับบรรดาเจ้าเมืองประเทศราชหัวเมืองมลายู โดยช่วยเหลืออำนวยความสะดวกในการจำหน่ายสินค้าที่เจ้าเมืองประเทศราชส่งมาขายที่กรุงเทพฯ และช่วยซื้อสินค้ากลับไป ทั้งยังให้เจ้าเมืองและญาติผู้ใหญ่กู้ยืมเงินไปลงทุนค้าขายอีกด้วย²

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมุหพระกลาโหมยังคงดำเนินการนโยบายเดิมคือ ไม่แทรกแซงกิจการภายในของหัวเมืองประเทศราชมลายู หากควบคุมการติดต่อกับต่างประเทศ และระวังไม่ให้ประเทศราชดำเนินการทุกเป็นอิสระ ใน พ.ศ. 2412 เจ้าเมืองตรังกานูลอบส่งทูตคุมเครื่องราชบรรณาการไปยังประเทศอังกฤษ ขอให้ช่วยเหลือให้ตรังกานูเป็นเอกราช แต่กษัตริย์สยามที่สิงคโปร์สืบทราบและรับรายงาน

¹ กช. จดหมายเหตุนครบาลที่ 4 เลขที่ 68 จ.ศ. 1229 ตั้งพระยาเทพประชุนและพระพิเทศพานิชเป็นกงสุลสยาม ณ เมืองสิงคโปร์มีอำนาจเต็มในกฎ 4 ข้อ และ กจช. ร.4 กท. เล่มที่ 34 เลขที่ 39 จ.ศ. 1229 ว่าด้วยให้พระยาเทพประชุนพระพิเทศพานิชไปปรึกษาตรวจภาษีสินค้าเมืองกลันตัน ตรังกานู

² กจช. ร.4 กท. เล่มที่ 8 เลขที่ 84 จ.ศ. 1216 สารตราเจ้าพระยาอรรคมหาเสนาถึงพระยาตรังกานู, ร.4 กท. เล่มที่ 2 หน้า 267 - 268 จ.ศ. 1214 สำเนาท้องตราตอบเมืองตรังกานูส่งต้นไม้ทองเงินส่งของกำนันเครื่องราชบรรณาการ, ร.4 กท. เล่มที่ 27 เลขที่ 33 จ.ศ. 1226 หนังสือคำแปลหนังสือตงกูโนะเมืองตรังกานูยืมเงิน พม่าที่สมุหพระกลาโหม, เล่มที่ 30 เลขที่ 105 จ.ศ. 1227 ทอบตงกูโนะเมืองตรังกานูว่าด้วยยืมเงิน, กจช. ร.5 กท. เล่มที่ 2 เลขที่ 28 จ.ศ. 1231 คำแปลหนังสือร่างท้องตราตอบเมืองตรังกานูว่าด้วยส่งต้นไม้ทองเงินเครื่องราชบรรณาการของกำนันบ้านเสนาบตี (เนื้อความอ้างถึงเจ้าเมืองตรังกานูยืมเงินเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ในรัชกาลก่อน)

เข้ามา. เจ้าพระยาสุรวงศไวยวัฒน์ ที่สมุหพระกลาโหมจึงรีบติดต่อดีใจให้รัฐบาลอังกฤษทราบว่าเป็นประเทศราชของไทย ยังผลให้ความพยายามของกรุงกานูลัมเหลวไป¹ ดูเหมือนว่าหลังจากเหตุการณ์ครั้งนั้นแล้ว ทางส่วนกลางจะเข้มงวดในเรื่องการติดต่อกับต่างประเทศของหัวเมืองประเทศราชมากขึ้น เมื่อทูตอเมริกันเดินทางไปมอบของให้เมืองสายบุรี² ที่ได้ช่วยชีวิตกะลาสีชาวอเมริกันไว้ และถือโอกาสขอเครื่องศาสตราวุธพื้นเมือง ของ เมืองสายบุรี ไปแสดงที่พิพิธภัณฑ์ในสหรัฐอเมริกา ทางพระยาสายบุรีก็ตอบขายเพียงเพราะ "ไม่มีกระแสดั่งจะเหลือเกินไป กลัวผิดแลชอบ ต้องกราบเรียนถาม หนา" ที่สมุหพระกลาโหมให้คัดสิน³

อำนาจหน้าที่คานการศาล

อำนาจหน้าที่คานการศาลของสมุหพระกลาโหม มี 2 ประการ คือ

1. การว่าศาลอาญาในราชอาณาจักร
2. การชำระคดีความหัวเมืองในบังคับบัญชา

1. การว่าศาลอาญาในราชอาณาจักร การศาลส่วนกลางในสมัยก่อนนั้น การพิจารณาและตัดสินความทั้งหลายแบ่งเป็นหลายหน้าที่หลายกรม การรับฟ้องเป็นหน้าที่ของกรมรับฟ้อง ซึ่งเป็นกรมหนึ่งต่างหาก กรมรับฟ้องรับฟ้อง แล้วจะนำไปเสนอกกรมลูกขุน ซึ่งเป็นอีกกรมหนึ่งแยกต่างหากให้ตรวจฟ้องว่าฟ้องได้หรือไม่ แล้วกรมรับฟ้องจึงจ่ายฟ้องไปยังศาล

¹ กจช. ร.5 กท. เล่มที่ 2 เลขที่ 44 จ.ศ. 1214 คอริศปอนเตน 34 ฉบับ ว่าด้วยพระยาตรังกานูแคงให้ตนกุมหมัดอริฟินเป็นทูตไปกรุงลอนดอน

² เมืองสายบุรี แต่เดิมเป็นส่วนหนึ่งของหัวเมืองปัตตานี ในรัชกาลที่ 1 โปรดฯ ให้แยกหัวเมืองปัตตานีออกเป็นเมืองย่อย ๆ 7 เมือง ได้แก่ เมืองปัตตานี หนองจิก ยะลา รามันท์ ยี่หริ่ง สายบุรี และระแงะ คงขึ้นกับเมืองสงขลาทั้ง 7 เมือง

³ กจช. ร.5 ม. 2. 12ก/1 ใบบอกเมืองสงขลา พ.ศ. 2426

ต่าง ๆ แบ่งตามประเภทของความ เช่น ศาลนครบาล พิจารณาความนครบาล ปล้นฆ่าถึง
ตาย ศาลหลวง พิจารณาความอุทธรณ์หรือพิจารณาคดีที่ไม่เป็นธรรม ศาลแพ่ง
พิจารณาความว่าคดีสมประมาทกัน ทำร้ายร่างกายไม่ถึงตาย กู้หนี้ยืมสิน เป็นต้น
ศาลประเภทต่าง ๆ นี้จะสังกัดอยู่ในกรมใดกรมหนึ่ง เช่น ศาลนครบาลขึ้นอยู่กับกรมนครบาล
ศาลหลวงขึ้นอยู่กับกรมมหาดไทย ศาลแพ่งขึ้นกับกรมวัง ศาลต่าง ๆ เหล่านี้จะมีกระบวนการ
เป็นผู้พิจารณาชำระสืบพยานคำให้การโจทก์จำเลยบันทึกไว้ เมื่อกระบวนการชำระสืบพยาน
แล้ว ไม่มีอำนาจตัดสินชี้ขาดความผู้ใดผิดถูก ต้องส่งเรื่องไปให้กรมลูกขุนตัดสินชี้ขาดและ
วางบทลงโทษ แล้วจึงส่งให้กระบวนการไปยังคืบ¹

ศาลส่วนกลางที่ขึ้นกรมพระกลาโหมคือ ศาลอาญา² เป็นศาลที่พิจารณาคำระ
ความประเภทที่เข้มแข็งแก่กัน เช่น จับกุมคนมาลงโทษโดยไม่มีหมาย เพื่อบังคับเอา
ทรัพย์สินของผู้อื่นมาเป็นของตน³

แต่เดิมศาลอาญาแบ่งเป็น 2 ศาล คือ ศาลอาญาราช พิจารณาความอาญาที่
กระบวนการเป็นจำเลย ถูกกล่าวหาว่าเข้มแข็งแก่กันความเกาะกุมตัวเรียกเอาทรัพย์สิน

¹ธานีทร กรีวิเชียร, การปฏิรูประบบกฎหมายและการศาลในรัชสมัยพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระปิยมหาราช อนุสรณ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ
นายสงว ยารสเอก พ.ศ. 2511, หน้า 44. มนุ อุดมเวช "การปฏิรูปการศาลส่วนกลาง
ของกระทรวงยุติธรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" (วิทยานิพนธ์
การศึกษามหาบัณฑิต วิทยาลัยวิชาการศึกษาประสานมิตร, 2516), หน้า 31 - 45,
22 - 29. และ สมเด็จพระยาค้ำจวงราชานุภาพ, "ลักษณะการปกครองประเทศ
สยามแต่โบราณ," หน้า 25.

²พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชดำรัสทรงแถลงพระ
บรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน," หน้า 140.

³"พระธรรมนูญ," กฎหมายตราสามดวง, 1 : 162 - 163.

ขึ้นอยู่กับกรมมหาดไทย¹ อีกศาลหนึ่งคือ ศาลอาญานอก พิจารณาความอาญาที่จำเลยไม่ใช้
 กระลาการ (คงหมายถึงเป็นเจ้าพนักงานทั่วไป เช่น เสมียน พระท้าวเมธผู้คุม) ศาล
 อาญานอกนี้อยู่ในกรมพระกลาโหม² แต่ต่อมาศาลอาญาราชสุหาหายไป ไม่ปรากฏในหลัก
 ฐานใด ๆ ในฉันทกอลอมกลองซึ่งแต่งขึ้นใน พ.ศ. 2380 ครั้งรัชกาลพระบาทสมเด็จพระ
 นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวชื่อศาลต่าง ๆ ก็ไม่ได้เอ่ยถึงศาลอาญาราชสุหาเลย กล่าวถึงแต่
 ศาลอาญานอก ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะในเวลานั้นศาลอาญาราชสุหาถูกรวมกับศาลอาญานอก
 ก็เป็นได้³

ศาลอาญานอกนี้ เมื่อจะมีหนังสือไปนำตัวผู้ความมาพิจารณา ต้องใช้ตราพระ
 คชสีห์ของ สมุหพระกลาโหมประทับไป ส่วนขุนนางในกรมที่ทำหน้าที่นี้ศาลพิจารณาความ
 คือ ขุนประชาเสพ⁴

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสันนิษฐานว่า ที่ให้ศาลอาญา
 ขึ้นกรมพระกลาโหมคงเนื่องจาก "จะให้มีความอำนาจในการเกาะครองผู้คนให้แข็งแรงขึ้น
 เพราะความอาญาจำเลยยอมจะเป็นผู้มีความหรือเกาะกะโถมามาก"⁵ และแม้ว่าศาลนี้จะ
 ขึ้นกรมพระกลาโหม แต่สมุหพระกลาโหมก็ไม่มีอำนาจบังคับตัดสิน ต้องส่งเรื่องให้ลูกขุน
 ตัดสินทั้งสิ้น ตามระเบียบการศาลที่ปฏิบัติกันมา

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 174.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 176.

³ มนุ อุกุมเวช, "การปฏิรูปการศาลส่วนกลางของกระทรวงยุติธรรม...",
 หน้า 65 - 66. มนุ อุกุมเวช เสนอว่า ศาลอาญาราชสุหาจะรวมไปไว้ในความอุทธรณ์
 ศาลหลวงหรือความอุทธรณ์ศาลเสนาบดี

⁴ กฎหมายตราสามดวง, 1 : 162 - 163, 176.

⁵ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชดำรัสทรงแถลงพระ
 บรมราโชบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน," หน้า 141.

2. การชำระคดีความหัวเมืองไค้บังคับบัญชา งานศาลที่สมเด็จพระกลาโหม ใ้รับมอบหมายเป็นงานใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์ คือ การพิจารณาคดีความหัวเมืองภาคใต้ เช่น คดีความอุทธรณ์ตราการเจ้าเมืองกรมการ คดีนครบาล คดีวิวาทกัน เรื่องภาษีอากร การทำร้ายร่างกาย ซึ่งคดีความเหล่านี้แต่ก่อนเคยขึ้นกับศาลกรมอื่น ๆ

เพื่อให้เข้าใจเรื่องราวการพิจารณาคดีความหัวเมือง ของสมเด็จพระกลาโหม จึงจำเป็นต้องอธิบายขั้นตอนวิธีการพิจารณาคดีความในหัวเมืองอย่างย่อ ๆ พอสรุปได้ดังนี้

ในหัวเมืองเมื่อราษฎรเป็นความฟ้องร้องกัน จะทำหนังสือเรื่องราวฟ้องร้องไว้ที่ศาลากลาง กรมการผู้รับฟ้องจะนำเสนอเจ้าเมืองเพื่อลงคำสั่งให้กรมการชำระตามตำแหน่ง ตามกฎที่มีไว้ในพระธรรมนูญ เช่น ความนครบาลให้กรมการตำแหน่งเมืองชำระ ความเกี่ยวกับที่ดินให้ตำแหน่งนาชำระ บางคราวเจ้าเมืองอาจจะให้กรมการพิเศษชำระ สุกแล้วแต่จะมีคดีความมากน้อยเพียงใด เมื่อกรมการซึ่งได้เป็นตราการชำระความ บันทึกลงให้การ โจทก์จำเลย สืบพยานเรียบร้อยแล้ว จึงนำเสนอให้ศาลพิจารณาคดี¹

ศาลนี้ประกอบด้วย เจ้าเมืองและกรมการที่ไม่ได้เป็นตราการ ทำหน้าที่แทน ลูกขุน เนื่องจากลูกขุนซึ่งมีหน้าที่ตัดสินคดีนั้นอยู่ในกรุงเทพฯ ไกลเกินกว่าจะขอคำปรึกษา ได้สะดวก ศาลจึงจะเป็นผู้ตัดสินว่าฝ่ายใดผิดถูกแพ้นะ และควรลงโทษอย่างไรเอง² ในการลงโทษปรับผู้แพ้ เพื่อให้เจ้าเมืองกรมการปรับเอาตามอำเภอใจ สำหรับ

¹ "พระธรรมนูญ," กฎหมายตราสามดวง, 1 : 161 - 171, "พระราชกำหนดใหม่ข้อ 6 ห้ามยื่นฟ้องเป็นหนังสือ," กฎหมายตราสามดวง, 5 : 212 - 213, หลวงศรีวรวัตร, "วิธีการปกครองบ้านเมืองโบราณ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 15," หน้า 370-371.

² สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "ลักษณะการปกครองสยามแต่โบราณ," หน้า 25. ความหมายของศาลในหัวเมือง ไม่เหมือนศาลในส่วนกลาง ที่ทำหน้าที่เป็นตราการพิจารณาคดีถามสืบพยานคำให้การ โจทก์จำเลย ศาลในหัวเมืองทำหน้าที่แทนลูกขุนตัดสินคดี.

หัวเมืองที่อยู่ใกล้กัน ใช้เวลาเดินทางถึงกันในวันเดียว ให้ส่งคำพิพากษาไปให้เมืองใกล้เคียง เป็นผู้ปรับ แต่ถ้าอยู่ไกลจากหัวเมืองอื่นมาก ต้องใช้เวลาเดินทาง 2 - 3 คืนแล้วให้ว่ากล่าวในเมืองนั้นเอง โดยเจ้าเมืองยกกระบัตรกรมการต้องประชุมพร้อมกันจึงจะปรับได้¹

ทางส่วนกลาง อนุญาตให้เจ้าเมืองกรมการชำระคดีความฟ้องร้องกันได้ทุกประเภท เว้นแต่คดีที่ร้ายแรง หรือคดีแปลกพิเศษที่เจ้าเมืองไม่สามารถตัดสินได้ และคดีอุทธรณ์ฟ้องร้องเจ้าเมืองกรมการผู้ใหญ่ ให้บอกส่งเข้ามาพิจารณาตัดสินในราชธานี²

คดีร้ายแรงจะส่งเรื่องไปยังศาลที่กรุงเทพฯ ซึ่งใต้อำนาจชำระ เช่น คดีความนครบาลปล้นฆ่าที่ต้องเสียค่าปรับจำนวนมาก ส่งไปยังศาลกรมพระนครบาลชำระ³ คดีที่เจ้าเมืองตัดสินไม่ถูก ส่งมาที่อธิบดีกรมที่บังคับบัญชา ซึ่งจะส่งเรื่องต่อไปให้ลูกขุนปรึกษาตัดสิน⁴ ส่วนคดีความอุทธรณ์ที่ราษฎรฟ้องกล่าวโทษเจ้าเมืองปลัดยกกระบัตรกรมการผู้ใหญ่

¹พระราชกำหนดเกล้า ข้อ 21 ให้ส่งสำนวนไปปรับยังเมืองที่ปรับ, "กฎหมายตราสามดวง, 5 : 30 - 34. แต่ที่เมืองที่ล่ง หลวงศรีวรวัตร บันทึกว่า หลวงแพ่ง เป็นผู้วางเบี้ยปรับคู่ความ

²พระราชกำหนดเกล้า ข้อ 51 หัวเมืองบอกส่งความ, "กฎหมายตราสามดวง, 5 : 164, 166 - 167.

³บุญ อุดมเวช, "การปฏิรูปการศาลส่วนกลางของกระทรวงยุติธรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว," หน้า 69.

⁴กช. ร.4 กท. เล่มที่ 4 เลขที่ 217 จ.ศ. 1213 ว่าด้วยปลัดยกกระบัตรกรมการผู้ใหญ่ อำแดงแจ่มนายผู้เมืองเพชรบุรี, ร.5 ม. 2. 12ก/1 ไบบอกเมืองเพชรบุรี

ส่งเรื่อง ไปยังศาลอุทธรณ์ที่กรมมหาดไทยมีอำนาจบังคับบัญชา¹

จะเห็นได้ว่าในชั้นแรก กรมพระกลาโหมยังไม่มีอำนาจชำระคดีความหัวเมืองในบังคับเลย แต่ต่อมาในรัชกาลใดไม่ปรากฏ ทรงมีพระบรมราชานุญาตให้อธิบดีเจ้ากระทรวงที่ปกครองหัวเมืองรับเรื่องราษฎรฟ้องร้องกล่าวโทษเจ้าเมืองกรมการและตระลาการไม่ยุติธรรมได้. เป็นอันว่า สมุหพระกลาโหมใช้อำนาจในการพิจารณาตัดสินคดีความหัวเมืองแต่บัดนั้นมา เป็นผู้ตั้งขุนนางต่าง ๆ ในกรมให้ทำหน้าที่ตระลาการชำระคดีความเหล่านั้น และบังคับบัญชาตลอดไปจนถึงให้ถูกขุนปรึกษาวางมทลงโทษและปรับ²

---

¹แต่ก่อนกรมมหาดไทยได้ศาลอุทธรณ์ทั้งในกรุงและหัวเมือง เพราะฉะนั้นคดีความอุทธรณ์จากหัวเมือง ไม่ว่าจะจากภาคเหนือภาคใต้หรือตะวันออกก็ต้องส่งมาให้กรมมหาดไทยพิจารณาทั้งสิ้น

ระบบการศาลสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ถือว่า เมื่อศาลพิพากษาแล้วเป็นอันสิ้นสุด ราษฎรไม่สามารถฟ้องร้องระหว่างคู่ความในศาลชั้นสูง ๆ ขึ้นไปได้อีก เว้นแต่คู่ความฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดจะเห็นว่า เจ้าหน้าที่ผู้พิพากษาระลาการที่เกี่ยวข้องกับคดีของตนไม่ให้ความยุติธรรม ก็อาจจะฟ้องร้องเจ้าพนักงานเจ้าหน้าที่ได้ต่อศาลอุทธรณ์ เพราะฉะนั้นคดีอุทธรณ์ในสมัยก่อนจึงหมายถึง คดีความที่ฟ้องร้องว่าตระลาการผู้พิพากษาไม่ยุติธรรมเท่านั้น ในหัวเมือง ถ้าอุทธรณ์ตระลาการที่เป็นกรมการระคับรองลงมา เช่น สัสดี แพ่ง เจ้าเมืองกรมการผู้ใหญ่ที่ไม่มีชื่อในฟ้องได้เป็นผู้ชำระ แต่การราษฎรอุทธรณ์ตระลาการผู้พิพากษาซึ่งเป็นเจ้าเมืองกรมการผู้ใหญ่ เช่น ปลัด ยกกระบัตร ว่าไม่ยุติธรรม ต้องบอกส่งเข้ามายังศาลอุทธรณ์กรุงเทพฯ ที่กรมมหาดไทยไต่บังคับ เจ้าเมืองกรมการจะชำระเองไม่ได้

²พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชดำรัสทรงแถลงพระบรมราโชบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน," หน้า 140.

ในรัชกาลที่ 4 พบว่าสมุหพระกลาโหมได้ชำระความอุทธรณ์หัวเมืองภาคใต้แล้ว¹ นอกจากนี้ยังได้ชำระคดีความอื่น ๆ นอกเหนือไปจากคดีความอุทธรณ์อีกด้วย คือได้ชำระความนครบาลหัวเมือง² ซึ่งแต่เดิมเคยขึ้นกรมพระนครบาล ทั้งนี้อาจเป็นเพราะถึงความนครบาลเข้ามาจัดเป็นความราษฎรฟ้องร้องเจ้าเมืองกรมการว่าชำระคดีสินไม่ยุติธรรม³ และยังได้ชำระคดีเจ้าภาษีนายอากรเก็บภาษีเกินพิกัด ซึ่งแต่เดิมต้องส่งไปตามกระทรวงที่ได้ว่าภาษานั้น⁴ เจ้าพระยาสุรสีหวิงศ์ สมุหพระกลาโหม ในเวลานั้นเอาใจใส่ดูแลวทชนให้เจ้าเมืองกรมการเร่งชำระคดีความราษฎร ไม่ให้ตั้งค้างไว้ เป็นที่ลำบากแก่ราษฎร บางครั้งกรมพระกลาโหมก็ส่งข้าหลวงออกไปเร่งเจ้าเมืองกรมการให้ชำระคดีความ ช่วยตัดสินคดีที่เจ้าเมืองกรมการตัดสินไม่ได้ และชำระความอุทธรณ์เจ้าเมืองกรมการถึงในหัวเมืองนั้น ๆ⁵

¹ กจช. ร.4 กท. เล่มที่ 2 หน้า 254 - 256 จ.ศ. 1214 ว่าด้วยให้พระยาราชนบุรีกรมการแต่งนายเข้า สู้ความอุทธรณ์ ณ กรุงเทพฯ, เล่มที่ 13 เลขที่ 47 จ.ศ. 1219 ให้ข้าหลวงออกไปช่วยพระยาเพชรบุรีชำระความนายอินอุทธรณ์ระลาการ, เลขที่ 48 จ.ศ. 1219 ให้พระยาเพชรบุรีกรมการแต่งนายเข้าสู้ความอุทธรณ์, Sir John Bowring, The Kingdom and People of Siam, I : 170-171.

² กจช. ร.4 กท. เล่มที่ 8 เลขที่ 80 จ.ศ. 1216

³ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชดำรัสทรงแถลงพระบรมราโชบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน," หน้า 141.

⁴ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2405 - 2408, หน้า 149.

⁵ กจช. ร.4 กท. เล่มที่ 26 เลขที่ 52 จ.ศ. 1225 ให้เร่งชำระคดีสินความเลิกไพร่หลวงถ้าไม่แล้วให้ส่งเข้ามา ณ กรุงเทพฯ, เล่มที่ 13 เลขที่ 47 จ.ศ. 1219, เล่มที่ 35 เลขที่ 13 จ.ศ. 1230 ให้พระยาสุรเสนาชำระคดีสินความราษฎร

เมื่อต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าเมืองได้บอกส่งคดีความเรื่องอื่น ๆ มาให้สมุหพระกลาโหมพิจารณาชำระ เช่น คดีแพ่งวิวาทกันเรื่องเรือกสวนไร่นา คดีลักทรัพย์ ทำร้ายร่างกาย บางครั้งเป็นเพราะเจ้าเมืองไม่รู้จะตัดสินอย่างไร หรือบางครั้งตัดสินแล้ว โจทก์จำเลยไม่ยอมทำตาม¹

ในการชำระคดีความหัวเมืองต่าง ๆ นี้ สมุหพระกลาโหมยังไม่มีอำนาจบังคับตัดสิน ต้องส่งเรื่องไปให้ลูกขุนตัดสินวางบทลงโทษปรับตามกฎหมาย จนกระทั่งถึง พ.ศ. 2420 มีการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่า มีคดีความค้างโรงศาลมาก ลูกขุนผู้ปรับใส่บทลงโทษไม่ทัน จึงมีพระบรมราชานุญาตให้อธิบดีในกรมกระทรวงตัดสินถ้อยความราษฎรในกระทรวงนั้นให้สำเร็จเด็ดขาด ราชการไม่จำเป็นต้องตั้งสำนวนคดีความให้ลูกขุนปรับใส่บทอีก² ยกเว้นแต่รูปความที่ถึงประหารชีวิตจึงจะส่งให้ลูกขุนปรับใส่บทและนำกราบบังคมทูล³ เพราะฉะนั้นสมุหพระกลาโหมและเสนาบดีกรมที่บังคับศาลต่าง ๆ จึงสามารถพิจารณาคดีความได้เองตั้งแต่นั้นมา

¹ กจช. ร.5 ม.2. 12ก/1 ใบบอกเมืองเพชรบุรี พ.ศ. 2417

² กจช. ร.5 กห. เล่มที่ 16 เลขที่ 35 จ.ศ. 1239 ส่งคำตัดสินความขุนพิบาลย์ โจทก์ พระยานครศรีธรรมราชจำเลย ออกไปให้พระนราธิราชภักดีข้าหลวงบังคับบัญชา ณ เมืองนครศรีธรรมราช และ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชดำรัสในการเฉลิมพระชนมพรรษา พ.ศ. 2420," พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2417 - 2453) (โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2458), หน้า 16.

³ กทช. จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มีคดี 206 เลขที่ 2 ข้อบังคับสำหรับศาลกลาโหม 8 ข้อ เพื่อชำระความให้แล้วโดยเร็ว

เนื่องจากคดีความจากหัวเมืองที่ต้องพิจารณาคดีสินมืออยู่เป็นจำนวนมาก เพื่อให้
การพิจารณาราชการคดีเป็นไปได้อย่างรวดเร็ว เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ ที่สมุหพระกลาโหม
จึงต้องตั้งขุนนางในกรมเป็นคณะตราการชำระคดี มีอาทิ พระยาศรีสุรราชภักดี พระยา
สุรเสนา หลวงวิจารณ์ธาวุธ หลวงพิณภักดี หลวงไตรตรีชา หลวงจางงศ์ทวยหาร
เป็นต้น¹ หัวหน้าเองก็สนใจเอาเป็นธุระในคดีความหัวเมืองอย่างยิ่ง² ท่านจัด
ให้คุมคุกความไว้ที่บ้านท่านเอง เมื่อตราการมานั่งศาลเวลาใด จะไม่ได้ต้องเที่ยวตาม
หาคุกความ³ นอกจากนี้ท่านมักจะออกมานั่งที่ออฟฟิศตรวจข้อคดีความชำระและพิจารณา
คดีสินมือเป็นนิจ⁴ มีคดีหนึ่งคือ มีจีนผู้ร้ายสามคนปล้นเรือพ่อค้า ผู้ร้ายสองคนขึ้นเรือพ่อค้า
แล้วฆ่าฟันพ่อค้าตาย ส่วนผู้ร้ายอีกคนเฝ้าเรือไว้ ไม่ได้ร่วมมือฆ่าพ่อค้า ลูกขุนตัดสินให้
ตายตกไปทั้งสามคน ก่อนจะนำความขึ้นกราบบังคมทูลฯ เจ้าพระยาสุรวงศ์ฯ นำคดีนี้มาตรวจ
อีกครั้ง พบว่าลูกขุนวางบหลงโทษคลาดเคลื่อน เพราะตามกฎหมายว่า ผู้ลงมือให้ตายตก
ไปตายกัน พวกซึ่งไปช่วยไม่ได้ลงมือ ให้ทวนจำใส่คุก ท่านจึงได้ถือว่าลูกขุนผู้รับและให้
ทำคำปรึกษาใหม่ให้ถูกต้อง⁵

¹ กจช. ร.5 กห. เล่มที่ 16 เลขที่ 35 จ.ศ. 1239, ร.5 พศ. เล่มที่ 13 เลขที่
65, 88, 113, 120, 135, 154 กรมพระกลาโหมถวายขอจำนวนคดีที่ชำระแล้ว, ร.5 พศ.
เล่มที่ 43 เลขที่ 42, 48, 65, 80 กรมพระกลาโหมถวายขอจำนวนคดีที่ชำระแล้ว

² พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชดำรัสในการเฉลิม
พระชนมพรรษา พ.ศ. 2420," หน้า 16.

³ กหช. จดหมายเหตุนครบาลที่ 5 มีคดี 206 เล่มที่ 2

⁴ กจช. ร.5 ม.2. 12ก/1 โบบอกเมืองเพชรบุรี, ร.5 กห. เล่มที่ 34
เลขที่ 54 จ.ศ. 1244 ทอมพระยารัตนเสวีผู้รักษาราชการ เมืองตรัง ส่งคำตัดสินความเรื่อง
จีนคุกโจทก์ จีนมาบาบุนหนองจำเลยวิวาทสวนพริกไทย ณ เมืองตรัง

⁵ กหช. จดหมายเหตุนครบาลที่ 5 มีคดี 235 เล่มที่ 1 คำลูกขุนวางบหลงโทษ
ผู้ร้ายปล้นเรือแขวงเมืองตรัง จ.ศ. 1236, เล่มที่ 2 คำลูกขุนสารภาพในข้อวางบหนัก
เรื่องผู้ร้ายปล้นแขวงเมืองตรัง

หน้าที่ตามการจัดเก็บภาษีอากร

ตามธรรมเนียมราชการบ้านเมืองในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น การเก็บรักษาคุณแลรายได้แผ่นดินเป็นหน้าที่ของกรมพระคลังมหาสมบัติ ส่วนหน้าที่ในการจัดเก็บภาษีอากรนั้น แยกย้ายไปตามหน่วยงานต่าง ๆ หลายหน่วยงาน ไม่เฉพาะแต่กรมพระคลัง กรมอื่น ๆ เช่น กรมนา กรมมหาดไทย และกรมพระกลาโหม ต่างก็ได้รับจัดเก็บภาษีอากรบางประเภท¹

ในการจัดเก็บภาษีอากรนั้น สมุหพระกลาโหมได้จัดเก็บส่วยซึ่งถือว่าเป็นภาษีอากรของรัฐในรูปหนึ่งโดยตรง และทำหน้าที่ประสานงานในคณการจัดเก็บภาษีอากรในหัวเมืองภาคใต้ด้วย ต่อมาในรัชกาลที่ 4 จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกภาษีอากรผูกขาดหลายประเภทมาขึ้นกรมพระกลาโหม ให้สมุหพระกลาโหมจัดการภาษีนั้น ๆ ให้เรียบร้อย และได้ปฏิบัติหน้าที่ที่สืบมาจนยกเลิกไปเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงระเบียบราชการบริหารแผ่นดินในตอนกลางรัชกาลที่ 5

เนื่องจากเรื่องการจัดเก็บส่วยไถ่กล่าวไว้อย่างละเอียดแล้วในหัวข้อ อำนาจหน้าที่ในการควบคุมไพร่ ในตอนนี้จึงจะกล่าวถึงแต่ภาษีอากรผูกขาดที่ขึ้นกับกรมพระกลาโหมเท่านั้น

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชดำรัสทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน," หน้า 129 - 131.

1. รายการภาษีผูกขาดที่ขึ้นกรมพระกลาโหม ภาษีผูกขาดที่ขึ้นกรมพระกลาโหม
เท่าที่พบหลักฐาน ได้แก่ ภาษีฝิ่น¹ ภาษีสุลกากรร้อยชักสาม² ภาษีเบ็ดเสร็จ³ อากรหม้อ
ตาล ภาษีน้ำตาลโตนก 9 เมือง⁴ อากรสุรากุ้งเพา และอีก 4 เมือง⁵ ภาษีน้ำอ้อย⁶

¹ กจข. ร.4 กท. เล่มที่ 38 เลขที่ 1 จ.ศ. 1229 สารตราบังคับหลวงบริบูรณ์
สุรากกรเป็นเจ้าภาษีฝิ่น, เลขที่ 2 จ.ศ. 1229 ว่าด้วย าพณา ที่สมุหพระกลาโหมคักสินค้าย
เรื่องความเจ้าภาษีฝิ่นคนเก่าออกคนใหม่เข้า ภาษีฝิ่นนี้ขึ้นกรมพระกลาโหมแต่แรกมีภาษี
เมื่อ พ.ศ. 2394

² เรื่องเดียวกัน. โดยโอนมาจากกรมท่าตั้งแต่ในรัชกาลที่ 4

³ กทข. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัดที่ 168 เล่ม 8 สมเด็จพระยาบรมมหา
ศรีสุริยวงเสกรามทูตเรื่องภาษีฝิ่นภาษีขาเข้าร้อยชักสาม ภาษีไม้ขนสัก, กจข. ร.5 กท.
เล่มที่ 40 เลขที่ 46 จ.ศ. 1246 ทอมเมืองนครศรีธรรมราชให้คัดสำเนาพิศักภาษีออกประกาศา

⁴ พ.ศ. 2399 โปรดฯ ให้ยกภาษีน้ำตาลโตนกเมืองเพชรบุรีจากกรมพระคลังสินค้า
และอากรหม้อตาลเมืองเพชรบุรีจากกรมพระคลังมหาสมบัติมาให้กร มพระกลาโหม พ.ศ.
2402 โปรดฯ ให้ยกภาษีน้ำตาลโตนกอีก 8 เมือง คือ นนทบุรี ปทุมธานี สุพรรณบุรี อ่างทอง
พรหมบุรี สิงบุรี สันบุรี ไชยนาท มาขึ้นกรมพระกลาโหมอีก กจข. ร.4 กท. เล่มที่ 11
เลขที่ 2 จ.ศ. 1218 สารตราว่าด้วยยกภาษีน้ำตาลอากรมอศานโตนกมาขึ้นกรมพระกลาโหม
ตั้งเจ้าภาษีนายอากร, เล่มที่ 17 เลขที่ 8 จ.ศ. 1221 บำตั้งเจ้าภาษีน้ำตาลโตนก 1 เมือง

⁵ ภาษีสุรากุ้งเพา และอีก 4 เมือง ยกมาขึ้นกรมพระกลาโหม พ.ศ. 2400
โดยตั้งมาจากกรมพระคลังสินค้าหลังจากสมเด็จพระยาบรมมหาพิไชยญาติพิราลัย เมือง
4 เมืองที่โคขึ้นกรมพระกลาโหมคือ นนทบุรี ปทุมธานี นครเขื่อนขันธ์ สมุทรปราการ
กจข. ร.4 กท. เล่มที่ 13 เลขที่ 5 จ.ศ. 1219 สารตราว่าด้วยตั้งนายอากรสุรากุ้งเพา
และหัวเมือง

⁶ ภาษีน้ำอ้อยขึ้นกรมพระกลาโหม พ.ศ. 2403 โดยโอนมาจากกรมพระคลังสินค้า
กทข. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 เลขที่ 133 จ.ศ. 1222 สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงเจ้าเมือง
กรมการต่าง ๆ เรื่องตั้งพระภาษีสมบัตินิธิบุรณเป็นเจ้าภาษีน้ำอ้อยในกรุงเทพฯ และหัวเมือง
ต่าง ๆ 46 เมือง

อากรแบ่งเหล่าหมากกรุงเทพฯ และ 4 เมือง¹ ภาษีปูนศิลาหอย² อากรกระทะกรุงเทพฯ³ อากรรังนก⁴ ภาษีผลประโยชน์หัวเมืองตะวันตก 4 เมือง⁵ นอกจากนี้แล้วในอธิบายตำนาน ภาษีอากรและตำนานภาษีบางอย่าง สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพทรงบันทึกว่า มีภาษีเหล็กก่อน และภาษีค่าน้ำอีกด้วย

ภาษีอากรเหล่านี้ เว้นแต่ภาษีเงินและภาษีผลประโยชน์หัวเมืองตะวันตก 4 เมือง แล้ว ล้วนเป็นภาษีเก่าที่ยกจากกรมอื่นมาพระราชทานให้ขึ้นกรมพระกลาโหมทั้งสิ้น สาเหตุที่ยกมาพระราชทานกรมพระกลาโหมนั้น เท่าที่มีอธิบายไว้ในประกาศหรือสารตราพอสรุปได้ ว่า เพื่อให้การจับกับภาษีอากรเป็นไปโดยสะดวกเรียบร้อย เช่น เมื่อจะยกภาษีน้ำค่าน้ำค่าน้ำ และอากรหม้อศาลเมืองเพชรบุรีมาขึ้นกรมพระกลาโหม สารตรากล่าวว่

¹เมือง 4 เมืองนั้นคือ นนทบุรี ปทุมธานี นครเขื่อนขันธ์ สมุทรปราการ กจข. ร.4 กท. เล่มที่ 23 เลขที่ 11 จ.ศ. 1224 ว่าด้วยนำทั้งนายอากรแบ่งเหล่าหมาก

²กจข. ร.5 กท. เล่มที่ 12 เลขที่ 33 จ.ศ. 1236 ตั้งเจ้าภาษีปูนศิลาหอย

³กจข. ร.5 กท. เล่มที่ 4 เลขที่ 1 จ.ศ. 1232 ตั้งเจ้าภาษีกระทะกรุงเทพฯ

⁴กจข. ร.4 กท. เล่มที่ 23 เลขที่ 74 จ.ศ. 1224 ว่าด้วยตามสอบบัญชีเงิน อากรรังนกเมืองสทูน, กทข. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 เลขที่ 1633 จ.บ. 1241 รายรับ เงินภาษีต่าง ๆ อากรรังนกนี้ยกมาจากกรมพระคลังสินค้า กจข. ร.5 พศ. เล่มที่ 13 เลขที่ 17 หน้า 14 - 15

⁵กจข. ร.5 กท. เล่มที่ 6 เลขที่ 3 จ.ศ. 1234 ว่าด้วยประมุขภาษีผลประโยชน์ 5 อย่างเมืองภูเก็ต, เล่มที่ 22 เลขที่ 7 จ.ศ. 1241 ปรีกษาท่านเสนาบดีการซึ่งจะลด พระราชทานเงินภาษีหัวเมืองตะวันตก เมืองที่ท่าภาษีนี้ทั้ง 4 เมือง ได้แก่ ระนอง ภูเก็ต พังงา ตะกั่วป่า เริ่มมีขึ้นในรัชกาลที่ 4 เป็นภาษีที่เจ้าเมืองประมุขผูกขาดทำเอง ขึ้นกรมพระกลาโหม มีเจ้าจำนวนในกรมพระกลาโหมคุณแลกวัดขึ้นให้ส่งเงินค่าน้ำ และส่งมายัง กรมพระกลาโหม

เมืองเพชรบุรีก็ขึ้นอยู่กรมพระกลาโหม ทรงพระราชดำริเห็นว่าภาน้ำตาล
โตนค อากรมน้ำตาลนี้ควรจะถูกมารวมกันขึ้นกรมพระกลาโหม เมื่อเกิดเหตุ
การขึ้นประการใด จะได้อากลาตย์หรือบรรจงเสียแต่แรกเป็น การก็จะแล้ว
แก่กันไปได้ เงินอากรของหลวงก็จะไม่ขาด¹

ต่อมาจึง ไต่ยกภาน้ำตาล โตนค เมืองอื่นๆ มารวมไว้ในกรมพระกลาโหมด้วย
โดยให้เหตุผลว่า จำนวนจะได้ไม่แยกย้ายกันไป

การยกภาน้ำตาลหลายประเภทมาขึ้นกรมพระกลาโหมมีลักษณะทำนองนี้คือ กิ่งภาน้ำหนึ่ง
มาไว้ก่อน แล้วกิ่งภาน้ำอื่นที่เกี่ยวข้องกับภาน้ำนั้นตามมาขึ้นด้วย เช่น ภาน้ำตาลโตนคและ
อากรหม้อตาลเมืองเพชรบุรี กิ่งภาน้ำตาลโตนคอีก 8 เมือง มาขึ้นกรมพระกลาโหมด้วย
ภาน้ำดินกิ่งภาน้ำร้อยชักสามให้เข้ามาไว้ในกรม เพื่อเจ้าภาน้ำดินเมื่อใดเป็นเจ้าภาน้ำร้อยชักสาม
จะได้ตรวจผู้ลักลอบนำดินเถื่อนเข้ามาขายใกล้สระ² หรือภาน้ำสุรากองเทพฯ และอีก 4
เมือง ขึ้นกรมพระกลาโหมได้ไม่นาน ก็โปรดให้ชักภาน้ำน้ำอ้อยมาไว้ด้วย เพื่อจะได้ตรวจ
ตราไม่ให้ใครไปซื้อน้ำอ้อยมาทำเหล้าเถื่อนได้³

¹ กจช. ร.4 กท. เล่มที่ 11 เลขที่ 2 จ.ศ. 1218.

² กจช. ร.4 กท. เล่มที่ 38 เลขที่ 1 จ.ศ. 1229, ร.5 กท. เล่มที่ 4
เลขที่ 6 จ.ศ. 1232 นำตั้งเจ้าภาน้ำร้อยชักสาม 9 เมือง

เรือสินค้าบางลำลักลอบนำดินเข้ามาขายเอง ไม่ยอมจำหน่ายให้เจ้าภาน้ำดิน
เจ้าภาน้ำดินจะตรวจค้นเรือสินค้าก็ลำบาก ทวงการจึงแก้ไขโดยให้ผู้ใดที่ใดเป็นเจ้าภาน้ำดิน
ได้เป็นเจ้าภาน้ำร้อยชักสามด้วย มีอำนาจตรวจเก็บภาน้ำร้อยชักสามเรือสินค้าทุกลำ และ
สามารถตรวจดินไปได้พร้อมกัน เมื่อเจ้าภาน้ำดินกับเจ้าภาน้ำร้อยชักสามเป็นคน ๆ เดียวกัน
ก็ควรจะอยู่ในกรมเดียวกัน จึงไต่ยกภาน้ำร้อยชักสามจากกรมท่ามาขึ้นกับกรมพระกลาโหม
ตามภาน้ำดิน

³ กทช. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 เลขที่ 133 จ.ศ. 1222.

ส่วนภาษีเงินและภาษีผลประโยชน์หัวเมืองตะวันตกทั้ง 4 เมือง ได้ขึ้นกรมพระกลาโหม คงเนื่องจากความสะดวกในการจัดการเช่นกัน หัวเมืองชายทะเลตะวันตกทั้ง 4 เมือง อยู่ในสังกัดกรมพระกลาโหมอยู่แล้ว เมื่อเกิดการขัดข้องสิ่งใด สมุหพระกลาโหมก็ทราบการได้โดยตลอด แก่ไขได้ทันที่ ส่วนภาษีเงินนั้น เป็นภาษีที่ทำรายได้มาก ต้องมีผู้จัดบังคับบัญชาที่มีความสามารถ และในต้นรัชกาลที่ 4 ไม่มีผู้ใดคิดเต็มเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ที่สมุหพระกลาโหมได้ นอกจากนี้บริเวณหัวเมืองภาคใต้เป็นแถบที่มีการลักลอบค้าฝิ่นกันมาก¹ เมื่อจะให้ผูกขาดภาษีเงินจึงควรให้ขึ้นกรมพระกลาโหม หากมีการลักลอบค้าฝิ่นเดือนต่อไป จะได้รับผิดชอบปราบปรามได้โดยตรง

ภาษีที่ขึ้นกรมพระกลาโหม ไม่มีหลักฐานพอที่จะคำนวณได้ว่ารวมเป็นเงินมากน้อยเท่าใด หากมีหลายรายการที่ทำเงินได้เป็นจำนวนมากมาย เช่น ภาษีเงิน ภาษีผลประโยชน์ หัวเมืองตะวันตก 4 เมือง ในปลายรัชกาลที่ 4 เมื่อยังให้เจ้าภาษีผูกขาดทำ ภาษีเงินนั้น ได้เงินปีละประมาณ 6,000 ชั่ง² ต่อมาทำเป็นภาษีหลวงในรัชกาลที่ 5 ได้กำไรเพิ่มขึ้นอีก เมื่อ พ.ศ. 2415 ได้เงิน 13,478 ชั่งเศษ³ ส่วนภาษีผลประโยชน์ หัวเมืองตะวันตกนั้น เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ผู้สำเร็จราชการในรัชกาลที่ 5 กล่าวว่า เงินที่ขึ้นห้องพระคลังจากหัวเมืองเหล่านี้ มากกว่าเงินจากหัวเมืองเอกโทศรีจักราซึ่งอยู่

¹ร้อยโท เจมส์ โลว์, จดหมายเหตุเจมส์ โลว์. แปลโดย นันทา วรเนติวงศ์ กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2519), หน้า 40. และ "เรื่องทูตฝรั่งเศสมิตรกันโกสินทร์ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 62," ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ, 14 : 384 - 386.

²กจช. ร.4 กท. เล่มที่ 26 เลขที่ 1 จ.ศ. 1225 นำตั้งเจ้าภาษีเงิน

³กจช. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัด 169 เล่ม 9 ได้สอบบัญชีข้อและจำหน่ายเงินขึ้นกรุงเทพฯ และหัวเมือง ปівออกจักราศก

ในพระราชอาณาเขตทั้งปวง¹ ในปี พ.ศ. 2422 เงินภาษีผลประโยชน์หัวเมืองตะวันตก 4 เมือง ได้เงินถึง 8,133 ชั่ง²

2. การยกเลิกกับภาษีอากรผูกขาดที่ขึ้นกรมพระกลาโหม ภาษีอากรผูกขาดที่ขึ้นกรมพระกลาโหมในระยะเริ่มแรกนั้น ล้วนเป็นภาษีอากรประเภทที่ให้เอกชนรับประมูลผูกขาดไปจัดเก็บหรือทำเอง³ ผู้ที่ต้องการทำภาษีอากรประเภทที่ขึ้นกรมพระกลาโหม จะต้องทำเรื่องราวมายื่นต่อกรมพระกลาโหม ว่าจะขอรับทำภาษีนั้นและจะสามารถส่งให้เงินหลวงได้จำนวนเท่าใด สมุหพระกลาโหมพิจารณาแล้ว จึงจะนำความขึ้นกราบบังคมทูลทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เป็นเจ้าของนายอากรต่อไป⁴ ตามหลักฐานที่ปรากฏ สมุห-

¹ กจข. ร.5 พศ. เล่มที่ 13 หน้า 371 - 373 หนังสือสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เขียนถึงเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ 6 7 8 คำ ปีเถาะ เอกศก ศักราช 1241

² กจข. ร.5 กห. เล่มที่ 22 เลขที่ 7 จ.ศ. 1241 ปรีกษาท่านเสนาบดีการซึ่งจะลดพระราชทานเงินภาษีหัวเมืองตะวันตก

ภาษีอากรที่ขึ้นกรมพระกลาโหมอาจจะมียากษนิกรกว่าที่เสนอมานี้อีก แต่ที่กล่าวรายชื่อมาทั้งสิ้น 12 ประเภทนี้ ล้วนมีหลักฐานยืนยันแน่ชัดว่าขึ้นในกรมพระกลาโหมจริง มีสารตราตั้งเจ้าภาษีนายอากรของสมุหพระกลาโหม และมีเจ้าจำนวนในกรมพระกลาโหมคอยเก็บเงินตามงวดตามปี

³ ภาษีผลประโยชน์หัวเมือง 4 เมือง คือ ระนอง พังงา ภูเก็ต และตะกั่วป่านั้น แม้จะให้เจ้าเมืองเป็นเจ้าของผูกขาดจัดเก็บ แต่เจ้าเมืองทำในฐานะเอกชนผู้หนึ่ง ไม่ได้ทำด้วยเป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐจัดเก็บภาษีให้รัฐอย่างเจ้าพนักงานกรมนาจัดเก็บค่านา ภายหลังเมื่อเจ้าเมืองพังงา ภูเก็ต และตะกั่วป่าไม่สามารถจัดเก็บภาษีผลประโยชน์ให้ได้ดี ค้างเงินหลวงนาน ๆ เข้า ทางกรมจึงเข้าจัดทำภาษีผลประโยชน์ทั้ง 3 เมืองนี้ เป็นภาษีหลวงมีเจ้าพนักงานทางการจัดเก็บภาษีเอง

⁴ ประชุมประมวลศรัทธกาลที่ 4 พ.ศ. 2394 - 2400, หน้า 198 - 199.

พระกลาโหมมีอำนาจพิจารณาตัดสินว่าจำนวนเงินภาษีที่ขอประมูลทำนั้นมากน้อยสมควรหรือไม่ และถ้ามีผู้ประมูลแข่งกัน ควรจะเลือกให้ผูใดได้เป็นเจ้าของ ทั่วอย่างเช่น พ.ศ. 2415 มีผู้เปิดเผยว่า เงินภาษีผลประโยชน์หัวเมืองตะวันตกนั้น เจ้าเมืองซึ่งรับผูกขาดประมูลต่ำกว่าที่ควรมาก เพราะสามารถเก็บภาษีได้มากมาย เข้าเป็นประโยชน์ส่วนตัวโดยไม่ยอมบวกขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ซึ่งเป็นที่สมุหพระกลาโหมในรัชกาลก่อน รับจัดทำภาษีผลประโยชน์หัวเมืองเหล่านี้ รู้สึกเคืองครอนและมิวหมองมาก เพราะท่านเป็นผู้รับผิดชอบตัดสินให้เจ้าเมืองผูกขาดทำภาษีตามจำนวนที่บอกประมูลมาเช่นนั้น อย่างไรก็ตามเมื่อมีผู้ขอประมูลแข่งทำภาษีผลประโยชน์หัวเมืองกับเจ้าเมืองผู้รับผูกขาด ก็มิโดยให้เงินภาษีขึ้นมากกว่า แต่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ท่านพิจารณาเห็นว่าไม่สมควรให้ผู้ประมูลคนอื่น เพราะเชื่อว่าเงินกำไรที่เจ้าเมืองได้ก็จะนำมาใช้จ่ายทำนุบำรุงบ้านเมืองต่อไป ดีกว่าจะให้ผู้อื่นนำเงินกำไรที่เหลือจากส่งหลวงไปเป็นประโยชน์ส่วนตัว ท่านจึงจัดการให้เจ้าเมืองผู้รับทำภาษีแต่เดิมประมูลเงินภาษีเพิ่มขึ้นและได้ทำภาษีนี้ต่อไป¹

ในการส่งเงินภาษีที่ขึ้นกรมพระกลาโหม เจ้าภาษีต้องนำเงินมาส่งเจ้าจำนวนกรมพระกลาโหมตามวงเป็นจำนวนตามที่กำหนดกันไว้แล้ว กรมพระกลาโหมจะหักเงิน

¹ กจช. ร.5 กท. เล่มที่ 22 เลขที่ 7 จ.ศ. 1241, เล่มที่ 6 เลขที่ 3 จ.ศ. 1234 ว่าด้วยประมูลภาษีผลประโยชน์ 5 อย่างเมืองภูเก็จ, เล่มที่ 8 เลขที่ 2 จ.ศ. 1234 ทั้งพระยารัตนเสวีเป็นเจ้าของ 5 อย่างเมืองระนอง, เลขที่ 3 ทั้งพระยาบริรักษ์ภูธรเป็นเจ้าของ 5 อย่างเมืองพังงา, เลขที่ 6 ทั้งพระยาเสนาบุษิตเป็นเจ้าของ 5 อย่างเมืองตะกั่วทุ่ง, สมเด็จเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "ตำนานเมืองระนอง ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 50," ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ, 12 : 406.

ภาษีไว้เป็นค่าใช้จ่ายราชการก่อนจะส่งเงินที่เหลือให้กรมพระคลังท้าวไป¹

ระหว่างที่เจ้าภาษีได้ทำภาษีอยู่นั้น หากเกิดมีปัญหาเกี่ยวข้องกับภาษี สามารถนำเรื่องเสนอสมุหพระกลาโหมให้เป็นผู้พิจารณาตัดสินช่วยเหลืออนุเคราะห์ให้ความสะดวกต่าง ๆ ได้ เช่น แก่ปัญหาราษฎรไม่ยอมเสียเงินให้เจ้าภาษี² ปัญหาที่มีผู้ทำสินค้าแข่งกับเจ้าภาษีที่ได้รับผูกขาดจากหลวงแล้ว³ หรือมีใก่ทำภาษีไม่ได้ดี จะขอลดเงินภาษีที่ทวงส่งหลวง ก็ให้ร้องเรียนได้ การขอลดเงินภาษีนี้ ในสมัยรัชกาลที่ 4 สมุหพระกลาโหมมีอำนาจลดเงินให้ได้เลย ในกรณีพระยาสุฤตขอลดเงินอากรรังนก หลวงทิพอักษรเสมียนตรากรมพระกลาโหมแจ้งความไปยังพระยาสุฤตว่า ที่ให้หลวงโกษาอินนำเรื่องมายื่นว่าอากรรังนกเมืองสุฤตตั้งแต่ปีฉลูสัปตศกถึงปีเถาะนพศกขาดทุน ขอลดเงินปีละ 1,000 เหรียญ ได้นำเรื่องกราบเรียน าทพฯ ที่สมุหพระกลาโหมแล้ว มีบัญชาให้แจ้งความมาว่าให้ยกเงินอากรรังนกปีฉลูขาดเถาะให้ปีละ 500 เหรียญ แต่ในรัชกาลที่ 5 การขอลดภาษีรายใหญ่

¹ กจช. ร.5 พศ. เล่มที่ 4 เลขที่ 38 หน้า 309 - 312 บัญชีเงินปีชาน สัมภพพิศก จ.ศ. 1240 และ สมสวาท ชวนไชยสิทธิ์, การปฏิรูปการภาษีอากรในรัชสมัยสมเด็จพระปิยมหาราช เอกสารการนิเทศการศึกษาศึกษา ฉบับที่ 166 หน่วยศึกษานิเทศกรรมกรมการฝึกหัดครู 2518, หน้า 29.

² กจช. ร.4 กท. เล่มที่ 11 เลขที่ 111 จ.ศ. 1218 ให้ลงพระราชอาญาหลวงบันเทาทุกขราชเมืองเพชรบุรี 20 ที่ ถอดจากที่ส่งเข้ามากรุงเทพฯ, เลขที่ 117 จ.ศ. 1218 ลงพระราชอาญาหลวงบันเทาทุกขราชเมืองเพชรบุรีแล้วเร่งเงินกินรานราษฎร.

³ กจช. ร.4 กท. เล่มที่ 31 เลขที่ 48 จ.ศ. 1228 ทอบเมืองราชบุรีให้ส่งความจับสุราจีนเข้ารีตมาชำระ ณ กรุงเทพฯ, เล่มที่ 36 เลขที่ 69 จ.ศ. 1231 ให้ชำระเอาตัวเงินซึ่งแย่งผู้ต้องจับสุราตำบลคลองศรีวิภา ราชบุรี

ต้องนำเรื่องปรึกษาเสนาบดีอื่น ๆ ด้วย¹

ทั้งกล่าวมาแล้วว่าในระยะแรกเมื่อสมุหพระกลาโหมได้จัดการภาษีอากรผูกขาดนั้น ภาษีอากรที่ขึ้นอยู่ในกรมล้วนเป็นภาษีอากรที่ให้เอกชนผูกขาดรับทำไป แต่ต่อมาในตอนต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าภาษีเงินและภาษีร้อยชักสามกับเจ้าภาษีสุรา ขอคืนภาษี ใน พ.ศ. 2414 และ พ.ศ. 2419 ตามลำดับ โดยอ้างว่าทำภาษีขาดทุน เนื่องจากมีผู้ลักลอบกำเนินเถื่อนและสุราแข่งมากมาย ไม่สามารถจัดการปราบปรามแก้ไขได้ เมื่อไม่มีผู้ใครรับทำภาษีเหล่านี้ สมุหพระกลาโหมจึงจัดทำเป็นภาษีหลวง หรือที่เรียกในเวลา นั้นว่า ภาษี "คอเวนแมน"² ภาษีเงินและภาษีร้อยชักสามนั้น สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์และเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ ที่สมุหพระกลาโหมเป็นผู้รับใช้โดยส่วนตัว ส่วนภาษีสุรา เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์รับดูแลแต่ผู้เดียว⁴

¹ กจข. ร.4 กท. เล่มที่ 23 เลขที่ 74 จ.ศ. 1224 ว่าด้วยสอบบัญชีเงินอากร รังนกเมืองสตุน และ กจข. ร.5 กท. เล่มที่ 22 เลขที่ 7 จ.ศ. 1241

² ระหว่าง พ.ศ. 2415 - 2416 ท่วงการจัดภาษีปูนศิลาหอยขึ้นกรมพระกลาโหม เป็นภาษีหลวง แต่ พ.ศ. 2417 มีผู้ประมูลขอทำผูกขาด รัฐบาลก็ยกให้เป็นภาษีผูกขาด ขึ้นกรมพระกลาโหมตั้งเดิม กจข. ร.5 กท. เล่มที่ 12 เลขที่ 33 จ.ศ. 1236 นำตั้ง เจ้าภาษีปูนศิลาหอย

³ กทข. จกทหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัคที่ 169 เล่มที่ 4 เรื่องภาษีเงินให้เจ้าพนักงานทำบัญชีเงินคืบเงินสุก, เล่มที่ 6 พระยาอภัยภูธรศึกษาเมืองสิงคโปร์ขอพระราชทานซื้อลูกยาเงินส่งให้โรงภาษีที่กรุงเทพฯ, เล่มที่ 7 บัญชีโรงยาเงินจำหน่ายและคงในกรุงเทพฯ หัวเมืองปิ่นมะแมศรีศก จ.ศ. 1233, เล่มที่ 13 พระราชหัตถเลขาถึงสมเด็จพระยาว่าด้วยภาษีเงิน จ.ศ. 1236

⁴ กจข. ร.5 กท. เล่มที่ 16 เลขที่ 2 จ.ศ. 1238 ประกาศอากรสุรารุงเทพา ทำเป็นภาษีคอเวนแมนต์ และ กทข. จกทหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัคที่ 169 เล่มที่ 12 พระราชหัตถเลขาถึงคุณสุรวงษ์เรื่องอากรสุราตกค่า จ.ศ. 1239

การทำภาษีหลวงนั้น ทางกรมจะเป็นผู้ลงทุนซื้อหรือขายสินค้านั้นเอง ให้เจ้าพนักงานจัดการดูแล ได้รับเงินเคียนและส่วนลดจากเงินกำไรที่ได้เป็นค่าตอบแทน เมื่อหักค่าใช้จ่ายแล้ว กำไรส่วนที่เหลือเป็นของหลวงทั้งสิ้น¹ เมื่อทำภาษีฝิ่นเป็นของหลวงนั้น ได้กำไรเพิ่มขึ้น² ส่วนภาษีสุราเมื่อทำเป็นภาษีหลวง ไม่พบหลักฐานว่าได้ผลดีเช่นภาษีฝิ่นหรือไม่ แต่ในพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึง สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส วันที่ 28 ตุลาคม ร.ศ. 122 (พ.ศ. 2447) ทรงกล่าวถึง ภาษีสุรารวมเมื่อยกทำเป็นของรัฐบาลแล้ว ผลประโยชน์ที่ได้ ไม่ได้ส่งคลังหากเป็นของเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์หมก³

5. การใช้จ่ายเงินภาษีก่อนส่งกรมพระคลัง เมื่อเจ้าภานำเงินมาส่งยังกรมพระกลาโหม สมุหพระกลาโหมสามารถนำเงินภาษีต่าง ๆ ที่ขึ้นกรมพระกลาโหมมาหักใช้จ่ายราชการได้อย่างไม่มีจำนวนจำกัด ก่อนจะส่งให้กรมพระคลังต่อไป ก็จะมีเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์และเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ นำเงินภาษีฝิ่นและภาษีผลประโยชน์หัวเมืองนับพันชั่งไปใช้จ่ายราชการก่อน เช่น ซื้อสิ่งของเครื่องใช้ อาวุธปืน เครื่องแบบทหาร

¹ กหข. จดหมายเหตุนครบาลที่ 5 มีคที่ 168 เลขที่ 8 สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์กราบทูลเรื่องภาษีฝิ่น ภาษีขาเข้าร้อยละสาม ภาษีไม้ขนอนสัก

² กหข. จดหมายเหตุนครบาลที่ 5 มีคที่ 169 เล่มที่ 12 จ.ศ. 1239

³ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีไปมากับ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานแจกเนื่องในงานทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสนองพระเดชพระคุณในวันตรงกับวันเสด็จสวรรคต ที่ 23 ตุลาคม พ.ศ. 2472 (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2472), หน้า 226.

เป็นค่าก่อสร้าง ค่าเดินทางไปต่างประเทศ เป็นค่าแรงชุกคลอง ใช้ทำวัด โรงครัวรับเสด็จ¹

นอกจากจะใช้ในราชการแล้ว เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์และเจ้าพระยาสุรวงค์ไวยวัฒน์ ยังหักเงินภาษีเหล่านี้ใช้จ่ายในเรื่องส่วนตัวของท่านด้วย

การใช้เงินภาษีในกิจการส่วนตัวนี้ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์และเจ้าพระยาสุรวงค์ไวยวัฒน์ทำบัญชีโดยเปิดเผย ในบัญชีภาษีปีปีเถาะเอกศก จ.ศ. 1241 (พ.ศ. 2422) เจ้าพระยาสุรวงค์ไวยวัฒน์กราบบังคมทูลถามทรงเลยเถิดว่า ภาษีเงินส่วนหนึ่ง เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ส่งไปใช้ชื่อของ ๓ กรุงลอนดอน "ราชกรบัง ทานบัง 300 ชั่ง"²

การที่สมเด็จพระบรมมหาราชวังศรีสุริยวงศ์และเจ้าพระยาสุรวงค์ไวยวัฒน์ใช้เงินภาษีในเรื่องส่วนตัวของท่าน อาจจะเป็นเพราะท่านถือว่าการทำภาษีหลวง คือ ภาษีเงิน ภาษีร้อยชักสาม ภาษีเบ็ดเสร็จและอากรสุรานั้น ท่านได้รับพระราชทานส่วนลดร้อยละสิบบ้าง ร้อยละห้าบ้าง รวมทั้งเงินเคียนค้า เป็นเงินจำนวนไม่น้อย เช่น ปี พ.ศ. 2421 สมเด็จพระบรมมหาราชวังศรีสุริยวงศ์ได้ส่วนลดภาษีเงินเป็นเงิน 714 ชั่ง³ ปี พ.ศ. 2422 ได้ 812 ชั่ง⁴ ได้จากภาษีร้อยชักสาม 135 ชั่ง⁴ ส่วนเจ้าพระยา

¹ กจข. ร.5 พศ. เล่มที่ 4 เลขที่ 38 หน้า 309 - 312. บัญชีเงินปีขานสัมฤทธิ์ศก, เล่มที่ 13 เลขที่ 96, 97, 98, 99 หน้า 93 - 96, กทช. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัคที่ 169, เล่มที่ 9 เลขที่ 1193 (มัคที่ 53/3) พระยาคลังรกราชพลชั้นหน้าบัญชีรายคลองเงินคลองประเวศบุรีรมย์ขึ้นกราบทูล พญา สมุหพระกลาโหม

² กจข. ร.5 พศ. เล่มที่ 20 เลขที่ 46 หน้า 200 - 214 บัญชีเงินปีเถาะเอกศก 1241

³ กจข. ร.5 พศ. เล่มที่ 4 เลขที่ 38 หน้า 309 - 312.

⁴ กจข. ร.5 พศ. เล่มที่ 20 เลขที่ 46 จ.ศ. 1241, เล่มที่ 20 เลขที่ 47 บัญชีเงินภาษีร้อยชักสามปีเถาะเอกศก 1241

สุรวงศ์ไวยวัฒน์ได้เงินเดือนจากภาษีเงินประมาณปีละ 300 ชั่ง¹ บางปีเงินส่วนลดพระราชทานและเงินเดือนที่ได้นั้นไม่พอใช้ ท่านก็ขอรับพระราชทานโดยตรงหักจากเงินภาษีปีละ 700 ชั่งบ้าง 800 ชั่งบ้าง² พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงคัดค้านการที่เสนาบดีจะใช้เงินเกินส่วนลด เพราะทรงเห็นว่า เสนาบดีได้รับราชการเป็นประโยชน์ต่อแผ่นดินอยู่มาก³

แม้ว่าจะมีการตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ใน พ.ศ. 2416 เพื่อรวบรวมจัดเก็บภาษีอากรของหลวงจากกรมต่าง ๆ ให้มาอยู่ที่หอรัษฎากรพิพัฒน์แห่งเดียว⁴ ก็ไม่ได้มีผลบังคับใช้กับภาษีที่ขึ้นกรมพระกลาโหม กรมพระกลาโหมยังคงจัดเก็บภาษีที่ขึ้นกับกรมดั้งเดิม และมีอำนาจหักจ่ายเงินที่ได้มาใช้ก่อนส่งพระคลังตามที่เคยปฏิบัติมา⁵ เพิ่งจะยกเลิกไปอย่างแท้จริงใน พ.ศ. 2433

¹ กพร. จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัดที่ 169 เล่มที่ 7, เล่มที่ 9, กจช. ร.5 พศ. เล่มที่ 20 เลขที่ 46

² กจช. ร.5 พศ. เล่มที่ 4 เลขที่ 38 และ กจช. ร.5 พศ. เล่มที่ 20 เลขที่ 46

³ กพร. จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 เลขที่ 383 แจงความจักระเบียบการภาษีอากรเข้ารวมอยู่แห่งเดียวกัน

⁴ สมสวาท ช.น.ไชยสิทธิ์, การปฏิรูปการภาษีอากรในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปิยมหาราช, หน้า 54 - 56.

⁵ กพร. จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัดที่ 168 เล่มที่ 8, มัดที่ 169 เล่มที่ 6, กจช. ร.5 พศ. เล่มที่ 13 เลขที่ 96, 97, 98, 99, หน้า 93 - 96, ร.5 กท. เล่มที่ 10 เลขที่ 15 จ.ศ. 1237 ว่าด้วยให้ผู้ว่าราชการเมืองทะเลตะวันตกส่งเงินภาษีช่วย บิเงินมาลงเรือรบ ณ เมืองภูเก็จเข้ากรุงเทพฯ และ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงพระยาเทพประษฐน 7 1 5 คำ บิจ้อยยังเป็นสัปตศก 1247 อ้างถึงใน ลัทธิวิเศษศรีสงคราม, 27 เจ้าพระยา (พระนคร : โรงพิมพ์แพร่การช่าง, 2510), หน้า 809 - 810.

จะเห็นได้ว่าอำนาจหน้าที่ของ สมุหพระกลาโหมในสมัยรัตนโกสินทร์นั้นมีอยู่มากมาย การที่พระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์พระราชทานอำนาจหน้าที่ตั้ง เคิมคั้นแกสมุหพระกลาโหมนี้ก่อให้เกิดปัญหาที่น่าขบคิดว่าเป็นเพราะเหตุใด ในเมื่อพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา ทรงพยายามลิดรอนอำนาจหน้าที่ของ สมุหพระกลาโหม เพื่อป้องกันสมุหพระกลาโหมไม่ให้มีโอกาสช่วงชิงราชสมบัติ. (ดังที่เคยทำสำเร็จมาแล้วครั้งหนึ่ง) แต่พระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์มิได้ทรงหวาดเกรงว่าจะเกิดปัญหาในทำนองเดียวกันนี้หรือ

เป็นที่น่าสังเกตว่า ขุนนางที่ได้ดำรงตำแหน่ง สมุหพระกลาโหมในรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 นั้น ล้วนเป็นขุนนางที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับพระเจ้าแผ่นดินในเวลานั้น โดยเป็นเชื้อสายราชินิกุล หรือเกี่ยวเนื่องด้วยกับราชินิกุล หรือเป็นข้าหลวงเดิม หรือเคยทำงานใกล้ชิดกันมาก่อน ในจำนวนสมุหพระกลาโหม 8 ท่าน ระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2394 นั้น มี 4 ท่าน เป็นราชินิกุลบางช้าง 2 ท่านเป็นญาติของราชินิกุลบางช้าง และอีก 2 ท่านเป็นข้าหลวงเดิม¹ ในจำนวนนี้บางท่านก็เป็นทั้ง ข้าหลวงเดิมและราชินิกุล คือ เจ้าพระยามหาเสนา (บุญนาค) และเจ้าพระยามหาเสนา (สังข์) บางท่านก็เป็นราชินิกุลและเคยรับราชการร่วมกันมานาน คือ เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม (คัส)

¹สมุหพระกลาโหมที่เป็นราชินิกุลบางช้าง คือ เจ้าพระยามหาเสนา (บุญนาค) สมุหพระกลาโหมในรัชกาลที่ 1, เจ้าพระยาวงศาสุรศักดิ์ (แสง) กับ เจ้าพระยามหาเสนา (สังข์) สมุหพระกลาโหมในรัชกาลที่ 2 และ เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม ในรัชกาลที่ 3 เจ้าพระยามหาเสนา (บุญมา) ที่สมุหพระกลาโหมในรัชกาลที่ 2 และเจ้าพระยามหาเสนา (น้อย) ที่สมุหพระกลาโหมในรัชกาลที่ 3 เป็นญาติตระกูลบุญนาคนับเนื่องด้วยราชินิกุลบางช้าง ส่วนสมุหพระกลาโหมที่เป็นข้าหลวงเดิม คือ เจ้าพระยามหาเสนา (ปลื) สมุหพระกลาโหมคนแรกของกรุงรัตนโกสินทร์เป็นข้าหลวงเดิมกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท และเจ้าพระยาอภัยราชา (ปิ่น) สมุหพระกลาโหมในรัชกาลที่ 1 เป็นข้าหลวงเดิมของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พี่ชายของเจ้าพระยาอภัยราชา (ปิ่น) คือ กรมหมื่นนรินทรพิทักษ์เป็นพระภักศคากรมหลวงนรินทรเทวี (กุ) พระกนิษฐาต่างมารดา ในรัชกาลที่ 1 อีกด้วย

ด้วยความสัมพันธ์ใกล้ชิดสนิทสนมนี้ จึงน่าจะเป็นผู้ที่ทรงไว้วางพระราชหฤทัยให้กุมอำนาจสำคัญได้

อย่างไรก็ตาม ในระยะ พ.ศ. 2325 - 2392 มีการกระจายอำนาจอยู่ในหมู่เจ้านายพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางอยู่ตลอดเวลา ดังจะเห็นว่ามีภารกิจกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในทุกรัฐกาล มีการแต่งตั้งเจ้านายให้ทรงกำกับราชการตั้งแต่รัชกาลที่ 2 เป็นต้นมา และมีการจัดสรรอำนาจในหมู่ขุนนางผู้ใหญ่ ไม่ให้ผู้ใดกุมอำนาจสูงสุดแต่เพียงผู้เดียว

ในรัชกาลที่ 1 กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาททรงมีพระราชอำนาจกว้างขวาง และทรงอยู่ในพระบวรราชสมบัตินานถึง 21 ปี (พ.ศ. 2325 - 2346) พระองค์ทรงช่วยแบ่งเบาพระราชภาระของสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชได้มากโดยเฉพาะในเรื่องการทหาร¹ และคงจะทรงคานอำนาจของหมู่ขุนนางทั้งหลายได้เป็นอย่างดี ส่วนกรมพระราชวังบวรมหาเสนาบดีในรัชกาลที่ 2 และกรมพระราชวังบวรมหาโกศลพิดเสพในรัชกาลที่ 3 ทรงดำรงตำแหน่งวังหน้าอยู่ได้เพียง 8 ปี ก็ถึงวคต ระหว่างที่ยังทรงมีพระชนม์ชีพอยู่นั้น พระราชอำนาจและกำลังไพร่พลของพระองค์ย่อมจะถ่วงดุลย์อำนาจขุนนางได้เช่นกัน

เมื่อกรมพระราชวังบวรสถานมงคลทั้งสองพระองค์ถึงวคต พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงแต่งตั้งพระบรมวงศานุวงศ์พระองค์ใดขึ้นดำรงพระอิสริยยศเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชกาลของพระองค์สืบแทนจนสิ้นรัชกาล แต่ได้มีการแต่งตั้งเจ้านายหลายพระองค์ให้ทรงกำกับราชการกรมต่าง ๆ ทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาเสนาบดีเจ้ากระทรวง เมื่อเสนาบดีจะทำการ

¹ ประภัสสร บุญประเสริฐ, "ขอบเขตพระราชอำนาจของกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในสมัยรัตนโกสินทร์," (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2516), หน้า 43.

อันใดก็ตองทูลปรึกษา และเมื่อจะมีพระราชกระแสดำริ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ก็ทรงปรึกษาเจ้านายผู้กำกับราชการกรมนั้นด้วย¹

ในสมัยรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 มีเจ้านายได้ทรงกำกับราชการกรมต่าง ๆ หลายพระองค์ กรมที่มีเจ้านายทรงกำกับนั้นก็มีมากมายหลายกรม รวมทั้งกรมใหญ่ เช่น กรมมหาดไทย กรมพระกลาโหม กรมพระคลัง กรมพระนครบาล และกรมวัง²

สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาคำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่า การที่ให้เจ้านายทรงกำกับราชการต่างกระทรวงนั้น เป็นเพราะคงจะทรงเห็นว่า เจ้ากระทรวงหย่อนความสามารถ ต้องการกำลังช่วยคิดอ่านอุทิศตนราชการ หรืออาจเป็นเพราะในเวลานั้น เจ้านายที่เจริญพระชนมายุและความสามารถมีหลายพระองค์ เห็นควรให้มีหน้าที่ประจำราชการ จึงทรงเลือกสรรเจ้านายที่ทรงไว้วางพระราชหฤทัยในความสามารถไปช่วยราชการ³

อย่างไรก็ดี ไม่ว่าสาเหตุที่แท้จริงของการให้เจ้านายทรงกำกับราชการกรมต่าง ๆ จะเป็นเช่นใด ผลที่ได้ในเวลาต่อมา คือ ถึงแม้ตำแหน่งเสนาบดีจะว่างอยู่นาน

¹ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดาร... รัชกาลที่ 2, 1 : 122.

² "พระบรมมณฑลนาเฉลิมพระเกียรติรัชกาลที่ 3 ประชุมพงศาวดารภาคที่ 33," ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ, 8 : 344. สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดาร... รัชกาลที่ 2, 1 : 120 - 123; 2 : 168, 217 - 230. และ "ปฐมวงศ์ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 8," ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ, 4 : 195 - 196.

³ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดาร... รัชกาลที่ 2, 1 : 121.

เท่าใดก็ตาม แต่ก็ไม่เสียราชการเพราะมีเจ้านายทรงกำกับอยู่¹ นอกจากเป็นการควบคุม
เสนาบดีเจ้ากระทรวงต่าง ๆ ไปในตัว ได้ทราบกิจราชการ และดวงคุณอำนาจ
ขุนนางไม่ให้ผูกขาดอำนาจการบริหารและการศาลแต่เพียงพวกเดียวแล้ว เจ้านายที่ทรง
ได้กำกับราชการต่างกรมก็มักจะทรงมีอำนาจราชศักดิ์ยิ่งกว่าเจ้านายธรรมดา ดังเช่น
พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ในรัชกาลที่ 2 การที่ทรงกำกับกรมพระคลัง
และกรมพระตำรวจนั้น เป็นปัจจัยสำคัญข้อหนึ่งที่ส่งเสริมให้พระบรมวงศานุวงศ์ เสนาบดี
และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่พร้อมใจกันสนับสนุนอัญเชิญพระองค์ขึ้นครองราชสมบัติ²

นอกจากนี้จะเห็นได้จากในสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้นนี้ ได้มีความพยายามที่จะกระจาย
อำนาจในหมู่เสนาบดีผู้ใหญ่ ระหว่างสมุหพระกลาโหม สมุหนายก และโกษาธิบดี
แม้จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกหัวเมืองภาคใต้คืนให้อยู่ในบังคับบัญชาสมุหพระกลา-
โหม ก็ยังทรงเหลือหัวเมืองชายทะเลตะวันออกตอนบนของอ่าวไทยให้โกษาธิบดีบังคับ
บัญชา เจ้าพระยาพระคลัง โกลาธิบดีจึงยังคงอำนาจหน้าที่สำคัญไม่ค้อยไปกว่าสมุหนายก
และสมุหพระกลาโหม ทั้งยังได้ดูแลการค้าของหลวงและการเก็บภาษีอากรด้วย ยังผล
ให้บุคลากรตำแหน่งนี้มีทางได้ผลประโยชน์มาก จนกระทั่งเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เลื่อนเจ้าพระยาพระคลัง (ทิศ) เป็นที่สมุหพระกลา-
โหม ท่านได้กราบบังคมทูลขอรับพระราชทานอยู่ในที่พระคลังอย่างเดิม³ พระองค์ก็ทรง
มีพระบรมราชานุญาตให้ท่านว่าราชการทั้งสองตำแหน่ง

¹ "พระบรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติรัชกาลที่ 3 . . .," ประชุมพงศาวดาร
ฉบับหอสมุดแห่งชาติ, 8 : 344.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 340.

³ กทช. จกหมายเหตุรัชกาลที่ 4 เลขที่ 9 จ.ศ. 1144 ลำดับเสนาบดี

การที่เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) ใ้ว่าที่สมุหพระกลาโหมด้วยรวมเป็น 2 ตำแหน่ง นั้น ในระยะแรกระหว่าง พ.ศ. 2373 - 2392 ยังไม่ทำให้เสียดุลย์แห่งอำนาจไปมากนัก เพราะในเวลานั้นมีเจ้านายทรงกำกับราชการที่สำคัญคือ กรมหลวงรักษารเวศ พระปิตุลา ทรงบังคับราชการกรมวังและกรมมหาดไทย¹ นอกจากนี้ยังมีเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) สมุหนายกเสนาบดีผู้ใหญ่ที่มีอำนาจเป็นที่ยำเกรงของขุนนางทั้งปวง แต่เมื่อกรมหลวงรักษารเวศถูกลงพระราชอาญาสำเร็จโทษใน พ.ศ. 2391² และเจ้าพระยาบดินทรเดชาสั่งแก้อสัญกรรมในปีต่อมา³ ในตอนปลายรัชกาลที่ 3 เจ้าพระยาพระคลัง ว่าที่สมุหพระกลาโหมจึง เป็นขุนนางที่มีอำนาจและมีบทบาทสำคัญที่สุด และเมื่อถึงแผ่นดิน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์กษัตริย์วงศ์ทายาทของท่านก็สามารถ เสริมสร้างอำนาจสมุหพระกลาโหมให้ เป็นตำแหน่ง อัครมหาเสนาบดีที่สำคัญที่สุด จนเมื่อ ลามแปสตำแหน่งของท่านเป็นภาษาอังกฤษก็มักจะใช้คำว่า "ปรียมินิสเตอ" (Prime Minister) ต่อท้าย⁴

¹ "พระบรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติรัชกาลที่ 3...", ประชุมพงศาวดาร ฉบับหอสมุดแห่งชาติ, 8 : 343 - 344.

² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดาร... รัชกาลที่ 3, 2 : 132 - 136.

³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรินทร์, เรื่องตั้งเจ้าพระยากรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักนายกรัชมณฑรี, 2512), หน้า 22.

⁴ กทช. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 เลขที่ 203 จ.ศ. 1228 หนังสือไปมากับกงสุลโปรตุเกส.